JEAN BOTTÉRO

Tarihte Tanrı Fikrinin Doğuşu

Türkçesi: İsmail Yerguz

] kırmızı (

Tarihte Tanrı Fikrinin Doğuşu

JEAN BOTTÉRO

TARİHTE TANRI FİKRİNİN DOĞUŞU

ISBN 978-975-8855-68-1

Özgün adı: Naissance de Dieu La Bible et l'historien

JEAN BOTTÉRO / TARİHTE TANRI FİKRİNİN DOĞUŞU

1. Baskı: Kırmızı Yayınları, Ekim 2010, İstanbul
2. Baskı: Kırmızı Yayınları, Aralık 2010, İstanbul

Genel Yayın Yönetmeni:
Fahri ÖZDEMİR

Kapak Tasarımı:
Serap AKÇURA

Baskı ve Cilt: Acar Basım ve Cilt Sanayi Tic. A.Ş.
Beysan Sanayi Sitesi, Birlik Caddesi No. 26, Acar Binası
Haramidere/Beylikdüzü – İSTANBUL
Tel: (0212) 422 18 34 – 422 18 04

Kırmızı Yayınları
Refik Saydam Cd. Akarca Sk. No: 41 Tepebaşı/Beyoğlu – İSTANBUL
Tel: 0212 253 53 25
www.kirmiziyayinlari.com

Kırmızı Yayınları bir OPUS LTD. ŞTİ. kuruluşudur.

JEAN BOTTÉRO

TARİHTE
TANRI FİKRİNİN DOĞUŞU

Türkçesi
İSMAİL YERGUZ

ÖNSÖZ

Öncelikle çok kısa olarak kitabımın konusu ve amacımla ilgili bilgi vermek istiyorum.

Bu kitap, tümü Kutsal Kitap -Hıristiyanların Eski Ahit dedikleri- çevresinde gelişen, kapsamları farklı beş deneme içeriyor.

1949'da yazılmış olan *Le récit du "Péché originel" dans Genèse* II, 25-III [Tekvin II, 25-III'teki "İlk Günah" Öyküsü] yayımlanmamıştır. *L'Ecclésiaste et le problème du Mal* [Kilise ve Kötülük Sorunu] 1955-57'de Belçika'da çıkan ve şimdi kapanmış olan dinler tarihi dergisi *Nouvelle Clio*'nun VII-IX. cildinde (s.133-149) yayımlanmış ve 1976'da *Recherches et documents du Centre Thomas More*'un [Thomas More Merkezi Araştırma ve Belgeleri] 11. sayısında tekrar yayımlanmıştır. 1959 tarihli *Les Origines de l'Univers selon la Bible* [Kutsal Kitap'a Göre Evrenin Kökenleri] *Sources Orientales*'in [Doğu Kaynakları] 187-234. sayfaları arasındadır: I. *La Nissance du Monde* [Dünyanın Doğuşu] (Seuil Yayınları) *La Naissance du Monde selon Israël* [İsrail'e Göre Dünyanın Doğuşu] başlığıyla. *Le plus vieux poème biblique* [En Eski Kutsal Kitap Şiiri] 1960'da eski dostum Francis Ponge'un *Tel Quel* için istemiş ol-

duğu bir yazıydı ve bir yıl sonra, derginin 6. sayısında (s. 81-91) çıkmıştır. 1969'da Hatier Yayınları'nın E. Lessing'in şahane fotoğrafları ve P.M.-J. Stève (*La Bible du champ de fouilles* [Kazı Alanlarının Kutsal Kitap'ı]) ve J. Koenig'in (*Le Texte de la Bible* [Kutsal Kitap'ın Metni]) son derece ilginç ve yeni sentezleri çevresinde yayımladığı *Vérité et Poésie de la Bible* [Kutsal Kitap'ın Gerçeği ve Şiiri] adlı albüme bazı çevirilerle (s. 93-273) ve *Le Message universel de la Bible* [Kutsal Kitap'm Evrensel Mesajı] adlı yazımla katkıda bulundum.

İlk ve bana büyük zevk veren görevim burada Hatier ve Seuil yayınlarının sorumlularına yürekten teşekkür etmektir; kendileri bu derlemede yer alan yazılarımı, kitapla daha iyi bütünleşmeleri amacıyla istediğim gibi gözden geçirmeme ve değiştirmeme izin verdiler.

Bu araştırmalar ve incelemeler bağlamında hiç değişmeyen amacım basitti: Kutsal Kitap'a kesinlikle hangi mezhepten olurlarsa olsunlar, inananların ya da nereden gelirlerse gelsinler ona karşı olanların, yıkmak ve yok etmek isteyenlerin oluşturduğu içerikler açısından değil, bütün insanların ortak yararı için yaklaşmak -hepimizin yaptığı gibi sadece edebiyatımızın ve "klasik"lerimizin biriktirmiş olduğu hazineler değil, evrensel edebiyatın hazineleri de söz konusudur burada.

Bu bilinçlenme çerçevesinde iki düzey söz konusudur. Birincisi yer ve zaman, kültür açısından ne kadar uzak olursak olalım metinleri aracılığıyla yaklaşma olanağı bulduğumuz Aiskhylos ya da Tacitus, Platon ya da Dante, Rabelais ya da Shakespeare, *Jin Ping Mei* veya İslam öncesi şairleri okuyan, içten ya de estetik heyecanları bunlarda arayan, doğrudan ya da dolaylı dersleri bunlardan çıkaran, büyük ölçüde belli çizgideki, sade ve sıradan çok sayıda insanın oluşturduğu okuma düzeyi. Böyle bir Kutsal Kitap okuyucusu, sonuç olarak, güzel ve

iyi, güven veren, kusursuz, hatta bulanık ya da karanlık yerleri belli ölçüde yorumlanmış, anlaşılabilir ve keyifle okunabilecek bir çeviriyle yetinir.

Ama aynı yapıtlar bağlamında çok az insanın gerçekleştirdiği, mümkün olan ve arzu edilen başka bir okuma biçimi vardır. Bizi yazarlarından ayıran belli kronolojik ve kültürel mesafenin bilincine vardığımızda bu yapıtların yazıldığı koşulları ve ortamı olabildiğince yakından görmeye ve düşünmeye çalışarak okumaya çalışırız. Bir başka deyişle *metinlerin* ötesinde bu metinleri kafalarında evirip çeviren, *yazıyla* yatıp kalkan *insanları* ve yazarken düşündükleri şeyleri bulmak istediğimizde böyle bir okuma gerçekleştiririz. Bu durumda, haklı olarak, içinde bulunduğumuz yüzyılda bilinçsizce anlayabileceğimiz ya da kendi deneyimimizi, bilgimizi, rasyonalitemizi, zevkimizi satırlar arasına kaydıracağımız şeyleri çıkarmayı değil, çok eski çağlardan bu yana sürekli biriken ve dünyaya gelişimizden beri bize yaşam ve kültür yoluyla aktarılmış olan, atalarımızın kuşaklarının büyük mirasının oluşturduğu *şeyleri* bulmayı umut ederiz.

Eski kitapları bu ikinci düzeyde okuma biçimi özellikle tarih dünyasına özgüdür. Tarih bütün bunları çok eski zamanlardan gelmiş, çoğu da zamanın yokuşlarında yuvarlanmış ve üstleri şu ya da bu biçimde az ya da çok örtülmemiş şeyler, rölikler, kalıntılar, harabeler gibi ele alır; kaybolmuş yaratıcıları ve kayıp gitmiş dünyalarıyla ilişki kurmak istiyorsak öncelikle bu eserleri ortaya çıkarmamız gerekir. Bu *dağınık olgular* ortaya çıkarıldıktan ve derlendikten sonra geriye, geçmişin yeniden oluşturulması, yeniden kazanılması için, bunların tahrip olmuş kutsal bir mozaiğin dağınık parçaları gibi birbirlerine eklenmesi kalıyor... hiç ilginç olmayan, birbirlerinden kopuk, ayrı, tek tek anları değil, sekansları yakalamak için: Gözümüzün önünde canlı ve hareketli bir dünyayı canlandıran süreçler ve gelişmeler, hatta gerilemeler, yararlanacak olan bizlerin öbür tara-

fında bulunduğumuz "nihai amaç" yolunda atalarımızın yaşadıkları uzun soluklu maceralar.

Ama böylesi bir okuma ve şifre çözme riskini göze alanların sayısı fazla değildir: Tüm "bilim" disiplinlerinde olduğu gibi tarihte de üretici olmak için gerçek bir "mesleğin", karmaşık, zahmetli ve ince bir tekniğin, gözün ve zihnin bütün kazanımlarının uygulamaya konması ve bütün bunların doğru biçimde işleyişinin sağlanması, çeşitli verilerin sınırsızca biriktirilmesi gerekir: Dilsel, epigrafik, filolojik, kronolojik, arkeolojik, olgusal, kültürel veriler... bu eski parçaların yaratıcılarıyla aramıza giren yer, zaman ya da "mantalite" uzaklaştıkça bütün bu verilerin elde edilmesi de zorlaşır.

Herhangi bir insan'ın, çok önemsemiş olsa bile tek başına böyle bir maceraya atılması mümkün olamasa da, çok uzaklara yaptıkları yolculuklardan getirdiklerini kendisiyle paylaşacak olan profesyonelleri beklemeye hakkı yok mudur? İşte ben de bunu yapmak istedim burada: Kutsal Kitap ve kendi öykümüz ve kendi geleceğimizle ilgili olarak temsil ettikleri.

Bununla birlikte bu noktada işimin kırılganlığının da altını çizmem gerekir. Sadece her zaman çok karmaşık, dikenli ve genellikle bütünüyle çözülmesi mümkün olmayan insanlarla ilgili bir girişim değil bu ve bu tür sorunların iyice kavranabilmeleri, anlaşılabilmeleri söz konusu olunca, bize çok uzaklardan geldiklerinde, ulaşabileceğimiz bütün belgeleri kuşatan sayısız suskunluklar, boşluklar ve cevapsız sorular karşısında duraksamaları yoğunlaşır ve varsayımların sayıları artar kesinlikle; ama bunun da ötesinde matematik düşünceden ve matematik kesinlikten böylesine radikal bir biçimde kaçan bir alanda her tarihçi zamansal ve mekânsal olarak kaçınılmaz bir biçimde kendi pozisyonuyla koşullanmıştır; bu pozisyon ona belirli bir açıdan çalışmalarının konusunu sağlar ve algıladığı ve karar verdiği

her şeyde her zaman, az ya da çok kendi deneyimi, kendi vizyonu, kendi sıralaması, kendi karakteri, kendi kişisel sorunsalı devreye girer. Yetenekli olduğundan ve amacını doğru biçimde yerine getirdiğinden tek başına uzman tarihçiler korosunun sesini, tarihin ortak sesini yansıtır ve onu dinleyenler bilinçlenirler. Ama şunu da gözden kaçırmamak gerekir ki iyi niyetli olduğundan kendi samimi inancına içten bağlanmak zorunda olsa da bu inançtan her an vazgeçmeye de hazır olmalıdır, yeter ki unutkanlıkları ve hataları gösterilsin ona. Porte'min başına böyle bir bemol koymak temkinli ve dürüst davranmaktı. Bu nedenle kitabımın adını Kutsal Kitap ve Tarih değil *Kutsal Kitap ve Tarihçi* koydum.

Gene de altı çizilmesi gereken önemli bir nokta var.

Bin yılda, daha sonra Kutsal Kitap'ta derlenen bir yığın yapıtı yaşayan ve yazan halk bize *hiçbir şey* getirmedi, *hiçbir şey* bırakmadı... Tanrı'nın mutlak Tekliği ve Aşkınlığını ilk kez keşfeden ve duyuran ve sonuç olarak empoze eden ilk halk olduğu düşüncesi dışında:[1] Taraf tutmamışsak eğer ve kendimizi iki ayaklı bilgisayarlar yerine koymuyorsak, hiç kuşkusuz bizi doğal yokuşumuzda en fazla zorlayan, bizi en fazla aşan, bizi kendimizin üstüne çıkaran ve bu nedenle –öte yandan Tanrı'nın ya da doğaüstü dünyanın varlığının bizim gözümüzde kuşkulu

[1] Bu halka borçlu olduğumuz çok önemli bir yenilik de dinin ahlâkileşmesidir: İbadete doğruluk ve dürüstlüğün katılması, doğüstü dünyaya gönderilen "kült"ün artık basit bağışlarla, kurbanlarla, çeşitli cömertliklerle ve bu türden başka rutinlerle tatmin olmaması ve özellikle ahlâksal gerekçelere uygun bir yaşam ve davranış gerektirmesi. Böyle bir "buluş" dinselliğe dev bir adım attırmış olsa da üstünde çok fazla durmuyorum ve iki nedeni var bunun. Birincisi, tektanrıcılıktan farklı olarak İsrail ve onun verdiği mesajdan çıkan dinler tümüyle tinsel ve her şeyden önce "ahlâksal" bir kült kavramı empoze etmeyi başaramamışlardır. İkincisi, törensel olmaktan çok kesinlikle aldatıcı olan böyle bir dünya görüşü, gerçekten de çoğu zaman işin içine bir çıkar, "bir hak etme", bir "ödül" beklentisi sokarak dinselliğin sahip olabildiği ve olması gereken çok yüce ve soylu şeyleri saptırmaya ortak olmuştur.

ya da tartışmalı olmasının hiç önemi yoktur– bizi en çok şaşkın ve hayran bırakan, en çok alkışladığımız zihnimiz ve kavrayışımızdır. Ben bu sayfalarda özellikle Kutsal Kitap'ın bu mirasını ve bu esas "mesaj"ını öne çıkarmak istedim ve tarihsel düzlemde incelediğimiz bu eski yazılar sayesinde İnsanın zihninde *Tanrının Doğuşu*'na tanık olabileceğimizi anlatmaya çalışarak kitabımın başlığına koydum bu düşünceyi -ve yineliyorum, söz konusu Tanrı bu tarihin seyri içinde yavaş yavaş keşfedilen bir Varlık olabilir ya da sadece parlak, büyüleyici bir fikir, zihnin yüce bir başarısı, sadece bizde uyandırabildiği heyecanların gerçekliği ya da değeri olabilir.

Bu son noktada, durum ne olursa olsun, en azından Kutsal Kitap yazarlarının ve halkının gözünde Tanrı bir Kişiydi... bütünüyle gerçek ve var olan bir Kişilik. Onların gözünde İnsandan aşk ve güzellik gibi koparılması mümkün olmayan -istensin istenmesin- din duygusunun objesini oluşturan Kutsal'ın ve Akılla bilinen şey'in (kendinde şey'in) eksiksiz potansiyelini oluşturuyordu. Kutsal Kitap'ı okumak ya da tanık olarak göstermek için, ondan "birinci" ya da "ikinci" düzeyde yararlanmak bağlamında eğer bu kitap *öncelikle dinsel* bir duygusallığın ve ideolojinin ifadesi gibi düşünülmezse, bu tür bir yaklaşım içinde olunmazsa derde deva olmaz. Oysa yüreğimizin işe karıştığı ve etkili olduğu yaşamımızın her alanında yürek bu sımsıkı kapalı odayı sadece kendisinde olan anahtarla açmadığı takdirde yaptıklarımız, söylediklerimiz ve düşündüklerimizle ilgili olarak hiç kimsenin hiçbir şeyden haberi olmayabilir. Bu altın kuralı ihmal eden bir dinler tarihçisi kendisini çocukluğundan beri öldürücü bir mide ağrısıyla kıvranan ve yemek masasından kesinlikle zevk alamayan midesine düşkün eleştirmene mahkûm eder. Dolayısıyla olayları elimden geldiğince onlar gibi hissedebilmek ve görebilmek amacıyla kendimi onların yerine koyarak Kutsal Kitap'ın eski yaratıcılarıyla yakınlaşmaya çalışmasaydım asıl göre-

vimi yapmamış olurdum -tabii bu arada mesleki, rasyonel ve itici bazı görevlerimi de unutmadan. Ben her zaman en iyi tarihin bu dengede yattığını düşünmüşümdür.

En azından en karakteristik ve en güzel bölümlerinden bir seçme yapmadan Kutsal Kitap'tan söz etmeye kalkışmak çok fazla iddialı bir tavır olur. Çeviri kurallarım konusunda düşüncelerimi bu kitapta ve başka yerlerde açıkladım.[2] Yabancı dille, özellikle anadilinden çok uzak bir yabancı dille gerçekten ilgilenmemiş biri, özellikle "gerçek" bir edebi yapıt karşısındaysa uzmanlara yönelik, filolojik açıdan güven veren, ama otopsi masasındaki en güzel bedenlerden biri gibi bir o kadar cansız, hatta itici bir sözcüğü sözcüğüne kekeleme durumu dışında asla anladıklarını çeviremediğini bilir: Dolayısıyla bu durumdaki birinin kendi diline *aktarırken* olabildiğince özgün metne "yapışması" gerekir -zor ama zorunlu bir dengedir bu. Yani dilbilimsel, filolojik ve eleştirel çalışmalarla keşfettiği tüm ayrıntılara ve inceliklere nüfuz etmesi gerekir, öyle ki yapıtı kendi konuşma dilinde yeniden yaratması gerekir. Kendisini şu ya da biçimde çevirdiği metnin yazarı hissetmeyen biri sonuç olarak çeviri makinesinden başka bir şey değildir: Her şeyi, tam olarak her şeyi verir ama esası (ruhu) veremez.

İbranice adları aktarmak için belli çevirilerdeki yaygın uygulamaya uydum: Kudüs Kutsal Kitabı.

Son olarak bazı yinelemeler dolayısıyla beni bağışlamanızı

---

2 Bu yapıt çerçevesinde ve bazı istisnalar dışında, metin geleneği içinde şu ya da bu bölüm konusunda tercihimi veya mevcut ve bozuk bir metnin gerekli görülen şu ya da bu şekilde bir düzeltisine başvurmamış olmamı, ayrıca şu ya da bu sözcüğü veya şu ya da bu pasajı anlama ve aktarma biçimimi notlarla ya da teknik açıklamalarla sistemli biçimde doğrulamak söz konusu olmamıştır. Uzmanlar anlayacaklardır bunu ve saf ve masum okuyucu da kendisini sıkıntı veren dolambaçlı yollardan kurtardığım için müteşekkir olacaktır bana.
Çeviri ilkelerim konusunda gerektiğinde bkz. S.N. Kramer, *Le Mariage sacré* (Paris, Berg International, 1983; s. 158) ve *Lorsque les dieux faisaient l'homme* (s. 168).

diliyorum. Kendi kendime yinelemenin eğitimin can damarı olduğunu düşünerek bunları yeniden yazmak ya da değiştirmek zorunda olduğuma inanmadım...

Bu çok uzun giriş yazısını bitirirken ilgilendikleri bu sayfaları kitap haline getirmem için beni yüreklendiren sayın P. Nora ve M. Gauchet'ye yürekten teşekkür ediyorum.

KRONOLOJİK TABLO

İsrail yaşam ve düşüncesinin ve Kutsal Kitap'ın gelişmesinin yer aldığı tarihin belli başlı evreleri:

- *İÖ XIII. yüzyıldan önce* ve İsrail'in ataları Mümbit Hilal denen coğrafyada, belli olmayan bir dönemde doğu-batı arasında göçebe bir yaşam sürerler, yaklaşık *iki ya da üç yüzyıl* sonra Filistin'e geçerler.
- *İÖ XIII. yüzyılın başı* Musa.
- *İÖ XIII. yüzyıl sonu-XI. yüzyıl sonu* "Fetih" ve yerleşik düzen.
- *İÖ XI. yüzyıl sonu-X. yüzyılın ilk yarısı* İsrail krallığı ve ilk üç hükümdarı.
- *İÖ X. yüzyılın ikinci yarısı* bölünme ve iki ayrı krallık: Kuzey (İsrail) ve Güney (Yahudiye).
- *İÖ IX. yüzyıl* ilk büyük peygamberler.
- *İÖ VIII. yüzyıl sonu* Kuzey krallığının yıkılması ve ortadan kaybolması.

- *İÖ VI. yüzyıl başı* Güney krallığının yıkılması, Mezopotamya'ya büyük göç.

- *İÖ VI. yüzyılın sonu-V. yüzyılın ikinci yarısı* göç edenlerin dönmeye başlaması ve Yahudiliğin örgütlenmesi.

- *İÖ IV. yüzyılın ilk yarısı* belli başlı kutsal metinlerin düzenlenmesi ve derlenmesi.

Kutsal Kitap'taki Filistin'in coğrafi çerçevesi

I

KUTSAL KİTAP'IN EVRENSEL MESAJI

Kutsal Kitap'ın Evrensel Mesajı

KUTSAL KİTAP VE TARİH

3 Aralık 1872'de Kutsal Kitap "bilinen en eski kitap", "ötekilerden farklı bir kitap", "bizzat Tanrı'nın yazdığı ya da dikte ettiği kitap" olma gibi çok eski dönemlerden gelen niteliklerini yitirmiştir.

O gün Londra'nın o sıcak ve sevimli *Society of Biblical Archeology*'sinin önünde ilk Asurbilimcilerden biri olan G. Smith olağanüstü bir keşif yaptığını açıklıyordu; bu Asurbilimciler çivi yazısını sökmek için elli yıl gayret ve çaba göstermişlerdi ve artık antik Mezopotamya toprağından çıkan tabletler hazinesinin dökümünü çıkarmaya başlamışlardı.

Smith orada Kutsal Kitap'ta geçen Tufan öyküsüne çok yakın bir öykü ve bu konuyla ilgili çok önemli ayrıntılar bulmuştu:

Tufan'dan önce olup biten, ama bu olayı açık seçik biçimde esinlemiş olan bir olay.[1]

Dolayısıyla Kutsal Kitap evrensel edebiyat akımına dahil oluyordu ve insan düşüncesinin ilerlemesine damgasını vuran özgün yaratım ve ulaşılabilir kaynaklara bağımlılık, yanılgı ve açık seçiklik gibi unsurların birbirine karışmasıyla insanlar tarafından kaleme alınan sonsuz yapıtlar zinciri içindeki yerini alıyordu.

Buna göre insanların hiçbir zaman üretmedikleri her şey gibi Kutsal Kitap'ın da herkes için bir ortak değer ve evrensel mesaj taşıdığı açık hale geliyordu.

Hiç kuşkusuz Kutsal Kitap'ın onu milyonlarca insana Tanrı'nın kitabı olarak tanıtmış olan ve tanıtmaya devam eden yüce inanca karşı bu dünyadaki kökenlerini açıklamak cüretli ve çılgınca bir işti. İnancın özelliği dünyaya ve göründükleri şekilleriyle nesnelere sadece inananların kavrayabilecekleri doğal bir boyut eklemektir; sadece evreni başka bir evrenle örtüştüren bu boyut sezgiyi ve kesinliği sağlar. İsa'nın insan soyundan gelmesi ve insani tavır ve davranışları inananların –tersine!– *onda aynı zamanda* tanrısal bir nitelik ve güç bulmalarını engellememiştir... burada Kutsal Kitap'ın insanlığı bu insanların orada Tanrı kelamını bulmalarını engelliyor muydu? Oysa sadece onlar anlayabilirler bu kelamı.

---

[1] Bu öykünün ünlü *Gılgamış Destanı*'nın II. binyıl sonu "klasik" versiyonuyla XI. ve son tableti olduğunu bugün biliyoruz; bu destanın yaratıcıları konuyu gene bu destan kadar ünlü bir kompozisyondan almışlardı ve bu kompozisyonun en eski elyazmaları İÖ yaklaşık XVII. yüzyıla kadar dayanıyor: *Atrahasis Destanı.* Bu iki yapıttan bize kalanlar için bkz. *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, s. 527-553 (*Poème du Supersage*), ve s. 568-575 (*Le récit du Déluge et L'Epopée de Gilgames: Le grand homme qui ne voulait pas mourir.* Gallimard). Tufan öyküsü (Mezopotamyalılar ve Kutsal Kitap açısından) için bkz. *L'Histoire*, no.31, Şubat 1981, s.113-120.

Ama Kutsal Kitap'ın atalarımızın düşüncelerinin, edebiyatlarının ve sanatlarının birçok başka anıtı gibi bize bıraktıkları eski ve büyük mirasın bir parçası olduğunu anlayınca, bunlarda *onların* bize söylemek istediklerini, aramak zorunda kalmanın ötesinde, aynı zamanda *Aeneis*, *Odysseia* ve *Gılgamış Destanı*'nın anlam ve içeriğini kavrayabilmek için yararlandığımız kendi olanaklarımızla aramak zorunda kaldık.

Belki aynı zamanda ve öncelikle insan olan inananlar bile Kutsal Kitap'ın, kendi içinde, Tanrı'nın onları bulmak ve eğitmek için yürüdüğü bir yol gibi, bir tür maddi gerçekliği içinde ne olduğunu ve ne anlama geldiğini anlamaya çalışmayı yararlı bulacaklardır.

Bitmek bilmeyen edebi üretim süreci içinde –yazının icadından İÖ 3000'lere kadar- Kutsal Kitap hiç kuşkusuz sadece İsrail edebiyatını değil, İsraillilerin özerk yaşamlarının birinci binyılında yazdıklarından seçme parçalar derlemesi gibi bir şeyi temsil eder. Yüzyıllara yayılan değerlendirmelerin bir sonucu olan bu seçim her şeyden önce dinsel düşüncelere dayanmıştır. İçinde yer alan parçaların en eskisinden en yenisine kadar kutsal kitap literatürü öncelikle bunları kaleme alanların ve aktaranların dinsel düşüncesine bağlıdır.

Dolayısıyla Kutsal Kitap'ın "evrensel mesajı" adını verdiğim şey, onu bizim için koruyan belgelerin niteliğiyle de dinsel bağlam dışında anlaşılamaz. Hiç kuşkusuz insan sadece ruh değildir ve tanrılarıyla ilişkileri bütün krizlerden derinlemesine etkilenen ekonomik, sosyal, siyasal, entelektüel ve duygusal yaşamından ayrı tutulamaz -bu nedenle bütün İsrail tarihi Kutsal Kitap'ta yansır. Bununla birlikte Kutsal Kitap bize öncelikle eski halklar içinde bir halkın dinsel duyguları, dinsel ideolojisi, dinsel tavrı içinde gelişmesini sunar. İşte Kutsal Kitap insanın hikâyesinde bu vesileyle yer almıştır ve insan şimdiye kadar, kabul edelim ya da etmeyelim hep dinsel bir yaratık olmuştur.

Kutsal Kitap bize bu hikâyeden kesinlikle küçük bir parça sunar: Antropologların bugün insan yaşamıyla ilgili olarak yüz binlerce –en aşağı!– yıldan söz ettikleri düşünüldüğünde özetlediği bin yıllık süre nedir ki? Ama boyutları olmayan zihin dünyasında aldatıcı ve gülünç bir kriter olan nicelik sorun olamaz. Dünyanın çeşitli bölgelerinde neredeyse hayvansı, gezgin ya da mağaralarda geçen beş yüz bin yıla, hatta daha fazlasına yayılan bir yaşam Sokrates, Platon ve Aristoteles'in yaşadığı yüzyılla ve dünyanın çok küçük bir bölgesiyle karşılaştırılabilir mi?

Hepimizin bildiği gibi "köken"imizden beri bu milyon yılın yüzde doksan beş, doksan sekizi bitmek bilmeyen bir durgunluk içinde geçmiştir... evrenin imparatorluğundaki son gelişmemize doğru ağır ve mütevazı adımlar. Bugünkü durumumuzun başlangıcı on bin yıl öncesine gider. İnsanın tam ve yüksek bir uygarlıkla ilk kez tanışması; yaşamın belirsizliğini, küçük gruplar halinde yaşamayı, çeşitli maddeler karşısında güçsüzlüğü ve bir anlamda uzun sürmüş bir hayvanlığı günbegün arkasında bırakarak toplumsal ve siyasal örgütlenmeye, ödev ve hak kavramına, doğaya egemen olmaya, yararlı maddelerin hesaplı bir biçimde üretimine, nesnelerin akıllıca düzenlenmesine ulaşmıştır insan ve bu İÖ 4000-3000 arasında Güney Mezopotamya'da başlamış, çok daha sonra muhtemelen Mısır, Indus Vadisi, Çin gelmiştir arkadan. Bizi bugün bulunduğumuz yere getiren büyük yaşam maceramızın o dönemde ve kesinlikle orada başladığını öğrenmeyi başardık. Kısa bir dönem ama daha önceki yüz binlerce yıla göre ne kadar dolu!

Bugünkü zenginliğimizin, dünyanın fethini tamamlamış görünen Batı uygarlığının –hiç kuşkusuz kendisi yok olmadan önce– dökümünü yaparken, tekniklerin ötesinde, maddi zenginliklerin ve bilimsel bilgilerin ötesinde kuvvet dengelerini arıyoruz ve bunlar sır değil. İnançlarımızın –oldukları gibi kabul edelim ya da yeniden oluşturmak isteyelim– temeli Hıristiyan-

lıkla birlikte oluşmuştur, Hıristiyanlıkla başlayan muazzam devrimin bir sonucudur. Oysa Hıristiyanlık Yunanlıların bilimiyle Yahudilerin bilgeliğinin kavuştuğu yerdedir. Yunanlıların bilimi bir yerleştirme etkinliğidir ve ilk sırada evrenin içindeki ve önündeki insan bulunur... tanıyabileceği ve tanımak zorunda olduğu, egemen olabileceği ve egemenlik altına almak zorunda olduğu insan... zihnimizin ve bilgimizin açık seçik ve kesin biçimde yaptığı düzenleme, varlığımızın ve yaşamımızın mükemmel dengesinin arayışı.

Yahudilerin bilgeliği yüreğimizin derinliklerinden gelir, algılanabilir bir dünya değildir bu bağlamda söz konusu olan, onu aşan ve götüren Başka Şey'dir, hepimizi birleştiren ve dayanılmaz Egemenliği altında bizi eşitleştiren bir şey... gördüğümüz ve bildiğimiz her şeye eklenen bir gizem yoğunluğu, kibirimizi ve ölçüsüzlüğümüzü ölçüsüzlükten koruyan ve bizi dengeleyen tevazu. Yunanlıların bilimi bin yıllık bir gelişmenin, mücadelenin, entelektüel düşünce düzleminde aydınlatmaların ve keşiflerin meyvesidir. Yahudilerin bilgeliği bin yıllık bir gelişmenin, mücadelenin, dinsel duygu düzleminde aydınlatmanın ve keşiflerin meyvesidir.

Her ikisinin de doğrudan mirasçıları olan Yahudi binyılı ve Yunan binyılı bizlerin geçmişinin en yoğun ve en dokunaklı dönemlerinden biridir... biz istesek de istemesek de atalarımızın iki yanlı soyuyla birikmiş bu çifte sermayeyle yaşıyoruz.

Geleceğimiz ve gelişmemiz bizi ilgilendiriyorsa, bizi yaratanın ne olduğunu bilmek istiyorsak, yeniyetmelik çağımızı yeniden yaşamaktan hoşlanıyorsak, biz hepimiz, dinsel ya da felsefi düşüncelerimiz ne olursa olsun, dünya tarihinin bu bölümü insani niteliklerimizle bize aittir; bizim geçmişimizin kesinlikle bir parçası olan İsrail'in ve Yahudi halkının macerası bizim mirasımızı oluşturur ve bu oraya dönmemiz konusunda, onu tanımak ve yeniden yaşamak için bize verilmiş bir ödevdir neredey-

se… insanın çocukluğunun geçtiği eve dönüp en değer verdiği hatıralarını araması gibi.

Oysa geçmiş ölmüştür. Her perdesi her gün inen ve ne tekrarı ne geri dönüşü olan, sonu gelmeyen dram… ne katılabiliriz ne de oyuncuları seyredebiliriz artık: Ama onlardan kalanlar arasından daha az geçici olduklarından bize kadar ulaşabilen şeyler aracılığıyla aktörlerini tanıyabiliriz.

Eski Kutsal Kitap dramından bize kalan, sınırlı sayıda dekor ve aksesuvardır: Bazıları binlerce yıldan beri neredeyse hiç değişmemiş manzaralar ile arkeologların keşifler ve sonra hâlâ ateşli bir şekilde sürdürülen kazılar boyunca topraktan çıkardıkları bir yığın kalıntı. Bize kalan özellikle Filistin'de titiz ve ağır araştırmalar sonucu zar zor bulunabilen bazı epigrafik belgeler, dağınık notlar ve "apokrif" literatür ekleri dışında özellikle oyunun librettosudur: Kutsal Kitap.

Ama bu oyunda sahnelerin ve perdelerin birbirlerini nasıl izlediklerini anlamak ve derin anlamı bulmak kolay değildir.

Her şeyden önce bir dilde ve yaklaşık yirmi-otuz yüzyıl önceki, hızlandırılmış bir evrimin bakışını bizim bakışımızdan ayırdığı görüşlerle yazılmış olan bu "kitap" tamamlanmış değildir: Bin yılı ve daha fazlasını kapsayan bir tarih bin sayfaya sığdırılmak istendiğinde özünden çok şey kaybeder.

Öte yandan düzenli değildir bu kitap. "Tarihsel kitapları" aracılığıyla ve büyük boşlukların göze çarptığı belli bir kronoloji içinde kabataslak bir olay örgüsü anlatır bize. Ama "tarihsel olmayan olaylar" gerektiği gibi, açık seçik biçimde görülmek isteniyorsa, her biri zamanına ve yerine göre nasıl yerleştirilecektir? "Peygamberler" konusunda, adları tarihsel olaylarda anılarak ya da kitaplarının başına kısa biyografik notlar konularak kolaylaştırılmıştır. Ama sözgelimi Eyüb'ün kitabı bu güzergâhın hangi noktasına yerleştirilecektir?

Ayrıca "tarih" bölümü birtakım yinelemelerle zihinlerimizi karıştırır. Tekvin'de "II Krallar Kitabı"nda anlatılan Kudüs'ün ilk düşüşündeki dünyanın başlangıcının uzun uzun anlatılması "Tarihler I ve II"de ya da Paralipomenes'te genel olarak çok sıkışmış biçimde ve yeni ya da çelişkili ayrıntılarla yinelenmiştir, ama aynı epizod, aynı yazıda hafifçe değiştirilmiş olarak iki ya da üç kez yinelenmiştir: Sözgelimi geçtiği ülkenin güzel kadınlara düşkün hükümdarının başına açacağı sıkıntılardan kurtulmak isteyen ve bu nedenle karısını kız kardeşi olarak tanıtan İbrahim'in bu tehlikeli macerasını iki kez yaşaması nasıl inandırıcı olabilir? Bu maceralardan biri Mısır'da firavunla (Tekvin, XII, 10-20) öbürü Gerar'da bölgenin hükümdarı Abimelek'le (XX, 1-18) yaşanmıştır; ve bu maceralardan üçüncüsünü de oğlu İshak, aynı yerde, aynı kralla yaşamıştır (XXVI, 1, 7-11).

Bu tür tekrarlar genellikle pek göze çarpmaz ve tutarlı gibi görünen bir öykü içinde deyim yerindeyse pusuya yatmışlardır; dikkatli bir göz, *eğer metni özgün dilinde okursa birbirlerini* dışlayan ya da çelişen ayrıntıları hemen yakalar. Ünlü "Yakub'un Rüyası" (Tekvin, XXVIII, 10-22) öyküsü dikkatle incelendiğinde öykünün bir bölümünün (11, 12, 16a, 17, 20, 22'nin sonu) bir rüyaya anıştırma yaptığı görülür; bu rüyada Yakub kendisini Tanrı'nın evine götüren bir merdivenin dibindedir –burada Tanrı'nın adı İbranice *Elohim*'dir ("Tanrı") – ama karışık olan (10, 13, 14, 15, 16b, 19, 22'nin ilk sözcükleri) ve Tanrı'nın kendi adını ("Yahve") aldığı öbür öyküde uykuya hiçbir biçimde anıştırma yoktur: Yehova (Yahve) birdenbire gösterir kendisini Yakub'a ve Yakub onun oradaki varlığından orada yaşadığı sonucunu çıkarır. Kutsal Kitap'ın peygamberlikle ve bilgelikle ilgili kitapları benzer "tekrarlar"la doludur ve ayrıca bir yığın sorunsal ya da inanılmaz olaylar da anlatılır bunlarda. İşaya İÖ 760-700 arasında Pers İmparatorluğu'nu iki yüz yıl sonra kuracak olan (558-528) Keyhüsrev'i (Koreş, Kuraş) adıy-

la nasıl bilebilmiştir? Çünkü adını iki kez ve hiçbir kuşkuya yer bırakmayacak şekilde iki kez anmıştır (XLIV, 28 - XLV, 1). Ve Süleyman'ın sözlerinin aktarıldığı (Davud'un *"Kudüs'te hüküm sürmüş olan"* başka *"bir oğlu* yoktur) Vaiz (I, 1) biraz dikkatle incelendiğinde içinden çıkılması mümkün olmayan dilsel karışıklıklar vardır –bu arada fikir düzleminde daha vahim başka karışıklıklardan söz etmiyoruz–: İÖ 950'ye doğru Aramca'dan alınmış sözcüklerle ve söyleyişlerle dolu bir metin Bossuet'nin Amerikanca sözcükler karıştırılmış İbranice vaazı kadar düşünülmeyecek bir şeydir... Kutsal Kitap okuyucusunun karşısına çıkan ciddi sorunlar bu metin içine yerleştirme ve zamanlamayla ilgili sorunlar değildir sadece. Anlam ve gerçeğe uygunluk konusunda da sorunlar vardır. Gene söylemeye bile gerek yok ki Tekvin'in ilk bölümlerindeki bazı ifadeler sürekli konu edilmiştir: Yıldızlardan önce varolan ışık (I, 3 ve devamı ve 14 ve devamı), yasak meyveleriyle *"Bahçenin ortasındaki ağaç"* (II, 9 ve devamı); üstüne çok şakalar yapılan Âdem'in kaburgası (II, 21 ve devamı); ve hilekâr yılan (III, 1 ve devamı) ve o meşhur Tufan, gemi ve bütün hayvanlar (VI ve devamı)... bütün bunlarla ilgili olarak yüzyıllardan beri sürekli mürekkep akıtılmıştır ve bunların dışında da çok önemli ve aydınlatılması gereken binlerce soru vardır. Bir iki örnek verelim. Musa yaşadı mı? Hiç kuşku yok buna, ama rolü neydi? Onu gerçekten halkının geçmesi için bir el hareketiyle Kızıldeniz'i ikiye bölen biri gibi mi düşünmek gerekir: Bin kişinin bile yaşayamayacağı bir çölde kırk yıl dolaşan *Levi kabilesi hariç altı yüz üç bin beş yüz elli kişi* (Sayılar, I, 46).

Davud, adını taşıyan, epeyce bir bölümünde gerilemekte olan ve felakete doğru giden siyasal, ekonomik ve sosyal durumların yer aldığı (IX-X, XII, XIV, XXV, XXVIII, vb) bütün Mezmurların yazarı mıdır? Samuel I ve Samuel II'de ise bu büyük kralın anlı şanlı saltanatı anlatılır.

İlk İsrail mabedini inşa eden Süleyman mıdır? (I Krallar, V, 15 ve devamı) yoksa üç yüz yıl önce Sina çöllerinde Musa'nın peşinden sürüklenen yersiz yurtsuz göçebelerle birlikte gene aynı büyüklükte, bir o kadar görkemli ama taşınabilir bir mabedin anlatıldığı Çıkış'ın (XXV ve devamı) sonundaki bölüme mi inanmak gerekir?

Bütün Kutsal Kitap onu yazanların gerçek yaşamlarını öğrenmek amacıyla okunduğunda bu tür kuşkularla ve belirsizliklerle doludur: Saf okuyucu için bir muammadır. Hatta kimi çılgınlar ya da şaşkınlar onda sadece tek bir büyük gizemden başka bir şey görmediklerini iddia etmişler ve böylelikle bütün sorunları verilerinin yok edilmesiyle çözmüşlerdir. Verdiği birçok bilgi arasında bazen en beklenmedik ya da en önemsiz olanları arkeolojik kazılar veya Kutsal Kitap dışındaki belgelerin çözülmesi sırasında doğrudan ya da dolaylı bir biçimde ve de çarpıcı bir biçimde doğrulanmıştır ve bütün bunların sonucunda insan, akıl ve mantıktan uzaklaşmadan, Kutsal Kitap'ın aslında otantik bir tarihin unsurlarını içerdiğini düşünebilir.

Ancak bütün bu bilgiler dağınık ve ham haldedir.

Çeşitli kutsal kitap yazarları ve çeşitli derlemeciler ve kitapları elden geçirenler ve yeniden yayımlayanlar tarafından, bunlar "Kutsal Kitaplar Listesi"nde yer almadan önce parçalar ve bütün halinde belli bir düzene sokulmamıştır. Ama onların amaçları pragmatikti, sadece dinle ilgiliydiler: Halklarının geçmişinin basit, sıradan geçmişini saptamak ya da yeniden ortaya çıkarmak gibi bir dertleri yoktu; okuyucularına dinsel dünyalarından bir şey hatırlatmak ya da kanıtlamak istiyorlardı: Tanrılarının üstünlüğü, Tanrı'nın halklarını seçmesi, Tanrı'nın bu halka gönderdiği dinsel emirlerin kutsallığı ve eskiliği, bu Tanrı'ya itaat etme gerekliliği... Çıkış'ın birinci bölümünden başlayarak anlatımda örtük biçimde böyle bir övgü kaygısı fark edilir: Yaradanın eseri aslında *sekiz* zaman içerir ve zorunlu olarak

altı güne sıkıştırılmıştır, yedinci gün "Tanrı'nın dinlenme günü"dür. İsrail dininin temel ilkesine göre zaman haftalık bir ritme göre düzenlenmişti: Altı gün çalışma, sonra bir gün dinlenme ve ibadet (Çıkış, XX, 8 ve devamı). Öykünün yazarı bu zorunluğu açık seçik biçimde Tanrı'nın durumuna göre ayarlamıştır ve burada amacı Tanrı'ya bir tür kozmik değer vermektir.

Tarih döneminde Hâkimler kitabının tümü çeşitli "Hâkimler"in adları ve eylemleri çerçevesinde on kez yinelenen bir şema içinde akıp gider: Yahudiler Yehova'dan yüz çevirirler ve başka tanrılara yönelirler; o zaman Yehova onları düşmanların ellerine bırakarak cezalandırır ve düşmanları onları boyunduruklara altına alırlar; başlarına bu felaket gelince tekrar Yehova'ya dönerler ve Yehova onları kabul eder ve gönderdiği bir "Hâkim" aracılığıyla kurtarır. Düşmanların ve kurtarıcıların adları sürekli değişir ama çerçeve bütün kitap boyunca aynı kalır (Hâkimler, II, 11 ve devamı; III, 7 ve devamı; III, 12 ve devamı; IV, 1 ve devamı; VI, I ve devamı).

Dolayısıyla Kutsal Kitap bu düzenlemesi içinde, bütünüyle ve her yerinde yazarlarının inancını –hatta ayrılmaz ve her yana yayılmış gölgesi gibi saflığını– belirtir. Ve bu durumda biz kendimizi olayın uzağında buluyoruz... biz ki bu kitap aracılığıyla sadece yazarlarının geçmişinde gerçekten olup bitenleri ararız: Onu tek ve şaşmaz bir kural olarak nasıl kabul edebiliriz? Aslında İsrail tarihi Kutsal Kitap *içinde yazılmamıştır: Kutsal Kitap'tan yararlanılarak* yazılır: Kutsal Kitap onun *dosyası*'dır sadece.

Ayrıca bir sorgu yargıcı inatçılığı ve kurnazlığıyla her şeyi yerli yerine koymak ve bu büyük olayın sunduğu unsurlardan yararlanmak gerekir.

Böylesi yoğun ve karmaşık bir derlemeyi gruplara ayırmak, düzenlemek ve anlamak herkesin içinden çıkabileceği bir iş değildir. Bu işten anlamak gerekir: Güvenilir bir tekniğe sahip,

deneyimli ve bütün enerjilerini bu işe verebilecek profesyoneller gerekir bu iş için.

Bu teknik vardır ve bütün araçlarına tam anlamıyla sahiptir bu teknik: "Bilimsel" rolü geçmişin bize bırakmış olduklarından –maddi kalıntılar ve yazılı belgeler– hareketle bu "kanıtları" sınıflandırmak, analiz etmek ve incelemek olan ve bunlarda ve bunlar aracılığıyla içinden geldikleri zamanı ve bize kadar nasıl geldiklerini ve bugünü nasıl yansıttıklarını yeniden bulmak olan tarih.

Özellikle bir buçuk yüzyıldan beri –"genetik bilimler"in düzenli bir biçimde etkin olmaya başlamasından sonra– bazı dâhiler de dahil olmak üzere çok sayıda bilimadamı Kutsal Kitap'a tarihin yöntemlerini uygulamak için büyük çabalar harcadılar; tarih sadece belge derlemelerine, olay ve olgu dosyalarına bağlıdır. Ve bu çok önemli amaç o zamandan beri çok önemli noktalara taşındı. Kutsal Kitap tarihinin bundan böyle bütünüyle *aydınlatılmış olduğunu ileri sürmek* iddialı ve gülünç bir açıklamadır hiç kuşkusuz. Öncelikle bir mucize söz konusudur: Sonsuz, geçmiş olandır ve arkasında sadece, kalan bazı parçalarıyla ancak bazı değerlendirmelerle –kesinlikle öznel– desteklenebilecek ve yerleri doldurulabilecek muazzam boşluklardan kopmuş parçalar oluşturulabilecek, tahrip olmuş mozaik gibi izler bırakır. İkincisi, kabul etmek gerekir ki sadece zekâ, öngörü, sezgi gibi yeteneklerin hüküm sürdüğü ve zihni zorlayan ve önce hemen herkesin kabul edeceği geometrik kesinliklerin olmadığı tarih genellikle çok fazla, çok belirsiz değerlendirmeler barındırır içinde ve tarihçiler de ayrıntılar, varsayımlar, önermeler ve farklı yorumlar bağlamında çok fazla tartışmazlar. Ve özellikle uzun ve titiz araştırmalar sonunda durumu kesinleştirmek amacıyla bir bütünlük oluşturmak, insan yaşamının az ya da çok yoğun bir dönemi konusunda bir fikir vermek, bu dönemi adlandırmak için dağınık bulgularını

bir araya getirmek zorunda kaldıklarında kendi kişiliklerinin, bakış açılarının, kafalarına takılan meselelerin, sorunsallarının –ve dahası entelektüel ve manevi yaşamımızın son derece karmaşık, ince ve de... öznel alanlarında– çalışmalarına kişisel, hatta ellerinde olmadan taraflı bir şeylerin ve şu ya da bu biçimde bir iddianan karışmaması mümkün olabilir mi?

Bununla birlikte bu yapıtlara belli bir mesafeden bakıldığında, sonunda, en azından taslaklarında zarfını ve dosyasını bütün Kutsal Kitap'ın oluşturduğu bin yıllık tarih ortaya çıkar. Yeniden bulunan bu görüntülerde Kutsal Kitap'la haşır neşir olanların ya da çok dindar olan kimselerin beklediklerini bulamamaları ve kimilerinin düş kırıklığına uğradıklarını düşünmelerinde şaşırtıcı ve yadırgatıcı hiçbir şey yoktur. Olayları sokaktaki insanın gördüğü gibi, oldukları gibi görmemek bütün bilimlerin ortak özelliğidir.

Yukarıda belirtmiş olduğumuz gibi kutsal kitapların tümü, anlattıkları olaylarda, çeşitli düzeylerde yazarlarının ya da derleyicilerinin yararcı amaçlarının damgasını taşırlar. Kutsal Kitap tarihçilerinin en yıkıcı temel keşifleri otantik geçmiş arayışında bakışı olumsuz etkileyecek bu gereksiz müdahaleler ve bu olağanüstü birikimi tarihin sağlıklı bir biçimde yeniden oluşturulabilmesinde doğrudan doğruya yararlanılabilecek ilk elden belgelere indirgemeleridir. Bu noktaya nasıl gelindiğini anlatmanın, "Kutsal Kitap'ın tarihsel düzene sokulması"nın bir tablosunun taslağını oluşturmanın yeri burası değil - bu arada şunu da belirtelim ki akıllı ve kararlı bir editörün bize günün birinde, sürekli yeniden basımları yapılan "kutsal metinler"in yerlerini ve zamanlarını belirtmesini çok isteriz. Şimdilik tarihçilerin bize Kutsal Kitap konusunda iki ya da üç örnek aracılığıyla bütünüyle yenilenmiş düşünceler esinlemeleri yeterli.

Öncelikle tarih kitapları alanında fazlalık dogmatik şema-

ları ortaya çıkarmak zor olmadı; bunların din konusunda içerdikleri saçmalıklar yukarıda Hâkimler kitabında gördüğümüz gibi daha önceki belgelere serpiştirilmişti. Sürekli yinelenen bu teolojik çerçeve saf dışı edildiğinde ve bu dönemle ilgili olarak verdiği gerçekdışı ve yanlış bilgiler ortadan kaldırıldığında çeşitli tanıklıklar, olgular yanıltıcı kılıflarından ya da örtülerinden kurtulmuş olacaklar; böylece neredeyse ilk durumları gibi görülmeleri ve aynı döneme daha gerçek bir bakış mümkün olmuştur, bunun da ötesinde bağlamından kopmuş, ilk anlamlarından sapmış yapay şema da yazarların, olaylardan yüzyıllar sonra kendilerine göre bir tarih oluşturdukları kanısı uyandırmıştır: Tanrı'nın kesinlikle adaletin dağıtıcısı olduğunun gösterilmesi.

"Yakub'un Rüyası"nın bugünkü taslağını oluşturan olaylara karışan ve Çıkış'ın neredeyse her sayfasında rastlanan, aynı olayın "iki kez anlatılması"nın incelenmesi daha sıkıntılı olmuştur: Tekvin'den Yeşu'ya kadar ilk altı kitap, jeologların büyük boşluklarla kesintiye uğramış olsa bile bir alanın minerolojik oluşumunu ve karakteristik fosillerini saptamaları gibi, her birinin vokabüleri, dili ve üslubu ve özel ideolojisi doğru biçimde saptandığında ve irdelendiğinde bu "yinelemeler"in tutarlı çizgiler, özerk edebi bütünlükler biçiminde düzenlendikleri görülür, öyle ki Çıkış'taki eski bir İsrail tarihi yerine farklı zamanlarda, farklı anlayışlarla, her biri kendi diliyle ve kendi bakış açısıyla kaleme alınmış birçok tarih ortaya çıkar. Ancak güncel Kutsal Kitap yazarları, tarihler bağlamında görüldüğü gibi bunları yan yana bırakmak yerine epizotlara bölmeyi tercih etmişler ve bir anlatıyı ilk bakışta tutarlı ve bütünlüğü olan bir metin biçiminde sunmak amacıyla halat gibi örmüşler ve bağımsız yinelemelerin bütünlüğü hiçbir biçimde bozmamasına dikkat etmişlerdir… tıpkı İS II. yüzyılda Tatianos'un dört İncil'i "evanjelik bir uyum" sağlamak amacıyla ince bir biçim-

de örmesi gibi: Eşsiz, tutarlı ve çeşitli unsurlardan oluşmuş bir anlatı olan *Diatessaron*.

Bu yapıtta olduğu gibi –analoji daha uzağa gidemez– temel belge sayısı dörttür. En eskisi (*Yehova geleneği metni*) İÖ IX. yüzyıla kadar gider ve büyük olasılıkla Kudüs ya da çevresinde oluşturulmuştur. "Yakub'un Rüyası"nda Tanrıya "Yehova" diye hitap eden odur ve Yehova Tanrı'yı Yakub'a göstermekten çekinmez. Tanrı'nın *Elohim* adını taşıdığı ve Tanrı'yla Yakub arasındaki tüm kişisel ilişkilerin anlatılmasından özenle kaçınıldığı aynı öykünün geri kalan bölümü Elohim geleneği belgesidir ve yaklaşık bir yüzyıl sonra Kuzey krallığında yazılmıştır: Bu belgenin tarihi İbrahim'le başlarken Yehova'nınki Dünyanın yaratılışına kadar gider. Gerçek anlamda tarihten çok dinsel yasalar üstünde yoğunlaşan üçüncüsü özellikle neredeyse bütünüyle Tesniye'den oluşmuştur; bu gelenek de yaklaşık VII. yüzyılda Kudüs'te başlamıştır. Nihayet din adamı mantığı ve anlayışı, dinbilim ve kesin ve kuru bir meşruiyet kaygısı, rakam ve şema zaaflarıyla *Din adamları belgesi*; bunun tarihi de Dünyanın yaratılışına kadar gider ve büyük olasılıkla Büyük Göç sırasında ya da kısa süre sonra, Tesniye'den yaklaşık iki yüzyıl sonra yazılmıştır.

Bu tanımlamalar aracılığıyla konjonktürün basit olduğunu ve bu dört yapıtı ayrı tutmak için bütünüyle tutarlı ve özerk yapıları ayırmanın yeterli olduğunu düşünmek yanlıştır. Bunların her biri az çok öncüllerine bağlıdır, ama onların örgüleri içinde, birçok yerde, tam ya da eksik şekilde, daha eski ya da en azından ilk başta bağımsız olan başka bazı belgeler de yer alır. Bu bağlamda özellikle şu örnekler verilebilir: *Yehova geleneği metni*'ndeki (Çıkış, XXXIV, 10-26) *Ahit Metni* gibi "yasa" parçaları ya da korpüsü ve *Elohim geleneği metni*'nde "*On Emir*" (Çıkış, XX, 1-21) ve *Ahit yasası* (Çıkış, XX, 22-XXIII, 19) ve *Din adamları belgesi*'nde *Kutsallık Yasası* (Levililer, XVII-XXVI). Öte yandan bunların iç içe geçmesi birden fazla aşama

içinde gerçekleşmiştir ve *Yehova ve Elohim geleneği* Tesniye'nin bunların içinde yer almasından önce karışmıştır ve *Din adamları belgesi*'nin bu bütüne eklenmesi daha geç bir döneme rastlar: Sonuçta bazı yerlerde izler karışır ve bu yapıtların her birinin ve özellikle öteki yapıtlara katılmasının tek bir yazarın işi olmaktan çok aynı düşünceyi benimsemiş çağdaşlardan oluşan bir grubun işi olduğu düşüncesini kabul etme zorunluğu çıkar ortaya: Bir "okul". Bu "okullar" –en azından söylenebilir bu– aynı zamanda Çıkış'tan sonraki öteki tarih kitaplarının hazırlanmasında ya da gözden geçirilmesinde etkili olmuşlardır.

Her şeye rağmen bu dört belgenin her birinin ötekilerden tamamen ayrı olduğunu ve ilk özgün metnine indirgenmiş olabileceğini umut etmek bir hayaldir. Nesneleri bıçakla kesenler sadece matematikçilerdir. Ama konularını gölgelerle, çiziklerle dolu görmeye alışkın olan tarihçiler için Çıkış'ın dört temel unsurunun ve bizim kutsal kitaplarımızda okumuş olduklarımızdan önceki belli başlı aşamalarının düzeltilip ilk haline getirilmiş olmasını görmek sadece bir kesinlik (ayrıntıları olabilir, çok tartışılabilir ve farklı eleştiriler getirilebilir) değil, Kutsal Kitap dosyasının tarih düzleminde hazırlanması amacıyla yeniden düzenlenmesi bağlamında dev bir adımdır. Yüzyıllar önceki olayların en eski anlatımına, yararlanılan olanaklar dolayısıyla etkilerini artırarak bakma genellikle eleştirmene bu olayların gerçekliğini ya da gerçekdışılığını değerlendirme konusunda yardımcı olur; ayrıca I. binyılın başından ortasına kadar yayılmış olan bizler evrimi, özellikle de dinsel düşüncenin evrimini izlemek için önemli işaret noktalarından yararlanabiliyoruz bundan böyle.

Bu şekilde İsrail'in kültürel ve dinsel gelişmesinin bir ilk eğrisinin oluşturulması ölçüsünde Kutsal Kitap'ın tarihsel olmayan kitapları arasında benzer bir seçim ve yeniden dağılım çalışması yapmak kolaylaşmış ve böyle bir olasılık güçlenmiştir. Söz-

gelimi "Babil'le ilgili kehanetler"in Peygamber İşaya'ya mal edilmesi kesinlikle mümkün değildir (İşaya, XIII, I-XIV, 23) çünkü bunlar iki yüzyıl sonraki bir siyasal durumla ilgilidirler -Keyhüsrev'le ilgili bölümde olduğu gibi.

Dahası, bu son ayetler dikkatle incelendiğinde dili, üslubu, imajları, dinsel özellikleri ve yansıttığı ideolojik ortamı, ayrıca tarihsel ve siyasal ortamı (Büyük Sürgün'ün sonu) iki yüzyıl önceki yaşlı peygamberinkinden çok farklı, tutarlı ve düzenli bir bütünün parçaları oldukları görülür (İşaya, XL-LV). Dolayısıyla burada bağımsız ve çok daha yakın döneme ait (bkz a.g.y.), hiç kuşkusuz hayranlık ve dindarlık, güven duyma gerekçeleriyle bu büyük insana mal edilen kehanetler üstüne yapıtı söz konusudur... aynı şeyler ondan çok sonra oluşturulan bir yığın yasanın kendisine mal edildiği Musa ve o dönemde anlaşılması mümkün olmayan çok sayıda mezmurun sorumluluğunun yüklendiği Davud için de geçerlidir.

Bu demektir ki Kutsal Kitap'ımızın derleyicileri gerçek anlamda tarih kitapları dışında başka kaynaklardan da etkilenmişlerdir... özellikle peygamberlerden ve hatta Süleyman'a mal edilen kitaplardan... bu kitapların düzenlenmesi çok yakın zamanlara denk düşse de genellikle çok az ve çok hafif karışıklıklardan söz edilebilir ancak. Burada daha önceki yapıtlarla kesişmeyle ilgili yöntemden hiçbir iz yoksa da bütün halinde parçaların ya da açıklamaların ve taraflı yorumların yer alması, eklenen bu bölümlerin, hatta bütün bir parçanın bunlardan sorumlu olamayacak birtakım önemli kişilere mal edilmesi Kutsal Kitap'ımızın *peygamberlik*, *vaiz* ve *tarihle* ilgili bölümlerinde çok sık rastlanan olgulardır.

Eleştirmenler burada da müdahale etmek zorunda kalmışlar ve sabırlı çalışmaları sonunda, derlemecilerin düzensiz bir biçimde bir araya getirdikleri parçaları zamana yaymışlardır;

şunu da belirtmek gerekir ki bu derlemeciler bu çalışmaları kendi kafalarına taktıkları sorunlara göre, özellikle meselelere dinsel sorunlarından bakarak yapıyorlardı ve bu karışıklıklar içinde bunları yakalamak mümkün oluyordu.

Tabii burada da belirsizlikler, bulanıklıklar, kuşkular eksik değil; ama bunlar Kutsal Kitap dosyasının zamansal yeniden düzenlenmesi açısından ciddi bir engel de oluşturmuyorlar.

İşte tarihçilerin müthiş ve sessiz sedasız çalışmaları sayesinde, bundan böyle "Kutsal Kitap'tan yararlanarak bir kutsal kitap öyküsü" yazılabilecektir.

Bu öyküyle ilgili olarak burada küçük bir özetten başka bir şey beklememek gerekir ve bu özet Kutsal Kitap'ın "evrensel mesajı"nın temelini oluşturan dinsel gelişme üstünde yoğunlaşmıştır ve bütün tarihsel sentezlerde rastlanabilecek zaaflar bu çalışmada da olacaktır tabii ki. Titiz ve çok fazla şey anlatan bir kronoloji vermeden, olabildiğince esinleyici değerlerine göre seçilmiş ve tümü güçlerinden ve güzelliklerinden hiçbir şey kaybettirmeme kaygısıyla özgün dillerinden çevrilmiş Kutsal Kitap özetlerine dayanarak bu muazzam güzergâhın belli başlı parçalarını olabildiğince etkili bir şekilde anlatmak daha doğru olacaktır.

Musa'dan önce ve olayları üç bin yıl ötesinden gören bizler için İsrail henüz potansiyel bir olgudur: Doğu'da gözlerimizi kamaştıran Mezopotamya'nın eski ve binlerce yıllık büyük imparatorlukları, güneybatıda Mısır ve kuzeybatıda Anadolu... Mezopotamya'dan Filistin'in güneyine kadar "Mümbit Hilal"de ve büyük Suriye-Arap çölünün kuzey sınırlarında dolaşan sayısız ve tuhaf yarı göçebe kabileler arasında şaşırmış gibidir.

Hemen hemen hepsi Sami ırkındandır bunların: Küçük sürüler beslerler, kervancılık yaparlar, yağmacıdırlar, marjinal bir yaşam sürerler ve kimi zaman da kendilerine iyi gözle bakmayan kentleşmiş ve uygarlaşmış çiftçilerin sırtından geçinirler: *"Stepleri işgal etmiş bu batılı göçebeler tahıllardan, evlerden ve kentlerden habersizler, çiğ et yiyorlar, eğitilmeleri, yönetilmeleri mümkün değil ve hatta öldükten sonra ritlere uygun biçimde gömülmüyorlar."*[1]

Bunlardan bazıları bireysel ya da toplu halde kent yaşamına heves etseler ve hatta bu yaşamın içine karışmış olsalar da çoğu, yerleşik düzende yaşayanlar için tehlike oluştururlar ve düzeni sağlamakla görevli olanlar bunların girişebilecekleri maceralardan korunmak için kendileriyle ilgili sürekli bilgi almayı ihmal etmezler; *"Kral hazretleri bilesin ki Fırat kıyılarındaki Hana Göçebe sürüleri Irmağı geçtiler ve vadilere doğru gittiler. Bunlar şu sırada Iasmahadda civarında sürülerini otlatıyorlar...*

---

[1] II. binyılın başında okur yazarlarından öğrendiğimize göre Mezopotamya kentlileri böyle görüyordu onları: bkz. J. Cooper tarafından derlenen Sümer metinleri: *The Curse of Agade*, Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1983 (s. 31 ve devamı).

Bunlar haydut! Dikkatli olalım, ortalığı yağmalamasınlar ya da başka suçlar işlemesinler! Ve mademki Kral hazretleri oradadır, benden istemiş olduğu bu rapor doğrultusunda sürüler hakkıda bilgi alsın (tehditlerinden korumak için)..."[2]

İsrail'in atalarının sürekli yeni otlaklar, yeni yağmacılıklar peşinde koşan bu göçebe kabilelerden biri olduğu düşünülürse yanılma şansı yoktur kesinlikle. Edebiyatları yoktu, hiç kuşkusuz yazmayı da bilmiyorlardı, yoksunluklar içinde göçebe bir yaşam sürüyorlardı, dolayısıyla yaşamlarıyla ilgili doğrudan bilgi sahibi olabileceğimiz hiçbir şey bırakmamışlardır bize. Ama dünyanın bütün yazısız toplumlarında çok canlı ve çok verimli olan sözlü gelenek aracılığıyla az çok zenginleştirilmiş, yığınla dağınık şey biriktirmişlerdir ve bunlar özerkleşmiş kabilelerinin en eski kökenlerinden beri büyük şeyhlerin, en eski Peygamberlerin (İbrahim, İshak, Yakub) çevresinde toplanmış torunlarının Kutsal Kitap'a alınmış yazıları arasında, orada burada ortaya çıkmıştır. Bugünün Bedevileri gibi bu şahsiyetlerin son derece ayrıntılı soyağaçlarına sahiptiler ve de zamanın akışı içinde Tekvin'in XII. bölümünden başlayarak görüldüğü gibi bir folklorun eklendiği bir "hikâye"nin bazı bölümlerini biliyorlardı.

Burada kökenleri göçebeliğe ve Fırat ötesine dayanan, büyük olasılıkla asıllarına sadık anılar üstünde duracağız: "*Sizin atalarınız eskiden Fırat'ın ötesinde yaşarlardı ve başka tanrılara hizmet ederlerdi. Babanız İbrahim'i Fırat'ın ötesinden aldım ve Kenan ülkesine getirdim ve soyunu çoğalttım*" (Yeşu, XXIV, 2 ve devamı: *Yehova+Elohim geleneği metinleri*).

---

2 İÖ 1800'lerde kral Iasmahaddu'nun (Mari) bir kâhyasının Babil yazısıyla yazdığı mektup; yay. G. Dossin, *Archives Royales de Mari* [Mari Kraliyet Arşivleri], V, Paris, Imprimerie nationale, 1952, s. 110-113, n. 81.

Ve Yehova İbrahim'e dedi ki memleketini, akrabalarını ve baba evini bırak, sana göstereceğim ülkeye git. Seni büyük bir ulus haline getireceğim, kutsayacağım, adını yücelteceğim ve bereket olacak:

Seni mübarek kılanları mübarek kılacağım,

Seni hor göreni lanetleyeceğim!

Dünyanın bütün ulusları senin sayende mübarek olacaklar!

Ve İbrahim Yehova'nın sözünü dinledi ve gitti, yanında eşi Sara ve yeğeni Lut vardı, sahip oldukları her şeyi ve bütün mallarını ve canları da yanlarına aldılar. Kenan ülkesine doğru gittiler ve oraya ulaştılar sonunda... (Tekvin, XII, 1-5: *Yehova geleneği metni*).

Büyük olasılıkla ikinci binyılın ortalarında Kenan ülkesine -yani Filistin ve özellikle güney bölümüne– vardıklarında kabile genişler ve klanlara bölünür -"kabileler" oluşur. Bunların büyük bölümü çobanlığa devam ederler ve sürülerinin peşinde otlaktan otlağa, pınardan pınara dolaşıp dururlar, çoğu zaman öteki göçebelerle ve özellikle ülkenin yerleşik kabileleriyle savaşırlar.

O dönemde bu ülkede özellikle gene Sami ırkından olan ama uzun zamandan beri yerleşik düzene geçmiş ve bazı tahkimli kentlere, kimi zaman bağımsız, kimi zaman birbirlerinin vasali olan ya da yabancı bir süzerene özellikle de Mısır kralına bağlı küçük krallıklara dağılmış olan "Kenanlılar" yaşıyordu. Bu Kenanlıların özgürlük ve fetih savaşlarına, ülkenin göçebeleri ve yerleşik düzende yaşayanlara hizmet amacıyla ya da yerleşebilecekleri bir parça toprak koparmak amacıyla belki bazı İsrail kabileleri de katılmış olmalıdır muhtemelen. İÖ XIV. yüzyılda Byblos valisinin efendisi Firavun'a yazdığı mektup okunduğunda akla gelen onlardır: "*Kral hazretleri bilesin ki*

kralın sadık hizmetkârı Byblos kentinde her şey yolundadır, ancak göçebe eşkıyanın üstümdeki baskısı gittikçe artmaktadır. Kral hazretleri gözünü Çumur kentinden ayırmasın; aksi takdirde bu kent tümüyle bu haydutlara katılabilir..."[3]

Ülkenin genel durumuna bakıldığında İbrahim'in torunları Kenan'da pek fazla öne çıkamamışlardır. Belli başlı iki merkez, kuzeyde Sikem ve güneyde Hebron çevresinde her yere dağılmışlar ve büyük olasılıkla kırılgan ve sönük bir yaşam sürmüşlerdir.

En güneyde, ülkenin Negeb çölüyle sınır oluşturduğu yerde yaşayan topluluklar ötekilere göre insanları açlıkla tehdit eden ve sürüleri kıran kuraklıktan daha fazla etkileniyorlardı. Bu koşullarda batıya, Mısır'a, Deltanın sulak ve yağlı topraklarına doğru gitmeleri çok doğaldı.

Yakub Mısır'da satılık buğday olduğunu gördü ve oğullarına şöyle dedi: "Niçin birbirinizi seyredip duruyorsunuz böyle? Mısır'da buğday olduğunu duydum. Gidin oraya ve alın ki yaşayalım böylelikle ve ölmeyelim!" Ve Yusuf'un on kardeşi buğday almak için Mısır'a gittiler: Ama Yakub Yusuf'un en küçük kardeşi Bünyamin'i göndermedi onlarla birlikte: "Başına bir şey gelir korkusuyla!" Aynı yolda başkaları da vardı. İsrailoğulları da buğday almak için oraya gittiler, çünkü Kenan'da da kıtlık vardı.

(Tekvin, XLII, 1-5: *Yehova geleneği metni*)

"*Aynı yolda başkaları da vardı*": Olağanüstü bir şey değil bu -Bir toplanma yerinden ya da otlaktan başka bir yere gidiş. Firavun'un ülkenin kuzeydoğusundaki memurları doğudan gelen bu göçebelerin geçişlerini defalarca kaydetmişlerdir ve bu

---

[3] Mektup (Babil dilinde), El-Amarna elyazmaları, no. 68, J.A. Knudtzon, *Die El-Amarna-Tafeln*, I, Leipzig, Hinrichsche Buchhandlung, 1907, s. 360 ve devamı.

bağlamda XIII. yüzyıl sonlarında bölgeyi gözetleme görevi üstlenmiş birinin şu raporu örnek gösterilebilir: “*Kral hazretleri için başka bir haber... Edom'dan gelen Bedevilerin geçişine izin verdik... Per-Anti göllerine kadar... Teku bölgesine kadar... kendilerinin ve hayvanlarının hayatta kalmaları için...*”[4]

Hiç kuşkusuz aynı dönemde, XIII. yüzyıl içinde, belki dış siyasetin zorluklarının etkisiyle işler birdenbire ters gitmeye başlar: Rejim sertleşmeye başladığından Filistin'den gelen göçebeler güç kullanılarak engellenir; bunlara yabancı yerleşik muamelesi yapılır ve Firavun'un uyrukları olurlar, hatta belki de angaryaya koşulurlar ve köle olurlar ki o zamana kadar özgür yaşayan göçebeler için zor durumdur bu:

Mısırlılar İsraillilere çalışmaları için baskı yaptılar ve angaryalara koşarak yaşamlarını zorlaştırdılar: Harç işleri, kerpiç işleri ve her türlü tarla işleri...

(Çıkış, I, 13 ve devamı: *Din adamları metni*)

4 Papyrus Anastasi VI: 51 ve devamı; J.B. Pritcnard, *Ancien Near Eastern Texts relating to the Old Testament*, Princeton University Press, 1955, s. 259a.

MUSA VE YEHOVA'YA AĞIT

Burada da, İsrail'in bu kahramanlık yıllarıyla ilgili çok önemli anıların çevresinde zamanla fantastik bir hale oluştu.

Ve işte her şey böyle başladı. Düşman bir bölgede boyun eğdirilmiş bu insanlar arasından köleleştirilmiş yurttaşlarını kurtarmayı ve onları atalarının topraklarına götürmeyi misyon edinmiş bir kahramanın, dâhi bir önderin, bir büyük adamın çıkması gerekiyordu... hep birlikte eski atalarının yaşamış olduğu ülkenin bitişiğindeki bu Kenan ülkesini fethetmeleri ve sahiplenmeleri gerekiyordu. Bize göre bu siyasal amacın özgünlüğü "yeni bir Tanrı" adına dinsel bir esinle gerçekleştirimesinin gerekli olmasıydı.

İsrail'in gerçek yaratıcısı bu antik dâhinin adı Musa'dır ve işte bu Musa göçebelik yıllarında, soydaşlarının haberdar olmadığı böyle bir yerin varlığını öğrenmişti kesinlikle... eski Samilerde genellikle olduğu gibi burada bir kült merkezi, "yüksek bir yer", bir dağ olmalıydı... büyük olasılıkta engebeli Sina bölgesinde ya da daha büyük olasılıkla Hicaz'ın kuzeyinde, Akabe körfezinin öbür tarafında bir yer. Bu müstakbel önder kendisini çok uzaklara götürecek olan ilhamı orada bulmuştu belki. Bu Tanrı onunla orada konuşmuştu:

"Mısır'da olan kavmimin çektiği sefaleti gördüm. Angaryacılar yüzünden nasıl feryat ettiklerini duydum. Evet onların acılarını biliyorum! Ve onları Mısırlıların elinden kurtarmak ve iyi ve geniş, süt ve bal akan bir diyara çıkarmak için indim!.." Ve Musa cevap verdi Tanrı'ya: "Ben kim oluyorum da İsraillileri Mısır'dan çıkarmak için Firavun'un karşısına çıkayım?" Tanrı şöyle dedi ona: "Ben senin yanındayım!.. Ve sen bu halkı Mısır'dan çıkardığında bu dağa gelip Tanrı'ya şükredeceksiniz."

(Çıkış, III, 7-12: *Yehova+Elohim geleneği metni*)

Dünyada hiçbir halk doğal olarak, tanrılarını kendiliklerinden değiştirmediğinden Musa şunu da düşünmüştü: Kabilesine böyle bir mesaj verebilmek için, sadece yeni bir yüzle kendisini gösteren sahibinin kimliğini atalarının, kardeşlerinin ve kendilerinin esas geleneksel tanrısallığıyla belirtmesi gerekiyordu. Ve Tanrı'nın henüz bilinmeyen bu yüzü Adından belli oluyordu çünkü eski Samilere göre bir şeye ad vermek bizim için beklenmedik ikincil olay gibi bir şey değil, özünün gerçekten ortaya çıkışıdır. Bu ad (Yahve[1]) eski İsrail idyomunda "yaşamak", "olmak" anlamına gelen fiili çağrıştırabilirdi:

O zaman Musa Tanrı'ya şöyle dedi: *"Ben şimdi İsrailoğullarına gitmeye ve onlarla konuşmaya hazırım: Beni size atalarınızın Tanrısı gönderdi diyeceğim! Ama onlar bana, 'Adı ne onun?' diye sorarlarsa ne cevap vereceğim?" Tanrı da bunun üzerine şu karşılığı verdi Musa'ya: "Ben ben olanım!" Ve ekledi: "İşte böyle diyeceksin İsrailoğullarına: 'Size beni benim olan gönderdi... O* (eski İbranicede: Yahve) *atalarınızın Tanrısı, İbrahim'in*

---

[1] Yahve, Tanrı'nın "özel adı" olduğu kabul edilen İbranice sözcüğün esas okunuşudur ve bu nedenle Kutsal Kitap'ı kopya eden eski Yahudiler ve böylesi "kutsal" bir sözcüğün telaffuz edilmesini istemeyen eski Yahudiler bu sözcüğü uzun süre Yehova olarak telaffuz edilecek şekilde yazdılar.

Tanrısı, İshak'ın Tanrısı, Yakub'un Tanrısı gönderdi beni size!' Benim adım sonsuza kadar budur işte!"

(Çıkış, III, 13-15: *Elohim geleneği metni*)

İstenildiği kadar yetersiz görülsün, böyle bir sezgi, Tanrı'yla ilgili olarak böylesine eşsiz ve gizemli, her şeyi yapabilecek ve bilebilecek olan bir karakterin sergilenmesi *var olduğu, orada olduğu* anlamına gelir, derin bir anlayışın işaretidir bu: İsrail'in ve daha sonra da Hıristiyanlığın din tarihinin tohumları buradadır ve göreceğimiz gibi, bu zenginliklerin açıklanması için yüzyıllar gerekecektir. Bu tarih Musa'nın insan soyunun en güçlü dehalarından biri olduğunu göstermeye yeter -tabii ki ağır basması gereken sağlıklı ve serinkanlı düşüncelerin ışığında dinsel duygunun aşk duygusu gibi aşırılıklara götürmüş olduğunu ve götürebilecek olduğunu dikkate alarak...

Musa'nın yönetici olmak istediği ilk eylem nasıl gerçekleşmiştir... folklor özellikle bu noktada her şeyin üstünü kahramanlık dolu, mucizevi bir sisle örtmüştür. En azından olağanüstü bir ilk şansın izleri buradadır büyük olasılıkla... esaret altındaki bir avuç sefil kalabalık Mısır halkının ve muhteşem Firavun'unun hakkından gelmiştir: Bu kaçakların hakkından gelmeleri için Süveyş bölgesindeki bataklıklara gönderilen birlikler arasında birtakım anlaşmazlıklar çıkmış olabilir mi? Zafer düşüncesi, Halkının yeni Kurtarıcısının ilk eylemi, Gücünün ilk işareti bugünkü biçimiyle bu olayların birkaç yüzyıl sonrasına denk gelmiş olsa da bu kurtarıcıda ortaya çıkmıştır belki de; Çıkış'ın XV. bölümünde Musa ve özgürlüklerine kavuşan yoldaşları bu şarkıyı terennüm etmişlerdir:

Yehova'yı yüceltiyorum, muhteşem, yüce,
Atları ve atlıları denize döktü!

Benim gücüm ve övüncümdür o,
Benim kurtuluşumdur o!
Benim Tanrım'dır, yüceltiyorum onu:
O benim babamın Tanrısı'dır ve yüceltiyorum onu!
Yehova gerçek bir savaşçı önderdir:
Yehova -onun gerçek adıdır!
Firavun'un savaş arabalarını ve askerlerini denize atan odur:
Ve seçkin araba savaşçıları Kızıldeniz'de battılar!
Uçurum üstlerine kapanıyor:
Taş gibi derinlere indiler!
Senin sağ elin Yehova gücünü gösterir
Senin sağ elin Yehova düşmanları paramparça eder!
İhtişamınla yok edersin hasımlarını
Öfkeni saçıyorsun üstlerine ve bu öfke onları anız gibi yiyip bitirir
Ve soluğunla sular yığıldı
Akıntılar baraj gibi durdular
Uçurum denizin ortasında dondu
Düşman bağırıyordu: "Peşlerindeyim, yakalayacağım onları."
Sonra ganimeti paylaşacağım ve ruhum doyacak
Kılıcımı çekiyorum ve elim yakalayacak onları
Ama sen soluğunu verdin ve denizin altında kaldı onlar
Kurşun gibi sulara gömüldüler
Tanrılar içinde senin gibisi var mıdır Yehova?
Senin gibisi var mıdır:
Kimse boy ölçüşemez seninle, kimse yapamaz senin yaptıklarını
Harikalar yaratan değil misin sen?
(Çıkış, XV, 1-11: *Elohim geleneği metni*)

Bu beklenmedik zaferin önemi konjonktürün çok ötesine geçmiştir: Yehova'nın kullarının dinsel düşüncelerini belirginleştirir ve dolayısıyla dininin daha sonraki gelişmesini de belirler. İsrail için önemi özellikle mevcut güçlerin orantısızlığı ve mağdurlara beklenmedik bir biçimde özgürlük verilmesi olan bu başarılı kaçış öyküsü aracılığıyla bu inanmış mağdurlar, bu şahane parçanın hâlâ hissettirdiği gibi, aradan geçen zamana rağmen Yehova'nın müdahalesini görmüşlerdir. Bir anlamda bu dünyanın olaylarıyla tanrılarının yönlendirdiği bir mekanizmayı ve gücü örtüştürmüşlerdir: Bizim inanç dediğimiz de budur.

Bu dünya işlerine karışmasına olan doğaüstü inanç Yehova'ya her anlamda bir büyüklük vermiştir: Olayların ve şansın belli gelgit olgularıyla, rüzgârla, gerektiğinde kumların hareketiyle belli bir biçimde ayarlandığını gören Halkı Mısır'ın zorbalığından kurtulur, İsrailliler tanrılarının doğa ve insanlar üstünde etkili olduğuna inanmaya başlarlar. Yehova'nın kaderi tümüyle burada filizlenmektedir: Mısır'dan "mucizevi" çıkış uzun bir yükselme çizgisinin ilk adımıdır sadece.

Bundan böyle, doğan bu inancın ruhani ve cismani liderleri aracılığıyla önce geliştirilmesi daha sonra da başkalarına aşılanmasının her türlü şansı vardır: Musa'nın rolü kesinlikle burada bitmeyecektir. Gerçekten de dinsel geleneğin aktardığı bilgilere göre kaçaklar beklenmedik zaferlerinden sonra, aniden ve kestirmeden Kenan ülkesine döneceklerine uzun süre "Sina Çölü"nde dolaşmışlardır. Musa'ya göre *"Mısır'dan çıkan halkı" Tanrı'nın kendisine göründüğü "tepeye Ona şükretmek için dönmüştür."* Ne var ki olup bitenler Yehova'yla İsrail ve İsrail'le Yehova arasında Musa'nın çok istediği çok özel bağların kurulması için yeterli değildi: O İsrail'i Yehova'nın Halkı yapmak istiyordu... Yehova'nın seçtiği ve koruduğu halk ve İsrail'in tek Tanrısı, Yehova... onun gözünde değerli olan tek Tanrı.

Ve onun düşüncesine göre –ve bu noktada Yehova'nın Mısır'dan çıkış sırasında beklenmedik ve son derece etkili müdahalesi onun düşüncelerini güçlendirmiştir– aralarında bu tür özel bağlar oluşursa Yehova Halkını her şeye ve herkese karşı korumak için gene müdahale edecektir... başlarında böyle bir "komutan" olan Halkı refaha kavuşacak ve büyüyecekti.

Musa bu amaçla eski Samiler arasında yerleşmiş olan ve uygulanan eski bir yönteme başvurmak istiyordu: Kan bağının yerini gene bu bağ kadar gerçek ve güçlü, ritler aracılığıyla gerçekleşen ve dolayısıyla kan, yaşam ve yazgı birliği oluşturan itibari bir yakınlığın alması: Kan kardeşliği(?), yemeklerin birlikte yenmesi ve herkesin birbirine karşı yükümlüklerini yerine getirmesi konusunda yeminlerle; Ahit töreni.

Bu Ahit "dağda", Yehova kültünün olduğu yerde yapılmıştır: İsraillilerin uzun süre dolaşmış olmalarının nedeni de budur.

Olaylardan yaklaşık bin yıl sonraki dinsel geleneğe ve o zamandan beri genel kabul gören, bu "dağ"ın (Kutsal Kitap'-ta kimi zaman Sina, kimi zaman Horeb denilen) Sina yarımadasındaki bir tepeyle (Cebel Musa) bir tutulması düşüncesine inanmak o kadar kolay değildir: Gerçekten de İsrail'in kolektif belleğinde çok daha arkaik ve köklü, başka bir gelenek vardır: Bu geleneğe göre İttifak sırasında İsrail'in Yehova'yla ilk "doğrudan" ilişkisi sırasında beklenmedik ve ani bir doğa felaketi başgöstermiştir ve çok eski Çıkış öykülerine göre bir yanardağ patlamasıdır bu olay. "*Ve dağda gök gürlemeleri ve şimşekler ve dağın üstünde koyu bir bulut görüldü ve çok güçlü bir boru sesi duyuldu*", "*Ve dağ sürekli tütüyordu, çünkü Yehova dağa ateş içinde inmişti ve dumanı ocak dumanı gibi çıkıyordu ve bütün dağ titriyordu*" (Çıkış, XIX, 16 ve 18: *Elohim geleneği metni*)...

Bu durumda bu dağın başka bir yerde olması gerekir, tarih dönemlerinde yanardağın bulunduğu bir bölgede... Hicaz'ın kuzeyindeki Madian ülkesidir muhtemelen burası ve eski kutsal kitaplardaki bazı bilgilerin verdiği işaretler de bu yöndedir. En azından Yehova'nın Halkına vahyinin bu müthiş patlamayla birlikte gerçekleşmesi İsraillilerin hayallerini ve dinsel duygularını çok büyük ölçüde etkilemiş ve onlara doğaya egemen olan, müthiş, dayanılmaz bir Tanrı fikri empoze etmiştir -ve çok uzun süre kalıcı olmuş bir fikirdir bu.

Yehova'yla ittifak kesinlikle daha bir önem kazanıyordu:

Musa gelip kavmine Yehova'nın bütün emirleri ve kararlarını bildirdi ve kavmi hep bir ağızdan karşılık verdi: "Yehova'nın bütün emirlerini yerine getireceğiz!" Ve Musa bütün bu emirleri yazıya geçirdi. Sonra sabah erkenden kalkıp dağın eteğinde bir sunak inşa etti. Ve verdiği emir üzerine İsrailli gençler kurbanlar yaktılar, boğalar kestiler. Ve Musa bu kurbanların kanının yarısını alıp leğenlere koydu ve kanın yarısını da sunağa serpti. Sonra Ahit kitabını alıp kavmine okudu. Ve hepsi tekrarladılar: "Yehova'nın bütün emirlerini yerine getireceğiz, ona itaat edeceğiz" O zaman Musa kalan kanı aldı ve kavminin üstüne serpti: "İşte, dedi Yehova'nın bütün bu emirlerle ilgili olarak sizinle ettiği Ahit'in kanı!" Musa daha sonra dağa [illegible]nandı, yanında Harun, Nadab ve Abihu ve yaşlı İsraillilerden yetmiş kişi vardı. İsrail'in Tanrısı'nı gördüler ve onun ayaklarının altında parlak ve saf bir şey uzanıyordu, gökyakut döşeme gibi bir şey... göğün kendisi sanki. Ama bu ayrıcalıklı insanlara dokunmadı... onlar da Tanrı'yı seyredebildiler ve huzurunda şölen düzenlediler...

(Çıkış, XXIV, 3-11: *Yehova+Elohim geleneği metinleri*)

Bu olay ancak yüzyıllar sonra yazıya geçmiştir: Hissedildiği

gibi birçok ayrıntısı hiç de gerçeğe uygun görünmez... çölün ortasında "boğalar" ve yetmiş yaşlı İsrailli! Ama esas olarak bir otantiklik de vardır burada: Paylaşılan kan ve özellikle birlikte yenen yemek... eski Samilerde çok sık yapılan ahitler. Yehova ve kavmi artık çok sıkı bir birlik içindedir, akraba gibidir ve iyi ve kötü günleri paylaşmaya kararlı bir kavim olmuştur. İsrail bir kavim olarak Yehova'ya aittir: Dolayısıyla dinsel yaşamına bağlı siyasal geleceği sadece imanın algılayabileceği ve bu dünyayı kuşatan o doğaüstü evrene girmiştir.

Bununla birlikte İsrail halkını oluşturan şartın tek özgün yanı bu değildir: Bunu bütün ötekilerden ayrı tutuyoruz ve Ahit'in kendi özel içeriği ve onu oluşturan maddeler vardır. Yukarıda okuduğumuz parçada bunları Musa'nın bir "*rulo*'ya *yazdığı*" kabul edilir. O dönemde böyle bir şey kesinlikle mümkün olmadığına göre bir anakronizm söz konusudur belki; bu olayın dayandığı metin bağlamında kesindir bu: Tümüyle Çıkış metni, XX, 22-XXIII, 19 (*Elohim geleneği metni*).

Buna *Ahit* denmiştir ve büyük olasılıkla Kutsal Kitap'tan kalan en eski "yasa" derlemesidir. Ama burada yerleşik ve çiftçiliğe adanmış bir yaşamın derin izleri görüldüğünden bu metni göçebe ve sefil Bedevilerin şeyhi bir Musa'ya mal etmek mümkün değildir ve "*Dağda*" bu Ahit'i kimin yaptığı bilinmez. Bununla birlikte bu Ahit'in temel özelliklerinin dinsel gelenek içinde kesinlikle korunmuş olduğu anlaşılıyor ve "*On Emir*" bunları çok iyi yansıtıyor:

Ben Yehova, senin Tanrınım: Seni Mısır'dan, köle olarak bulunduğun evden çıkaran benim! Benden başka Tanrın olmayacaktır!

Kesinlikle put yapmayacaksın, yukarıda göklerde olanın ya da aşağıda yerde olanın veya yerin altında, sularda olanın suret-

lerini yapmayacaksın.[2] *Onların önünde kesinlikle eğilmeyeceksin ve onlara kült adamayacaksın kesinlikle: Çünkü ben Yehova senin tek Tanrınım!*

Yehova'nın, Tanrı'nın adını boş yere ağzına almayacaksın kesinlikle!

Tatil gününde onu takdis etmeyi unutma: Altı gün çalışabilirsin ve yapmak istediğin her şeyi yapabilirsin; ama yedinci gün Tanrı'na, Yehova'ya adanmıştır...

Babana ve anana saygı göstereceksin!

Öldürmeyeceksin!

Zina yapmayacaksın!

Hırsızlık yapmayacaksın!

Yalan yere şahitlik yapmayacaksın!

Komşunun evine, karısına, erkek ya da kadın hizmetçilerine, onun hiçbir şeyine göz dikmeyeceksin!

(Çıkış, XX, 2-17: *Elohim geleneği metni*)

Burada bu "emirler"in özünün kelimesi kelimesine ifade ettikleri önemli değildir. Bunlar özellilkle Babil'den Mısır'a ka-

2 Bu yapıtın çeşitli yerlerindeki bu ve benzeri bölümlerin özünde bizimkiyle hiç ilgisi olmayan ve eski İsraillilerin kozmolojisini yansıtan bir dünya görüşü yatmaktadır. Büyük bir olasılıkla eski Mezopotamyalılara bağınılı olan eski İsrailliler (bu konuda bkz. *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, s. 70 ve 71) evrenin muazzam, içi boş bir küre olduğunu düşünüyorlardı ve gene onlara göre bu küre "Enginler"in "Yukarıdaki Suları"na gömülmüştü; bu sular "Aşağıdaki sular"dan Göğün "Kubbesi"yle ayrılmıştı. Bu "aşağı sular" iki çeşitti: "Üstteki" sularla aynı nitelikte olan ve bütün yeryüzünü kaplayan "deniz" suları. Yuvarlak dev bir "ada" gibi olan yeryüzü, yüzölçümü eşit, kaynaklardan ve kuyulardan beslenen bir tatlı su örtüsünün üstünde, kaidelerin üzerinde duruyordu. Altta, büyük olasılıkla bütün ölülerin hayaletlerinin dolaştığı muazzam yeraltı mağarası cehennem bulunuyordu . Yeryüzü ufkunda görülen yüksek dağlar aynı zamanda göğün kubbesine destek oluyorlardı. Bu şematik "tablo" son derece karmaşık ve kimi zaman mantıksız, karmaşık bir mitoloji içerir.

dar en etkili, en yüceleri de dahil olmak üzere zamanın öteki büyük dinlerinin ilkeleriyle –az çok gizli ya da gücüldür bunlar ayrıca– karşılaştırıldığında Musa'nın dehasının ötesinde coşku ve heyecan veren "manevi", derin, yüce unsurlar barındırırlar içlerinde. Burada hiç kuşkusuz Yehova'nın tek gerçek, mutlak Tanrı olduğu söylenmemiştir: Ama bu Tanrı, kabul edilen ve İsrail için kabul edilmesi gereken tek Tanrı'dır. Başka tanrılar da vardır ama İsrail için değildir onlar. İsrail için tek Tanrı, O'dur. Ve bu Tanrı'nın, o dönemde geçerli olan âdetlerin tersine hayal edilmemesi, düşünülmemesi, bir biçime indirgenmemesi gerekir: O'nunla ilgili olarak, adından da anlaşılacağı gibi "var olduğunu", "her yerde olduğunu" bilmek yeterlidir. O'nu yüceltmek, ona saygı göstermek gerekir ve bu iş sadece ona zaman ayırarak olmaz, O her şeyden önce başka insanlara, onların yaşamlarına, onurlarına ve mallarına mülklerine saygı gösterilmesini ister, O'na göre başkalarına –bu başkaları mevcut durumda sadece İsrailliler de olsalar– karşı adaletli olmak ve onlarla kardeşlik duyguları içinde olmak O'nun en çok değer verdiği, en fazla önemsediği şeydir.

İsrail'le Yehova'yı birleştirmek... bu Tanrı ve yapılan Ahit'le ilgili derin ve çarpıcı düşünce bağlamında Musa misyonunun ilk bölümünü tamamlamıştır. Ama ikinci bölümün tamamlanması görevini ardıllarına bırakarak ölmüştür –tarihçilere göre 1250'ye doğru–: İsrail'i bir ulus yapmak ve Filistin topraklarına yerleşmelerini sağlamak.

FİLİSTİN'E YERLEŞME VE SİYASAL SONUÇLARI

Onun ölümünden sonra olup bitenler konusunda, bugün, sadece ardılının adını taşıyan kitap (Yeşu) okunduğunda yanıltıcı düşünceler çıkacaktır ortaya. İsraillilerin ulusal birliği olmuş bitmiş bir şey kabul edilir; sadece "vaat edilen toprak" eksiktir ve bu fetih davul zurnayla, büyük bir hızla, fırtına gibi akınlarla gerçekleşecektir... muzafferler bütün mağlupları saf dışı edecek, ganimetleri paylaşacak, kanunsuz olarak işgal ettikleri yerlere yerleşeceklerdir.

Aslında her şey daha farklı bir biçimde olup bitmiştir ve özellikle Hâkimler kitabı sayesinde anlıyoruz bunu... onu birtakım dindar derlemecilerin içine hapsettikleri din çerçevesinden çıkardığımızda...

Bu bağlamda V. bölüm'deki "Debora'nın şarkısı" örnek gösterilebilir; bu parça özellikle dili ve üslubuyla milattan on bir yüzyıl önceki olaylara yaklaştırır bizi, dolayısıyla Kutsal Kitap'ın sadece en güçlü şiirlerinden biri değil, en arkaik belgelerinden biridir. Ne görüyoruz bu bölümde? Kalelerine ve tahkimli kentlerine yerleşen ve başlarında kralları bulunan "Kenanlılar" karşısında (ayet 9) İsrail'in ne toprak bütünlüğü ne de siyasal bütünlüğü vardır: İsrailliler yaklaşık on iki klan ya da kabileye ayrılmıştır ve bunlar da kendi aralarında çok sayıda göçebe ya da yarı göçebe topluluklara bölünmüşlerdir: En güneydeki kabile *Yahuda*'nın adı anılmaz, çünkü büyük olasılıkla daha o zaman bile ayrı bir topluluktur Yahuda; sadece komşusu ve en yakın müttefiki, Kudüs'ün yukarısında yaşayan *Benyamin* (13) klanının adı geçer, sol tarafında, denize doğru *Dan* (17) kabilesi, biraz daha kuzeyde *Efraim* (13) ve daha kuzeyde

öteki adı *Manase* olan *Makir* (14), daha yukarıda Tabarriye Gölü hizasında *İssakar* (15) kabilesi bulunur; biraz daha yukarıda: *Neftali* (15), Neftali'nin sol tarafında, Akdeniz boyunca Karmel dağının kuzeyinde *Aşer* (17), Erden'in ötesinde *Ruben* (15-16), Ölüdeniz hizasında ve biraz daha yukarıda Gilead ülkesinde –burada adı geçen– *Gad* (17). Böylesi bir dağılma dikkate alındığında çeşitli İsrail klanlarının barışçı yollardan ve atalarının yolundan giderek ya da savaşlar ve özel fetihler yoluyla ülkeye oldukça erken bir dönemde, XI. yüzyıldan başlayarak girdikleri anlaşılır. Hâkimler'in dikkat çekici başka bir bölümünde (III, 5-6) "*onların Kenanlılarla iç içe yaşadıkları, kız alıp verdikleri, onların tanrılarına taptıklari*" anlatılır.

Onlar ne kadar dağınık yaşarlarsa yaşasınlar aralarındaki derin bağları korurlar. Tek bir halk olma bilinci özellikle tehlike anında belirgin biçimde kendini gösterir. Kendisi de Efraim kabilesinden olan Debora, Kenanlılara karşı savaş çağrısı yaptığında (7, 12) çok fazla savaşçı olmayan ya da tehlikeden uzak duran bazı klanlar –Ruben, Gad, Dan ve Aşer (15b-17)– bu çağrıya kulak asmasalar ve kendi içlerine kapansalar ve bazı şairler tarafından alaya alınsalar da çoğu –Efraim, Benyamin, Makir-Manase, Zebulon ve Neftali (13-15a, 18)– Neftali komutanı Barak-ben-Abinoam'ın (12) emrine savaşçı göndermişlerdir. Ama bu etnik bağa dinsel bir birlik eşlik eder ve güçlendirir onu. Bütün şiirde görülür bu özellik. Herkes tek komutanlarının sadece Yehova olduğunun bilincindedir. Yaşadığı çölden çıkıp gelir (4-5) ve savaşı bizzat yönetir, çünkü Kenanlılar İsraillilerin olduğu kadar Kendisinin de düşmanlarıdır (31); o isterse yukarıdaki Yıldızlara da emir verebilir düşmana saldırmaları için, düşmanı ok gibi çarpan bir çavlanla bunaltabilir ve Kişon'un sularıyla Kenan savaşçılarını yok edebilir (20-21) -böylelikle şair doğanın fırtınalarla, çavlanlarla İsraillileri desteklediğini ve düşmanlarını bozguna uğrattığını belirtiyor. Yeho-

va'ya inancın bütün İsrail klanlarını nasıl birbirine bağladığı ve başlarındaki Komutanla onlara nasıl büyük bir güç verdiği görülüyor... zafer her halükârda onların olacaktır.

Bu büyük coşku, bu güçlü birlik, "kendisine güvenen" bir ırkın taze ve güçlü kanı İsrail'i siyasal olarak bölünmüş, iş savaşlarla harap olmuş ve kendi olağanüstü o eski kültürleriyle kansız kalmış Kenanlıların azılı bir düşmanı haline getiriyordu. Bütün bu nedenlerle zafer İsrail'in olacaktı. Bir şansları daha vardı: Bu II. binyılın sonunda Hititler gibi can çekişen ya da Mısırlılar, Babilliler veya Asurlular gibi iç çatışmalarla çalkalanan Yakındoğu'nun siyasal devleri, eskiden beri geçiş bölgesi, aynı zamanda da koruma, denize açılma, tükenmez bir değerli madde (sözgelimi sedir ağacı) bölgesi olan Filistin'e doğru genişlemek isterlerken bu bölgenin kaderiyle pek ilgilenmiyorlardı artık.

Sonunda inatçılıklarıyla ve yiğitlikleriyle, güçleriyle, yaklaşık iki yüzyıl içinde "Vaat edilen topraklar" verildi kendilerine, orada tek bir krallık içinde örgütlendiler, Kudüs'ü merkez yaptılar ve tek bir hükümdarları vardı: Birliklerini perçinleyen ve çevredeki siyasal güçlerle birlikte çevreye egemen olan bir kral.

Onların bütün hırslarını taçlandıran ve başarılarını daha ileri ve daha ötelere taşıyan ikinci kralları olmuştur: İÖ 1000'lerde Davud. Sürükleyici ve yürekli, şövalye ruhlu, Makyavelci, savaşlarda olağanüstü gözüpek, barış zamanında bilge, çılgınca tutkuları dışında, kendisini daha insancıl kılan aşk dahil her şeye direnebilen, duyarlı ve şair ruhlu bir kral... kendisiyle ilgili unutulmaz bir imaj kalması için her şeye sahipti bu kral. Büyüleyici kişiliğini eski dostu ve rakibi, ilk kral Saul ve kardeşi gibi sevdiği oğlu Yonatan'ın savaşta öldüklerini öğrendiğinde düzdüğü ağıt çok iyi yansıtmaktadır:

Yazık! İsrail şanı
Bu yüksek tepelerde gitti!

Kahramanlar nasıl can verdiler?
Gad'ta bildirmeyin bunu
Aşkelon meydanlarında yaymayın sakın:
Filistinlilerin kızları coşmasın
Bu sünnetsizlerin kızları kendilerinden geçmesinler!
Ey Gilboa dağları,
Üstünüzde ne çiy ne yağmur olsun
Ah o kalleş saldırılar!
Kahramanların kalkanını orada kirlettiler
Saul'un yağ sürülmemiş kalkanını
Ama öldürülenlerin kanının, yiğitlerin yağının sürüldüğü kalkanını!
Ama Yonatan'ın yayı geri gelmedi
Ve Saul'un kılıcı boş dönmedi!
Saul ve Yonatan, sevgililer, harika insanlar
Hayatta da ölümde de hiç ayrılmadılar
Kartallardan daha hızlı
Aslanlardan daha güçlüydüler!
Ah! İsrail'in kızları
Saul için ağlayın,
O size çok değerli kırmızı bir kumaş giydirmişti
Giysilerinizi altınlarla süslemişti!
Savaşta nasıl
Can verdiler bu yiğitler?
Yonatan senin ölümün beni de bitirdi!
Büyük bir acı verdi bana ölümün Yonatan!
Benim için çok yüceydin sen!
Eşsiz bir dosttun benim için!
Aşktan da yüce bir duyguydu bu!

Nasıl can verdiler kahramanlar?
Savaş silahları nasıl yok oldu?
(II Samuel, I, 21-27)

Ve işte İsrailliler uzun ve inatçı bir kemirme hareketiyle, kanlı savaşlara girişmeden, barışçı istilalarla sonunda eski Peygamberlerinin rüyasını gerçekleştirdiler: Yehova'nın kavmi olarak sonunda istedikleri toprağa yerleşmiş bir ulus düzeyine yükseldiler ve özerk bir siyasal güç oldular.

FİLİSTİN'E YERLEŞMENİN KÜLTÜREL VE DİNSEL SONUÇLARI

Biz bu çalışma bağlamında onların kurumlarının gelişmesinden çok dinsel maceralarını arıyoruz, dolayısıyla bu tür bir gelişmenin dayanakları gerçek anlamda ilgimizi çekmiyor. Buna karşılık bir avuç göçebe ve gezgin çoban uzun süre yerleşik düzene geçemez kesinlikle ve çevresindeki krallıklar kadar kentleşmiş ve uygarlaşmış olan bu ulus yaşam ve zihniyet açısından kesinlikle derin dönüşümler geçirmez. Bu bağlamda "Yehova'nın kavmi"nin aldığı yolu değerlendirmek önemlidir...

Yeşu'nun kitabının değerlendirmelerinin şematik ve taraflı yansımalarından en azından bir doğru veri çıkmıştır: Kenanlıların yerine geçen İsrailliler Kenanlıların değişmez yaşamları çerçevesinde onların gerçek mirasçıları olmuşlardır. Gerçekten de maddi ve entelektüel gelişme alanında kendi dillerine kadar *her şeyi* onlardan almış, *her şeyi* onlardan öğrenmişlerdir.

Göçebe ya da yarı göçebe yaşamı bir kültürdür, uygarlık değildir. Basit ve de zor, çileli bir yaşamdır ve herhangi bir alanda hiçbir gelişmişliği yoktur. Ayrıca neredeyse tamamen kendi içinde yeterli bir yaşamdır ve dış dünyayla ilişkileri olabildiğince sınırlar.

Göçebe ve gündelik yaşamlarının otomatizmi dışında kendilerini neredeyse bütünüyle hayvanlarına adamış olan ve öteki göçebelerle ya da kendilerinden daha donanımlı yerleşik kabilelerle sürekli çıkar ve prestij kavgası içinde olan İsrailliler içlerine kapanık yaşıyorlardı, kültürel ve entelektüel birikimleri çok yetersizdi ve neredeyse sadece atalarından kalma sözlü geleneklerle ve derinliklerinde bilinçsiz bir biçimde yer etmiş olan ve bir anlamda sürülerinin doğaüstü şeyhi gibi gördükleri Yehova'yla olan bağlarıyla yetiniyorlardı.

Filistin'e III. binyılın ortalarında yerleşmiş olan Kenanlılar uzun zamandan beri gerçekten uygar bir yaşam sürüyorlardı. Yerleşik bir düzenleri vardı, topraklarını işliyorlardı ve bu toprakların bütün zenginliklerinden yararlanıyorlardı, eksiklerini aynı zamanda uygarlıklarını geliştirmeleri konusunda kendilerine yararlı olan çevrelerindeki ülkelerle gerçekleştirdikleri ticari faaliyetlerle telafi ediyorlardı. Her biri bir merkeze bağlı olan küçük krallıkları içinde karmaşık bir toplumsal ve siyasal örgütlenmeleri vardı: Tahkimli bir kentte monark maiyetiyle birlikte bir sarayda yaşıyordu ve tapınaklarda da hizmetlileriyle birlikte tanrılar bulunuyordu. Uygar ve gelişmiş bir yaşam sürüyorlardı; otantik bir uygarlığa sahip olduklarının işaretiydi bu ve doğrudan yararı olamayacak şeyleri –sanat yapıtları– üretme konusunda uzmanlaşmışlardı bu insanlar. Yazıları vardı: Hatta alfabenin, yazma sanatının sadeleştirilmesi onların eseridir –çünkü Fenikeliler dil ve kültür açısından Kenanlıydılar ve onların komşularıydılar. Edebiyatları vardı[1] ve elde edebildiğimiz bilgiler aracılığıyla burada mitolojinin önemli yer

tuttuğunu anlamış bulunuyoruz -yani sonuç olarak o dönemin "entelektüel" düşüncesi ve "felsefesi". Bu konularla ilgili olarak sordukları yığınla soruya cevap verebilmek için tanrılarının düşsel etkinliklerine başvuruyorlardı -çünkü çok sayıda Tanrı'ya sahiptiler, her tanrının insanların yaşamına müdahale eden bir koruyucuya göre bir hiyerarşi içinde toplanmış rolleri ve işlevleri vardı. Çok büyük bir olasılıkla bütün bu özellikleri Kenanlılar yaratmamıştır kesinlikle ve Yakındoğu'nun ve özellikle de Mezopatomya'nın büyük uygarlıklarından almışlardır; Mezopotamya uygarlığı onların zihniyetleri ve Sami kanları bağlamında çok yakın oldukları en eski ve en değerli uygarlıktır.

Öte yandan İsrailliler gelişme çizgilerinin öbür ucunda da Sami'dirler: İçlerinde sadece tohumlarını ve ilk izlerini barındırdıkları ve bir yetkinlik düzeyine ulaştırdıkları birçok unsurları yeniden çok çabuk bulmaları sonucunda çok kısa sürede Kenanlılarla bir tutulmuşlardır. Bu nedenle hiç güçlük çekmeden Kenanlıların mirasçıları olmuşlardır, *her şeylerini* onlardan almışlardır -toprağa bağımlılık ve Yehova inancı ve bunların içerdikleri şeyler, en başta da karşılıklı ilişkilerinin özünü oluşturan Ahit *dışında.*

Bu iki unsuru, bir yandan ruhani ve soyaçekimle ilgili unsuru, öte yandan da yeni kazanmış oldukları kültürel unsuru nasıl uzlaştıracaklardır ve yeni yaşamlarına yerleşmiş olan bu kültürle İsrail'in gelişmesini nasıl yönlendireceklerdir?

Bazı durumlarda iki etken bütünüyle bağdaşıyordu ve birbirlerini kolayca zenginleştiriyordu.

---

1 Özellikle 1928'den bu yana eski Ugarit kentinin (Akdeniz'de, modern Suriye kenti Lazkiye yakınlarında) yeni adı Ras Şamra'da kalıntılar ortaya çıkarılmıştır. Bu "Ugarit metinleri"nin önemli bir bölümü A. Caquot ve M. Sznycer tarafından çevrilmiştir: *Les Religions du Proche-Orient asiatique*, s. 351-458 (Paris, Fayard-Denoël, 1970).

Sözgelimi kolektif yaşam ve "yasa" kuralları bağlamında. İsraillilerin Yehova'nın müttefikleri olarak kabul ettikleri toplumsal mükellefiyetler Ahit'in maddelerinde özetlenmiştir büyük olasılıkla: *On Emir*'de özleri bulunduğu düşünülen, belirgin bir yaşam kuralı olmaktan çok olaylarla ilgili temel tavır ve davranışların kaba hatlarıyla, basit bir çevirisi olduğu söylenebilecek çok temel bazı ilkeler. İsrailliler toplumsal açıdan çok daha karmaşık ve çok farklı bir yaşama adım attıklarında eski ilkelerini yeni yaşam biçimleriyle ve bu yaşamın sunduğu beklenmedik durumlarla uzlaştırmayı öğrenmek zorunda kalmışlardır ve bunun da ötesinde yazının sağladığı uygarlığın getirdiği özelliklere uygun biçimde bu zenginliği ve ödevlerinin artmasını bir tür kazüvistikle yazıya geçirmişlerdir. Eski Yakındoğu'da bu tür "Yasalar"ın kaleme alınması III. binyıl sonu Mezopotamya'sından bu yana yaygın bir uygulamaydı ve elimizde Kenan kökenli bu tür hiç belge bulunmamasına rağmen çok büyük olasılıkla var olmuştur bunlar ve İsrailliler tarafından da görülmüştür. Dolayısıyla yaşama biçimleri değiştikçe Ahit'in eski kurallarını yeniden ele alıp düzenleyeceklerdir. Böyle bir kurallar manzumesinden bize kalan ve Kutsal Kitap'ta bulunan, daha geç dönemde *Elohim geleneği* içinde yer alan en eski derleme büyük olasılıkla II. binyıl sonu ya da I. binyıl başına tarihlenir. Burada ilk satırlarını aktarmanın yeterli olacağı *Ahit* (Çıkış, XX, 22-XXIII, 19):

Yehova Musa'ya dedi: "İsrailoğullarına böyle diyeceksin:

Göklerden size nasıl konuştuğumu gördünüz!

Benim yanımda kesinlikle gümüş ya da altından putlar yapmayacaksınız.

Benim için topraktan bir sunak yapacaksın, kurbanları orada yakacaksın, büyük ve küçük baş hayvanları orada kurban ede-

ceksin; ve Ben sana varlığımı her yerde göstereceğim: Sana geleceğim ve seni kutsayacağım.

Eğer Bana taştan bir sunak yaparsan kesinlikle yontma taştan olmasın çünkü, bu taşlara kalem vurursan murdar edersin onları..."

(Çıkış, XX, 22-25)

İlk *On Emir*'den sonraki değişiklikler! Hiç kuşkusuz sürekliliği belirtmek için yeni talimatlar açıkça Musa'ya mal edilmiş ve bunları Ahit'in maddeleri gibi iletecek olan Yehova'nın ağzından söyletilmiştir. Ama altın ve gümüş putlar, basamaklı taştan sunaklar, karmaşık olduğu anlaşılan ritüel... kurban yakmalar, kurban kesmeler... bütün bunlar kesinlikle Kenanlılar'dan gelir –ayrıca bütün bunları hem edebiyatları aracılığıyla hem de arkeolojik bulgulardan biliyoruz– ve İsrail'in dini liderlerinin Yehovacılığın ilk ilkelerini yeni kültürel verilere *uyarlamakla ilgilenmiş oldukları anlaşılıyor:* Sadece Yehova'ya adanan kült ve bütün imajların yasaklanması. O zamana kadar bilinmeyen ve açık seçik biçimde Kenan ritüelinden uyarlanmış olan yeni litürjik aygıt kabul edilmiş, deyim yerindeyse "Yehova" geleneklerine girmiştir. Bizim *yasalarımız*'ın geri kalanının okunmasından da aynı sonuçlar çıkacaktır. Bu arada şunu da söyleyelim ki Kenan litürji geleneklerinin benimsenmesi daha ileri noktalara varacaktır, çünkü *Ahit*'e göre hâlâ kaba ve kırılgan, topraktan bir sunağı tercih eden, hiçbir biçimde yontma taş istemeyen bu çöl Tanrı'sı, bu yersiz yurtsuz gezginlerin Tanrı'sı ülkenin çeşitli yerlerinde mabetlerle ödüllendirilmekle kalmayacak, üçüncü kral Süleyman zamanında başkentte bir "kraliyet mabedi" inşa edilecektir kendisi için: Muhteşem bir mabet...

Yeni verilerle eski zihniyetin bu şekilde bağdaştırılabildiği başka bir alan daha vardır. Bizim "Felsefe" adını verdiğimiz

alandır bu: İnsanın şu sıralarda kökenleri ve yaşamının anlamı konusunda her zaman sorduğu önemli sorulara –insanın henüz doğrulayabilme yeteneğine sahip olmadığı kavramlar ve teoriler olmadığında– büyüler ve mitler aracılığıyla cevap verilmesi.

Göçebe İsrailoğullarının bunlarla ne kadar ilgilendiklerini bilemiyoruz. Sadece yukarıda gördüğümüz gibi Yehova'nın doğa ve olaylara gerçekten egemen olduğuna kesinlikle inanıyorlardı. Her şey bir yana, bu, kendilerini spekülasyonlara çok fazla teslim edemeyecek kadar zor bir yaşam süren insanların temel sorunsalı bağlamında kesinlikle yeterli olabilirdi. Ama Kenanlılarla temas edince ufukları ilginç bir biçimde genişlemiştir.

Kenanlılar ilk efendileri ve esinleyicileri, özellikle Babilliler gibi düşünce dünyalarında "felsefe"ye çok fazla önem veriyorlardı: Hem sorulara hem de yanıtlara. Ve bu cevapları açıklamak, yaymak için aktarma ya da özgün spekülasyon yoluyla tümüyle mitolojiden yararlanmışlardı ve bu mitolojinin merkezinde bulunan tanrılar hem dekoru hem de dünyanın gidişatını açıklamak amacıyla müdahil oluyorlardı. Bu mitlerin bir çoğu tiyatro oyunlarının yaratılmasını sağlamıştı ve bunların hiç değilse birkaç tanesi bize kadar ulaşmıştır. İsrailliler büyük olasılıkla eskiden ne kuşkulandıkları ne de ilgilendikleri "niçin?"lerin cevaplarını vermeyi öğrenirlerken onlarla tanışmışlardır hiç kuşkusuz. Bu alanda da olayları "Yehovalaştırma" ve Tanrı'larını Kenanlıların kendi Tanrı'larını etkin kıldıkları her yere sokma ihtiyacı içinde olmuşlardır. Ve aynı şekilde onlarda böyle bir kaygı edebiyat yapıtları doğurmuştur -en azından birinci binyılın başından itibaren.

Bu bağlamda, gerçekten söz edilmesi gereken yapıt yukarıda belirtilen ve bugünkü Çıkış metnindeki yerinin altı çizilmiş olan *Yehova geleneği metni*'dir. Bu metin IX. yüzyıl öncesine ait değildir ama daha sonraki sayfalarda daha iyi anlaşılacağı gibi bizim konumuz bağlamında yerine oturmuştur.

Belki çok sık görüldüğü gibi eski kaynaklardan yararlanmış olmasına rağmen *Yehvova metni* yazarı düşünür ve yazar olarak kuvvetli bir şahsiyettir. Bu yazar halkının öyküsünü anlatmak istemiştir, ama burada inanan açısından ikili bir görüş söz konusudur: Bu dünyada olup biten her şeyin doğaüstü bir kişilik tarafından istendiği ve yönlendirildiği "teolojik" bir öykü: İsrail'in Tanrı'sı Yehova... doğal olarak sadece O'na özgü olan bu ad verilmiştir. O'nun amaçlarını çok yüksek düzeyde kabullenmek ve –Kenan tanrılarına karşı– her şeyin, Dünyanın ve İnsanın On'dan gelmiş olduğunu ve yarattıklarını istediği gibi yönlendirdiğini ve yönettiğini daha iyi kanıtlamak için Yehova metni tarihi "kesin" başlangıç döneminden, çerçevesinin ve aktörlerinin yaratıldığı dönemden itibaren ele alır -ve doğal olarak Yehova tarafından başlatılmıştır bu dönem:[2]

Ve Yehova yeri ve göğü yarattığında yeryüzünde henüz bir fidan, hiçbir yeşillik bitmemişti, çünkü Yehova yağmur yağdırmaya başlamamıştı henüz ve toprağı işleyecek insan yoktu.

Ve Yehova yerden bir buğu yükseltti ve bütün toprağı suladı. Yehova daha sonra adamı topraktan yarattı ve onun burnuna yaşam soluğunu üfledi ve İnsan canlı bir varlık oldu. O zaman Yehova orada, doğuya doğru bir yerde bir bahçe (cennet) yaptı ve yarattığı İnsanı oraya yerleştirdi... bahçeyi işlemesi ve bakımını yapması için..

Yehova sonra düşündü: "Erkeğin yalnız kalması doğru değildir! Ona uygun birini yaratacağım!" Ve Yehova topraktan yerin bütün hayvanlarını ve göğün bütün kuşlarını yarattı; onları sonra adlarını koyması için İnsanın önüne gönderdi. İnsanın bu canlılara verdiği ad onların adları olarak kalacaktı. Ve insan bütün evcil hayvanlara, göğün bütün kuşlarına ve bütün vahşi

---

2 Bu metin ileride tekrar ele alınacaktır.

hayvanlara ad koydu. Ama İnsana uygun bir yoldaş bulunamadı (onlar arasında). O zaman Yehova insanın üstüne derin bir uyku getirdi ve o uyudu. Onun bir kaburgasını aldı ve yerini etle kapladı; ve Yehova insandan aldığı bu kaburgayla bir kadın yarattı ve Erkeğin yanına götürdü onu. Ve Erkek şöyle dedi:

"Şimdi bu benim kemiklerimden bir kemik ve benim etimden bir ettir!

Ona Nisa denecek çünkü İnsandan alındı!"

Bunun için insan babasını ve anasını bırakacak, karısına bağlanacak ve tek bir beden oluşturacaklar...

(Tekvin, II, 4b-24; 9-14, 16-17 alınmamıştır)

Bir an rasyonalitemizin kesinliğinden ve soyutlamasından sıyrılalım ve bizim üç binyıllık düşüncemizden daha yeni ve daha naif bir düşünceyle buluşalım: Burada Evrenin kökenleriyle ilgili, doğduğu dünyaya özgü imajlar aracılığıyla otantik bir açıklama çıkıyor karşımıza. Çünkü gözlerimizin önünde bir çöl manzarası, bomboş ve sonsuz, düşman ve içinde yaşam barındırmayan bir düzlük vardır... soyut Hiçlik kavramına ulaşmak mümkün olmayınca dünya "önce" muazzam bir çöl gibi düşünülmüştür. Sürekli su ve insanların emeğiyle tarıma ve yaşama kazandırılan bu ıssız çöller görüldüğünden ilk baştaki "hiçlik"ten gerçek toprak durumuna geçişin dikkate alınması için aynı etkenlere başvurulmuştur: Hayat veren ve yaşanabilir yer. Ve insanın oluşması bağlamında biçimlendirici sanatın müdahale etmesinin nedeni her gün mucizevi dönüşüme tanık olunmasıdır... biçimsiz bir toprak bir zanaatçının elinde neredeyse canlı bir figüre dönüşüyordu... Bu nedenlerle ilk *Yehova* anlatısının mitolojisi kesinlikle, çok eski kökenleri büyük olasılıkla eski Mezopotamya'ya dayanan, Kenan özellikleri taşır. Kenanlıların ve Babillilerin bu tür mitler esinlemek için ürettikleri,

genellikle birbirleriyle çatışan tanrıların yerine tek Yehova'yı koyan sadece *Yehova geleneği metni*'dir. Dolayısıyla da bu kişiliği eski İsrail için doğa olgularını yöneten çok büyük bir güç olan *kozmik* bir Tanrı yapmıştır: Bu Tanrı gücünü ve müdahale alanını bir anda dünya ölçeğine çıkarmıştır.

Daha sonra, insanların başlarına gelen her şeyin kökeni olmuştur Yehova: İlk çiftin ve onların soyundan gelenlerin yaşadıkları aksilikler, terslikler; evrensel Tufan cezası; Tufandan sonra sağ kalanın yeni insanlığı oluşturmaya yönelik tercihi; dünya ırklarının ve halklarının dağılımı ve bunların içinden, kökenini gene ilk atası, sürgün edilen ve kendi topraklarına gönderilen İbrahim'den alan özel bir halkın seçilmesi... *Yehova geleneği*, yarattığı dünyanın yaşamına müdahale eden Yehova'nın gücünü ve üstünlüğünü öne çıkarır: Tarihin ve de doğanın Tanrı'sıdır bu.

"İlahiyat" bağlamında Yehova'nm ağırlığına ilişkin eski düşünceyle olayların ve nesnelerin kökenleri ve derin anlamlarına ilişkin Kenan düşünceleri ve açıklamalarının yan yana getirilmesi sıkıntılar doğurmakla kalmamış, dinsel düşüncenin zenginleşmesi konusunda çok ilginç sonuçlar getirmiştir.

Bununla birlikte böyle bir kaynaştırma kesinlikle tehlikesiz de değildi: Yehovacılığın derinleştiğini gördüğümüz toplumsal ahlâk ve Yehova'yla ilişkiler alanında, İsrail'in manevi gelişmesi açısından çok önemli büyük çatışmalar doğurmuştur bu eğilim.

Ahit'in hükümleri özel bir yaşam biçimine uygundu: Yehova'nın kimseye zarar vermemelerini emrettiği insanlar *göçebeler*'di... kimsenin malına da canına da zarar vermemeleri gerekiyordu -sonuçta kardeşçe bir yaşam emrediyordu. Kendi içine kapanmış ve kolektif yaşamın özel yaşama neredeyse hiç yer bırakmadığı göçebe bir toplumda kesinlikle en iyi yaşam kuralı değil miydi bu? Dünyanın bütün göçebelerinde olduğu gibi on-

larda da hemen hemen her şey ortaktı. Ama toprağa bağlayan yerleşik yaşam aile birimlerini ve çıkarlarını ayırır ve bu durumda öne çıkan çalışma ve üretme kaygısı aralarında ister istemez mal edinme ve yaşam düzeyi bağlamında gittikçe artan farklılıklar ve bir dengesizlik yaratır: Zenginler ve yoksullar, yoksullara zarar vererek yaşayan zenginler, borç verenler, baskı yapanlar ve mağdurlar yerleşik toplumlarda yaşarlar. Çölde bir kabile mensubunun şöyle bir şey söylemesi düşünülebilir mi?: "*Sadece küpte bir avuç unum ve tulumda da biraz yağım var: Biraz odun toplayacağım, sonra çocuğumla birlikte hazırladığım şeyleri yiyeceğim ve açlıktan ölmeyeceğiz!*" (I Krallar, XVII, 12) Ya da "*Kocam öldükten sonra alacaklı geldi, çocuklarımı alıp, köle yapmak istiyor... evde hiçbir şeyim kalmadı!*" (II Krallar, IV, 1 ve devamı).

Vaat edilen toprağa yerleştikten sonra İsrailoğullarının toplumsal ve ekonomik düzende sağladığı gelişmelerin bir bedeli vardı: Musa'nın düşlediği ve empoze ettiği çok önemli kardeşlik ilişkilerinin hayata geçirilmesinin gitgide artan güçlüğü; bu kardeşlik Yehovacılığın temel ilkesiydi ve çeşitli uygulamaları yeni direktiflerle ayrıntılandırılmış ve belirginleştirilmişti. Ve Ahit sözgelimi aynı ilkeyi farklı bir olgu bağlamında uygulama konusunda her *İbrani kölenin* altı yıllık kölelikten sonra, kendisinden hiçbir şey beklemeden ve istenmeden özgürlüğüne kavuşturulması gerekliliğini öngörmüştür (Çıkış, XXI, 2 ve devamı).

Öte yandan o devrin mantığına göre Kenanlıların ve Tanrılarının ilişkisi de Yehova inancı bağlamında risksiz değildi kesinlikle. İlkesel olarak Yehova İsrail'in tek tanrısı olma ve ebediyen de öyle kalma iddiasındaydı. Çölde yalnız kalmış ve her şeyle mücadele eden bir kabile için Şeyh, Komutan rolü oynadığında özellikle ona bağlı kalmak kolay bir işti; ama İsrailliler Kenanlılarla temas edip, onlardan yeni bir yaşam biçimi öğrendiklerinde, onları taklit edip, onların yerini almak istediklerinde sürekli, ülkenin neredeyse her tarafında tapılan ve kayıtsız kalın-

ması kolay olmayan öteki tanrıların gözlerinin önünde olmaya başlamışlardı. Çünkü bu tanrılara tapanlar, onlarla yüzyıllardan beri övünmüş olanlar aynı zamanda bu tanrıların, yerleşmiş oldukları toprağın sahibi olduklarını ve bu toprağı değerlendirmek için etkili sırları bildiklerini de kabul ediyorlardı.

Kenanlıların yüzyıllardır taptıkları tanrılara tapmamak ve bu şansı tepmek, kötü hasatlar alma tehlikesiyle yüz yüze gelmek nasıl mümkün olabilirdi? "Buğday ve Sabanın yaratıcısı, Tohum ve Çiftçiliğin Efendisi" Dagon; Yararlı Yağmur Dağıtıcısı Hadad; Aşk, Bolluk ve Bereket Tanrıçası Astarte. Gerçekten de bu bağlamda çok güçlü bir arzu söz konusuydu ve günümüzde de azizler ve ruhani çevrelerinin Tanrı'ya tercih edildiği düşünülürse İsrailoğullarının çoğunun üç bin yıl önce bu eğilim içinde olmaları şaşırtıcı değildir. Hâkimler'de gördüğümüz gibi "*Kenanlılarla birlikte yaşıyorlardı ve... onların Tanrılarına tapıyorlardı*" (III, 5 ve devamı); ve Fetih'i Yehova'yı bırakıp "*Baallere ve Astartilere kulluk eden*" (Hâkimler, X, 6) İsrail'in dönekliklerinin bir devamı gibi gösteren aynı kitabın yapay çerçevesi bu açıdan doğrulanır ve tarihsel değerini korur.

Hiç kuşkusuz bütün halkı bağlayan bir durum değildi bu ve daha çok dar kafalı ve dönek bir kitle söz konusuydu bu bağlamda. Dolayısıyla, doğal olarak, bu kitlenin karşısında Yehova'ya ve sadece Yehova'ya sadık, onun mutlak egemenliği için mücedele eden, bütün İsrail'in sadece ona hizmet edeceğine dair yemin ettiği, ona sadık kalındığı sürece başarıların eksik olmayacağının belirtildiği ilk Ahit'i referans alan bir elit oluşuyordu. Debora'nın şiiri çok büyük olasılıkla bu özel Yehovacıların ilk övgü metinlerinden biri olarak kaleme alınmıştır: Sadece özünden ve onu özetleyen son dizesinden (31) anlaşılır bu:

Bütün düşmanların işte böyle yok oluyor Yehova,
Ama Dostların bütün ihtişamıyla doğan Güneş gibidir!

Bu aşırı sadık müminlerin varlığı gelecekteki gelişmeler için çok önemlidir: Tanımaya çalışacağımız ve bütün bu tarihi belirleyecek ve yönlendirecek olan ruhani liderler, büyük din düşünürleri bunların arasından çıkacaktır.

Tanrı'larına ve O'nun iradesine bağlı olan bu insanların özellikleri her zaman inanç olmuştur, yani herkesin gördüklerinin ötesindekileri güçlerin doğaüstü ilişkileri arasında görebilme yeteneği. Onlara göre Fetih ve Fetih'ten sağlanan yararlarla birlikte *kötülük* girmişti İsrail halkının içine... hem toplumsal yaşamları hem de Yehova'ya sadakat bağlamında: Ahlâksal kötülük, sefahat, yeminlerin ve eski ve kutsal yaşam kurallarının unutulması.

Korkunç kötülük probleminin, dinsel düşünce düzleminde ilk kez su yüzüne çıkması ve gerçek bir düşünce çabasını gerekli kılması konusunda *Yehova geleneği* çarpıcı bir örnektir. Bu metne ilk bölümlerinden başlayarak göz atıldığında yazarın anlatılarını değerli göstermek istediği bir düşünce üstüne oturtmak istediği görülür: Bir anlamda tarihinin "felsefesi".[3] Gerçekten de her anlatısı kötü bir eylem, kötü davranışlar, tavırlar ve çoğu zaman bunların bir sonucu olan uğursuz bir durum çevresinde yoğunlaşır: Kabil kardeşini öldürür ve her şeyden mahrum edilir; Lamek iğrenç, yontulmamış, görgüsüz biridir; insanların sefahati evrensel felakete yol açmıştır; Sam babasına karşı saygısızlık eder ve köle yapılır; nihayet büyük bir kule dikmeye kalkışan insanlar kargaşaya mahkûm olurlar. Bu sapkınlıklar ve felaketler gittikçe yaygınlaşır: Bunlar bireyselken (Kabil, Lamek) kolektif olurlar ve izole olan, "birbirlerini anlayamayan" ve dolayısıyla birbirlerini boğazlamak isteyen bütün halklara yayılırlar. Tanrı'nın azizlik ve mükemmelliğe adanmış

[3] Bu *Yehova geleneği,* "Tarihin felsefesi" daha sonraki sayfalarda daha ayrıntılı olarak ele alınacaktır.

bir birey yaratmaya yönelik olarak İbrahim'i seçmesinin nedeni de budur.

Yehova geleneği daha da ileri gider: Bu evrensel felaketin ne olabileceğini sormuştur ("*insanın içi çok küçük yaşından beri kötüdür*"; Tekvin, VIII, 21). Yehova'nın düşüncesi çok yücedir ve insan O'na mal edemez bunu; dolayısıyla bu dünyaya kötülüğü getiren insandır. *Yehova geleneği*'ne özgü ilk ünlü "ilk günah" öyküsünün derin anlamı budur: *Yehova geleneği* ilk İnsanın kendi doğal durumunu aşıp, Yaratıcısına "benzeyebilmek" için ölçüsüz bir eylemle yaratıcısına ihanet ettiği ve dolasıyla sefil bir duruma düştüğü, kendi soyuna kötülük ve felaket eğilimlerini miras bıraktığı yasak meyve ve ayartan ve baştan çıkaran yılan miti aracılığıyla dinsel bir açıklama aramıştır: Zaman ve mekân açısından bu dünyanın evrenselliğinin, ahlâksal kötülüğün, sefahatin ve cezalarının, fizik ve manevi acının, sıkıntının "teolojik" açıklaması.

Oldukça şaşırtıcı bir psikoloji ve sezgi gücü bağlamında bu mit ve bu açıklama Yakındoğu antik literatürü konusunda bugüne kadar ortaya çıkardığımız unsurlardan ayrıdır. Bununla birlikte bunlar Samilere özgü eski bir inanç mantığı içinde yer alırlar ve Yehova'ya bağlı olanlara sürekli empoze ederler kendilerini: Tavır ve davranışlara egemen olmak Tanrısallığa özgü bir ayrıcalıktır;[4] bu dünyadaki bütün mükellefiyetleri belirleyen O'dur ve herhangi bir toplumsal mükellefiyete uymamak Onun üstünlüğünü tanımamaktır, O'nun iradesine başkaldırmaktır, O'nun gazabına ve yargısına teslim olmaktır.

Ve Yehova'ya sadık olanların ve onun dinini kabul etmiş olanların, kavimlerinin döneklikleri ve Ahit'in kutsal buyruklarına uymamaları konusunda sadece hüzün içinde değil, aynı za-

---

4 Bu konuyla ilgili olarak bkz. "La naissance du péché", *L'Histoire*, no. 100, mayıs 1987.

manda gizli bir endişe içinde olmaları gerekliliğinin nedeni budur: Bunlar Tanrı'larının korkunç bir cezasını hak etmiyorlar mıydı?

İLK ÇALKANTILAR VE İLK PEYGAMBERLER

Ve işte gene bu dönemde, zaferlerden, fetihlerden, şan şöhretten sonra İsrail'de felaketler görülmeye başlıyordu.

İlk başta öncelikle ve sadece belleklerde her zaman bir kahraman, bir aziz ve ideal monark, Altın Çağ'ın kralı olarak kalacak büyük Davud'un doruğa taşıdığı ulusal güç ve refah hedef alındı.

İhtişamına, çok sayıda nitelikli girişimine, becerikli yönetimine ve şöhretine rağmen Davud'un oğlu Süleyman'ın (950'ye doğru) bıçak sırtındaki saltanatı uykusuz gecelerin habercisidir. Ardılı Roboam'ın (931-913) ilk günlerinden başlayarak telafi edilmesi mümkün olmayan şeyler olur. Uzun zamandan beri birbirlerine bağlı olan Kuzey'in "on kabilesi" Davud'dan beri bütün ülkeyi kontrol eden Yahuda ve Benyamin'in güneylilerinin aşırı vergilerinden ve zorbalıklarından bıkarak yeniden özgürlüklerini ilan ederler. Bundan böyle iki krallık vardır: Kuzeyde önce Tirça, sonra Samiriye çevresinde İsrail ve güneyde merkezi Kudüs olan "Yahuda".

Hiç kuşkusuz iki krallık da ortak kökenlerine, Sami olsalar da bütün öteki halklar karşısında çok daha sıkı akrabalıklarına, eski geleneklerine ve aynı Yehova'ya Ahitlerinin adamış olduğu aynı kadere dayalı derin dayanışma duygusunu ihmal etmezler;

ama siyasal açıdan ayrılmışlardır: Kimi zaman müttefik, kimi zaman düşman ve hatta savaş durumu.

Olaylara dışarıdan bakan biri için birkaç on yıllık eski düşün (birleşik, güçlü ve anlı şanlı bir Yehova kavmi) sürmesi konusunda hiçbir umudun kalmadığı çok açık olmalıydı; İsrailoğulları kesinlikle Kenanlıların yerini almışlardı, çünkü iç bölünmelere ve zayıflıklara kadar aynıydı durum. Bununla birlikte kaderin bu ilk kötü oyununun vurduğu darbenin çok fazla tahribata uğramadan atlatılması mümkündür. İki krallığın, bir buçuk yüzyıl boyunca paralel ya da karşıt siyasetinin gelgitleri arasında yaşam, sadece olgun meyvelerini taşıdığı Fetih'le başlayan atılım içinde, değişmeden sürüyor görünür.

Daha önceki dönemle birlik içinde olunmasına ve karşılıklı tecavüzlere rağmen İsrail'in dinsel tarihinin bu yeni dönemini ayrı bir analize tabi tutmak gerekir. Çünkü o dönemde sahnenin önünde, bundan böyle aynı hikâyede önemli rol oynayacak insanlar vardır: Kendilerine "Peygamber" denen insanlardır bunlar; bir düşünürler eliti değildir bu insanlar kesinlikle, Yehova dininin sadık bekçileri ve öncüleri de değildir, ama bu dinin yüzyıllar boyunca en aktif, en belirleyici unsurları olmuşlardır.

Peygamberliğin sosyal olgusu İsrail'e özgü değildir. Gene Yakındoğu'da, gene Sami kültürleri ve özellikle Mezopotamya bu "kâhinler"i tanımıştır; tanıttıkları bir Tanrı aracılığıyla inanılıyordu onlara ya da bu tanrılarla kişisel olarak iletişim kurduklarını söylüyorlardı; tutkulu, ateşli ve otoriter bir dille, çoğu zaman az ya da çok ateşli gösterilerle bu tanrıların emirlerini ya da bildirilerini aktarıyorlardı. Atalarının Sümerler olduğu kabul edilen ve dinsel görüşleri tarihsel olmaktan çok kozmik olan Babilliler bu peygamberlikler bağlamında pek fazla ön plana çıkmamışlardır. Ama İsrailliler tarihe sürekli müdahale eden bir Tanrı'ya inanıyorlardı ve öte yandan göçebe geçmişle-

riyle ve Sami özellikleriyle güçlü, ateşli bir düş gücünden oluşan, sert bir karaktere sahiptiler, Peygamberlerin kesinlikle uzlaşmaz tavırları onlarda da vardı, kendilerine özgü, beklenmedik davranışlar gösterebilirlerdi ve konuşmaları etkileyiciydi.

Dolayısıyla, özellikle krallık döneminden itibaren ve özellikle o dünyanın etkili ve önemli şahsiyetleri üstünde gitgide önemli ve toplumsal ve siyasal rol oynamaya başlamışlardır. Natan adlı peygamber, Davud Batşeba'yla zina yaptıktan ve metresinin kocası Uriya'yı öldürdükten sonra kralın yanına gider ve çok acı sözler söyler: *İsrail'in Tanrısı Yehova şöyle diyor: "Niçin Yehova'nın gözünde kötü olanı yaparak, ona karşı gelerek günah işledin? Hitti Uriya'yı öldürdün! Uriya'nın karısını elinden almakla kalmadın, Ammon oğullarının kılıcıyla öldürdün onu! Bunun için bundan böyle kılıç senin aileni asla terk etmeyecek... Senin felaketini kendi evinden getireceğim!"... Ve Davud Natan'a karşılık verdi: "Yehova'ya karşı günah işledim!" Natan Davud'a şöyle dedi: "Peki! Yehova senin günahını bağışladı, ölmeyeceksin! Ama bu eyleminle Yehova'yı çok kızdırdığından doğacak çocuğun kesinlikle ölecektir!* (II Samuel, XII, 7-14).

Bu örnekten anlaşıldığı gibi Peygamberler İsrail'in vicdanının sesidir adeta: Yehova'nın ahlâki iradesini, Ahitte yazılı olan ve üstüne ant içilen adalet görevini yerine getirirler; Kenanlıların *yaşam biçimlerinin* benimsenmesinin getirdiği adaletsizliklere ve baskılara şiddetle direnirler. İsrailoğulları içine yerleşmesini anlattığımız bu aşırı Yehovacı elit adına hareket ederek toplumsal yaşamı yozlaşmaktan kurtarmış ve Musa'nın Ahit'in maddeleri arasına koyduğu Adalet ve Kardeşlik idealine zarar gelmemesi için büyük çaba harcamışlardır.

Bu çok önemli yenilikten Yehova adına suçluları tehdit etmek için yararlanmışlar ve bunun yanında inananlar için bir kurtuluş vaadi de vermişlerdir. Açıkladıkları ve anlamını güç-

lendirdikleri eski Sami düşüncesine dayanıyorlardı ve bu düşünceye göre Yehova Hak ve Ödevin Sorumlusu ve gözeticisiydi. Bu sıfatıyla, bu dünyanın hâkimleri gibi günahları cezalandırmak zorundaydı ve Emirlerine uyanları da ödüllendireceğine söz vermişti. Böylece Peygamberler Yehova'nın tarihe müdahalelerini bir kural –dinsel düşünce içinde ne kadar önemli olduğunu daha sonra göreceğiz– haline getiriyorlardı. O zamana kadar keyfi olan müdahaleler (*İstediğime lütfederim, istediğimi severim*. Çıkış, XXXIII, 19: *Elohim geleneği metni*) bir anlamda mantıksal olmaya başlıyordu; ve *Yehova geleneği metni*'nin çok iyi belirttiği gibi fizik Acıya da –felaket– bir açıklama getiriliyordu: Yehova'nın haklı ve intikamcı iradesi aracılığıyla ahlâksal Kötülük'ten, ahlâksızlıktan geliyordu bu acı.

Peygamberler ahlâk ilkelerinin savunulmasıyla yetinmediler kesinlikle. Yeni yaşam biçimlerinin gelişiyle, daha önce gördüğümüz gibi daha kutsal ve daha temel bir ilke tehdit altındaydı: Yabancı tanrılara ilgi duyulması yüzünden tehdit edilen sadece ve sadece Yehova'ya sadakat durumu. Komşu ülkelerle (sözgelimi Fenikeliler ya da Suriyeliler) ilişkilerin sıklaşması ve sıkılaşması sonucu Kenanlılardan miras kalan tanrılara başka tanrılar ekleniyordu. Dönemin uluslararası siyasetiyle daha yakından ilgilenen, daha güçlü kuzey krallığı bu külte daha yatkındı. Ve o dönemin en büyük peygamberi İlya da kendi bölgesinde etkili olmuştur: İsrail kralı Ahab (874-853) Sidonlu İzebel'le evlendiğinden güçlü ve tehlikeli bir hasımla mücadele etmek zorunda kalmıştı, çünkü onunla birlikte büyük Fenike Tanrısı Baal kültünü oluşturmak istiyordu. Peygamber İlya arkasından öyle silinmez izler bıraktı ki ölümünden sonra yapmış olduğu önemli işleri derlemeler haline getirildi: Sözgelimi halefi Elişa'nın, daha sonra neredeyse tamamı Krallar kitabında (I. Krallar, XVII-II. Krallar, X) yer alan bir tür hajiyografik derlemesi. Tüm "aziz yaşamları"nda görüldüğü gibi burada da efsa-

neler ve mucizeler eksik değildir; en azından yazar bu folklor aracılığıyla kahramanın derin gerçekliğini yansıtabilmiştir: Olağanüstü, tam anlamıyla tek bir saplantı içindedir bu kahraman: "*İsrail'in Tanrısı Ölümsüz Yehova'dır*"(I Krallar, XVII, I)... bir tür dinsel kışkırtıcı, "*İsrail'in başını derde sokan*" (agy., XVIII, 17); ve zamanın Peygamberlerinin eserlerinin oldukça iyi bir şekilde anlaşılmasını sağlayan eserlerinin gerçek imajı.

En anlamlı epizot da İlya'nın Ahab'ın bir araya getirdiği "*bütün kavim*"in önünde geçen ünlü sahnesidir... "*İzabel'in sofrasında yemek yiyen Baal'in dört yüz elli peygamberi*"nin karşısına çıkarılmasını istediği sahne. Toplanan kavme hitap ederek: "*Ne zamana kadar iki ayağınızla topallayacaksınız? Eğer Tanrı Yehova'ysa onun peşinden gidin! Baal ise onun peşinden gidin!" Ve kavim hiçbir karşılık vermedi ona. O zaman tekrar o konuştu: "Gördüğünüz gibi ben burada Baal'in dört yüz elli peygamberi karşısında tek başımayım! Bize iki boğa verilsin; onlar kendileri için bir boğa seçsinler, onu parçalasınlar, odunların üstüne koysunlar ama odunları yakmasınlar; ben de öbür boğayı parçalayıp, odunların üstüne koyacağım ve ateş yakmayacağım! Siz kendi Tanrı'nızı çağıracaksınız ve ben de Yehova'yı: Ateşle cevap verecek olan tanrı gerçek Tanrı'dır!" Ve bütün kavim kabul etti bunu!.. Baal'in peygamberleri, sabahtan öğleye kadar boşuna Baal diye bağırıp durdular: "Cevap ver bize Baal!" En küçük bir ses, en küçük bir cevap gelmedi!.. Öğlende İlya onlarla alay etti: "Sesiniz daha kuvvetli çıksın", dedi onlara. "Tabii ki o da bir Tanrı'dır ama meşgul olabilir ya da işi vardır veya seyahate çıkmıştır! Ya da uyuya kalmış olmasın! Uyanır sonunda!..*" Buna karşılık Yehova'nın sunağı hazır olunca ve kurban odunların üstüne konunca: "*Yehova", dedi İlya, "İbrahim'in, İshak'ın ve İsrail'in Tanrısı, bugün İsrail'de tek Tanrı'nın sen olduğu anlaşılacak; benim de senin hizmetkârın olduğum... ve ben Sen'in emirlerine uymaktan başka bir şey yapmış değilim. Cevap ver ba-*

na Yehova, cevap ver ve bütün bu kavim senin, Yehova'nın Tanrı olduğunu anlasın! Onları ancak sen inandıracaksın!" Ve Yehova'nın ateşi düştü ve odunları ve kurbanı yaktı... Titremeye başlayan bütün kavim secde etti ve "Tanrı Yehova'dır! Tanrı Yehova'dır!" diye bağırmaya başladı. Daha sonra İlya emir verdi onlara: "Baal'in peygamberlerini yakalayın, hiçbiri kaçamasın!" Ve onlar yakalanınca İlya onları Kişon vadisine götürdü ve oracıkta boğazladı! (I Krallar, XVIII, 19-40).

Burada anlatılan öyküden çok sonuç önemlidir: İlya eski Peygamberlerin eserlerine damgasını vurmuştur; bütün iktidarlara ve karşı güçlere karşı Eski Ahit'e uygun olarak İsrail'de tek Tanrı'nın Yehova olduğunu kabul ettirmiştir. Ve kavmini her türlü döneklikten caydırmakla kalmamış, Yehova imajını bozacak ve onun üstünlüğünü tartışmaya açacak her türlü ciddi değerlendirmeden uzak tutmuştur.

Böyle bir zafer ve ona ulaşmak için verilmesi gereken mücadeleler kolay olmamış ve bu amaçla Tanrı düşüncesinin derinleştirilmesi gerekmiştir. "İlya'nın yaşamı"yla ilgili bir başka ünlü epizot daha vardır bu konuya ışık tutan: Yehova'yla peygamberin buluşması. Kahramanımız enerji toplamak için Ahit zamanında Yehova'nın göründüğü kendi dağına –Horeb– gider. Onun önünde, genellikle her zaman görüldüğü gibi, bir zamanlar Musa ve yoldaşlarını çok korkutan müthiş yer sarsıntısı olur: "*ve güçlü ve korkunç bir fırtına dağları yarıyordu ve kayaları uçuruyordu*", sonra "ateş" denen korkunç fışkırma. Ama ilk teofaniden sonra her zaman düşünülmüş olanın tersine "*fırtınada da, depremde de, yangında da Yehova yoktu!*": Bütün bunlar onun varlığının öncü belirtilerinden başka bir şey değildi: "*hafif bir soluğun hışırtısı...*" (I Krallar, XIX, 1-12). Ahit'ten beri, bunların Yehova düşüncesinin yüceltilmesi olarak sunulmuş olduğu –ve özellikle İlya sayesinde, ilk Peygamberler sayesinde– daha iyi belirtilebilir miydi? Bu düşünce "tin-

selleştirildiğinden" her türlü açık ve vahşi bir terör aracı olmaktan çıkmış, hayal edilebilecek en az kavranabilir, en az maddi bir görünüme indirgenmiştir. Ve işte Yehova başka bir büyüklük düzlemindedir.

Bu gelişmenin sorumluları sadece Peygamberler değildir. Daha az görünen ya da daha az hareketli ve daha kapalı çevrelerde bir araya gelmiş öteki gerçek müminler öncüllerini farklı biçimde izlemişler, Yehovacılığın özünü güçlendirip zenginleştirmişlerdir. Aradan çok zaman geçtiğinden bunların kişiliklerini ve adlarını bilmesek de bazıları yazılı yapıtlar bırakmışlardır. Gerçekten de Davud'un saltanatıyla birlikte İsrail'de oldukça yoğun bir edebi etkinlik başlamıştır. Sadece "olaylara değinen" çok titiz bir tarih bağlamında gerekli olabilecek kronolojik bir formalizmi dikkate almadan yukarıda *Yehova geleneği*'ni gerçek gelişme dönemi öncesinde gösterdik ve bunun nedeni bu metinde olduğu gibi Fetih'ten gelen tüm tinsel ve "felsefi" çalışmaların ürünlerinin bulunmasıdır. İlk Peygamberlerin başlattıkları gelişmeleri çok iyi yansıtan Kutsal Kitap belgesi öne çıkarılmak isteniyorsa eğer, uçları komşu alanlara dokunduklarında aynı düşünceyle tam eğrileri çizme bağlamında büyük olasılıkla VIII. yüzyılda düzenlenen *Elohim geleneği metni*'ni de anmak gerekir. Bu kişilerin adlarının geçtiği en eski belgedir (Sayılar, XII, 6) ve onlardan biri olarak İbrahim'in de adı verildiğine göre çok yüce düşünceler barındırır içinde bu belge (Tekvin, XX, 7).

Elohim geleneği metni zamansal olarak *Yehova geleneği metni*'nden daha eskidir (Tekvin'in XV. bölümü): Dünyanın tarihi pek fazla ilgilendirmez onu -öncelikle halkıdır onu ilgilendiren: Atası İbrahim'in daha sonra kendisine ait olan ülkeye geldiği dönemde ortaya çıkmıştır bu halk *Elohim geleneği*'ne göre. Bu metin ilk zamanların bütün "felsefe"siyle ilgili bilgiler de verir: Buna göre Evren (*Yehova* metninde adı geçmeyen Deniz

açık seçik biçimde anılmıştır burada) Yehova'nın eseridir; ama burada Yaratılış'la ilgili olarak bilinenler ya da en azından anlatılanlar bu metinde ya da başka metinlerde dinsel ve ritüel bir zorunlulukla ilişkilendirilmiştir ve bu bağlamda sanki tanrısal himayeyi açıklamak ve onaylamaktır söz konusu olan: "*Yehova göğü, yeri ve denizi ve onlarda olan her şeyi altı günde yarattı; ama yedinci günde dinlendi. Bu nedenle Yehova yedinci günü kutsadı ve kutsal yaptı!*" (Çıkış XX, 11; yorum?).

Bu bakış açısında belli bir "hukuksal" kaygı vardır. Ve gerçekten de Yehova metni neredeyse bütünüyle tarihle ilgiliyken *Elohim* metni *On Emir*'ini *Ahit*'le genişletmiştir ve bu bağlamda sanki o dönemden beri geliştirilen ve sayılan talimatlar Ahit'le ilişkilendirilmek ve ağırlıkları artırılmak istenmiştir.

En dikkat çekici özelliği hiç kuşkusuz Yehova'ya maddi ve kavranabilir bir nitelik verebilecek her şeyden özenle kaçınmasıdır: Daha değişken ve "naif" Yehova metninden farklı olarak kesinlikle ve hiçbir zaman tanrısal bir görümümden söz etmez. Tanrı, *Elohim* metninde Yehova, insanlara görünmek istediğinde yerini her zaman bir aracı, genel olarak da "Habercisi" alır (Tekvin, XLVIII, 16; Çıkış, XXIII, 20 vb). Sözgelimi Yakub'un Rüyası'nda *Elohim* metninde Yehova'nın kendisinin görünmesinin yerini bir rüya almıştır ve bu rüyada Yakub sadece Tanrı'nın Evi'nin merdivenlerini ve Hizmetkârlarını görür: "Haberciler"i sürekli gelip giderler. Tanrı'yı her türlü figürasyonun dışında tutma kaygısı tüm Yehova imajlarını yasaklayan eski emirle ilgili titizlik ve abartıyı öne çıkarmaktır kesinlikle. Ama öte yandan burada, Yehova'nın sadece "*hafif bir soluğun hışırtısı*"nda belli belirsiz fark edildiği o çok anlamlı epizottaki gibi Yüceliği çok daha etkili bir biçimde ortaya çıkar ve dinsel karakteri ilk kez değerlendirilir sanki.

Elohim geleneği metni bu özelliğiyle, din hükmüne titizlik-

le uymasıyla kendi çağının öncelikle ilk Peygamberlerin eylemine borçlu olduğu dinsel gelişmeyi onaylar.

İLK BÜYÜK FELAKETLER VE YENİ PEYGAMBERLER

VIII. yüzyılın ortasında, ansızın büyük bir felaket Filistin'de siyasal ufku karartır: Asur.

Tarım ve hayvancılık ülkesi ama dayanıklı gereçlerden bütünüyle yoksun Mezopotamya'nın sakinleri bu gereçleri her zaman kendilerine en yakın bölgelerden sağlamak zorundaydılar. Dağlarıyla Akdeniz'in alt kıyı bölgesi: Toroslar, Amanoslar ve Lübnan... ormanlar, değerli taşlar ve madenler açısından zengin olan bu bölge çok eski zamanlardan beri bu alanda ticarete dayalı etkinliklerin yoğunlaştığı belli başlı noktalardan biriydi, ama Mezopotamya hükümdarları kendilerini fetih için yeterince güçlü hissettiklerinde bu etkinlikler ticaretin dışında "başka yollarla sürdürülüyordu".

O dönemin Asur'u da bu koşullarda sürdürüyordu yaşamını. II. binyılın sonundan itibaren güneydeki rakibine (Babil) üstünlüğünü kabul ettirmiş ve geleneksel Metopotamya toprağına el koymuştu; o dönemde oldukça uzun bir iç krizler dönemini geride bıraktıktan sonra tekrar Akdeniz yoluna yönelmişti.

Ve işte Mümbit Hilal'in bütün kuzey ve doğu bölgesinin fethine girişmiş ilk Asur hükümdarlarından II. Asurnasirpal (883-859) yıllıklarından alınmış bir parça... savaş usulleri ve kendilerine direnenlere nasıl muamele ettikleri konusunda bir

örnek: "*Hullaya kalesine ulaştığımda bütün askerlerimle saldırdım ve amansız bir mücadeleden sonra kaleyi teslim aldım. İlk saldırıda kaledeki altı yüz asker öldü. Esir aldığım üç bin kişiyi yaktım, tek bir esiri sağ bırakmadım ama canlı yakaladığım Hullaya'yı öldürmedim. Cesetleri bir tepeye yığdım ve genç erkekleri ve kızları da orada yaktım. Hullaya'nın diri diri derisini yüzdüm ve derisini parçaladım, yakıp yıktığım Damdammusa kenti siperlerinde bir yere astım...*"[1] Dönemin Yakındoğu'sunun en büyük askeri, ekonomik ve siyasi gücüyle desteklenen böylesi müthiş olanaklara sahip, sürekli batıya doğru genişleyen Asur'un sadece gölgesinin bile adı konulamayan bir endişe, bir korku, bir terör yaratacağı düşünülebilir.

Kimileri direniş hareketleri örgütlüyorlardı ve bu amaçla komşularıyla gülünç koalisyonlar oluşturuyorlardı ve bu canavarın ilk saldırısında darmadağın oluyorlardı. Temkinli ve dikkatli olanlar muhteşem fatihe olabildiğince uzaktan sadakat ve bağlılıklarını bildiriyorlardı, yani neredeye her türlü bağımsızlıktan vazgeçiyorlar, kendilerini ve halklarını sefalete mahkûm ediyorlar, işgalciye her yıl ulusal gelirlerinin çok büyük bir bölümünü vermeyi kabul ediyorlardı. Suriye, Fenike ve Filistin'deki çok sayıda küçük devlet ve krallığın kendi aralarında sürdürdükleri husumet ve savaşlar işgalcilerin amaçlarını daha da kolaylaştırıyordu: Kuzeyde Şam, Hamat, Tir ve Sidon ve en güneyde Edom... genellikle çatışma halinde olan Yahuda ve İsrail de bunlarla kimi zaman ittifak yapıyor, kimi zaman da çatışıyordu.

Yahuda kralları Ozias (781-740), Jotham (740-736) ve Ahaz (736-716) ve İsrail kralları Menahem (743-738) Pekahya

---

[1] Asur hükümdarının yıllıklarında (col. I, 107 ve devamı) anlatılmıştır (bkz. D.D. Luckenbill, *Ancient Records of Assyria and Babylonia*, I, The University of Chicago Press, 1926, s.146 - 445), olay yukarı Suriye'de, Fırat kaynakları bölgesinde, Bit-Zamani denen yerde geçer: Hullaya oranın kralıydı ve Damdammusa da müstahkem mevkiydi.

(738-737), Pekah (737-732) ve Hoşea'nın (732-724) çağdaşı Tiglatpileser (744-727) döneminde Asur tarafından Münbit Hilal'in bütün kuzeyi ve batısının fethi tamamlandı. Bununla birlikte Yahuda rahat dursa da, İsrail kralı Hoşea firavunun elçilerini dinleyince ve dayanılmaz Asur zincirini kırmak için Mısır'a güvenince V. Salmanasar (721-705) tarafından Samiriye önlerinde kuşatılır. Başkent üç yıl dayanır ama sonunda büyük II. Sargon (721-705) tarafından saltanatının hemen başlangıç döneminde fethedilir. Ülkesinin geleneksel siyaseti uyarınca kenti yakıp yıkmayan muzaffer kral nüfusun seçkinlerini –çoğu savaşçı ya da zanaatkâr ve teknisyen olan 27.900 kişi– bütün imparatorluğu içinde (uzak Media bölgesine kadar) dağıtır. Elitlerinden yoksun kalan halka da bir vali tayin eder.

Kuzey krallığı sona ermiş olur böylelikle. Yehovacılığın eski geleneklerini korumak sadece Yahuda'ya kalmıştı.

Dinsel alanda olaylardan ders çıkaracak olanlar yeni bir Peygamberler kuşağıdır. Yazılı propagandaya söz ve örnekleri ekleyen bu peygamberler vaaz verirler, kamusal yaşama karışırlar, ama aynı zamanda sert yergi yazıları, şiirler yazarlar ve bunları öğrencileri dağıtır ve böylece etkileri yaygınlaşır; bunların hiç değilse en etkili olanlarının adları Kutsal Kitap'ta yer almıştır.

En eskileri ve hiç kuşkusuz zamanın en ünlüleri Amos, Hoşea, İşaya ve Mika'dır: VIII. yüzyıl, II. Yeroboam (783-743) döneminden Samiriye'nin düşmesinden sonra Hizkiya (716-687) dönemine kadar. Bunlardan ikisi Kuzey krallığında hüküm sürdüler: Oralı olan Hoşea ve Yahudalı olan Amos. Gene Yahudalı olan İşaya ve Mika Kudüs'te kaldılar, ama hem İsrail'de hem Yahuda'da olup bitenlerle ilgilendiler: Bölünen iki krallığı birbirlerine bağlayan toprak bütünlüğünün yeni bir kanıtıdır bu.

Musa'dan bu yana büyük öncülleri gibi İsrail halkının bu yeni ruhani liderleri de derin ve evrensel bir inanca sahiptirler: Bu dünyada olup biten her şeyin Yehova'nın yönlendirdiği doğaüstü bir öykünün açık seçik bir karşılığından başka bir şey olmadığına inanmışlardır, bu "ikili" bakış egemendir onlara ve çevrelerinde gördükleri her şeyi yukarıdan gelen bu ışıkla yorumlarlar. Kişisel yaşamlarında da böyledir bu. Böylece çok kötü evlilik deneyimleri (kitabının başında anlatılan) aldatılan ve alaya alınan koca Hoşea'ya şu gerçeği anlatmıştır: Yehova ve kavmi arasında çok sıkı bir bağlılık ve sevgi oluşmuştur, aynı şekilde kendisi ve sadakat göstermeyen ama her zaman şefkat ve tutkuyla sevilmiş olan eşi arasında da böyle bir ilişki kurulmuştur:

Ananızı çekiştirin, çekiştirin,
Çünkü o benim karım değil artık,
Ve ben de onun kocası değilim!
Ve fahişeliğini yüzünden
Ve zinalarını bağrından atsın,
Yoksa onu çırılçıplak soyacağım
Ve onu doğduğu günkü gibi yapacağım:
Ve onu çöl haline getireceğim,
Kurak bir diyar yapacağım,
Susuzluktan öldüreceğim!
Çocuklarını sevmeyeceğim,
Çünkü onlar zina mahsulleri!
Evet anneleri sadık olmadı,
Onlara gebe kalan kadın utanç içindedir:
"Âşıklarımın peşinden gideceğim", diyordu,
"Çünkü ekmeğimi ve suyumu onlar veriyor,
Yapağımı ve ketenimi, yağımı ve içeceğimi veren onlar!"

Yani anlamamıştı hiçbir şey
Bendim bütün bunları veren
Buğday, şarap ve yeni çıkmış yağı veren!
Şimdi onun yoluna çalılarla çit çekeceğim
Ve duvar yapacağım etrafına,
Âşıklarının peşinden gidecek
Ama kavuşamayacak onlara,
Onları arayacak ama bulamayacak!
İşte o zaman diyecek: "Ben ilk kocama dönüyorum,
Çünkü o zaman durumum daha iyiydi!"
Ve ben işte onu yeniden kandıracağım!
Ve çöle götüreceğim,
Ve birbirimizin yüreklerine hitap edeceğiz...
Benim için gençliğinin heyecanına kavuşacak yeniden,
Mısır'dan çıktığı günlerdeki gibi olacak gene!
Evet, o gün –Yehova'nın kehaneti!–
Bana yeniden "Kocam" diye hitap edecek
Ve artık "Baal'im benim" demeyecek!
Baal sözcüklerini sileceğim ağzından!
Ve seni sonsuza kadar kendime nişanlayacağım,
Evet seni doğrulukla ve hakla kendime nişanlayacağım,
Şefkat ve sevgiyle.
Bir daha ayrılamayacaksın:
Ve o zaman anlayacaksın Yehova'nın kim olduğunu!..
(Hoşea, II, 4-10, 8-9, 16, 18-19, 21-22)

Çok daha sonraki bir dönemde, uzun bir olgunluk döneminden sonra, artık sadece korku ve saygı düzleminde değil, aşk ve tutku düzleminde de Hoşea'nın getirdiği bu yeni tanım meyvelerini verecek ve Yahudilik'te ama özellikle de Hıristi-

yanlık'ta sadece dinsel duygunun rengini ve anlamını değil, Tanrı kavramını da yansıtacaktır.

VIII. yüzyıl Peygamberleri Yehovacılığı çok büyük ölçüde etkilemişler ve çağdaşlarına şunu anlatmak istemişlerdir: İnançları onlara önemli siyasal olaylar getiriyordu ve onlar bu olaylar hakkında derin düşüncelere dalıyor ve sağlıklı yargılar veriyorlardı: Önce Asur saldırıları, İsrail ve Yahuda'da barış ve huzura indirdiği darbeler ve onların bağımsızlık ve yaşamlarına getirdiği tehditler.

Öncelikle onlar için kesin olan bu tür felaketlerin kesin bir açıklaması olduğuydu: Yehova'nın Ahit'e vefa etmeyen Kavmine karşı öfke duyması.

Özellikle İlya'dan sonra başka bir ulusal Tanrı aramak söz konusu olmasa da ona bir yabancı tanrılar panteonunun eklenmesinin doğru olup olmayacağı sorusu her zaman gündeme geliyordu, çünkü bu yabancı tanrılar, bu insanlar Kenan'a yerleşeli beri etkili oluyordu üstlerinde ve halkının tek kült objesi olan Yehova'nın iradesine zarar veriyordu. Biraz önce aktarılan Hoşea bölümünde İsrail olan sadakatsiz eş "*âşıklarının peşinden gitmek*" istiyorsa eğer, bunun nedeni sadece onların kendisine "*ekmeğini, suyunu, yapağısını ve ketenini, yağını ve şarabını vereceklerine*" inanmasıdır, bir başka deyişle tarım ve hayvancılıktan bu sayede verim alınacağına inanmasıdır.

Yabancı tanrılara ilgi duymadığını hisseden birine bile Yehovacılık içinde, dolaylı yoldan zararlı etkileri olabiliyordu bu yabancı tanrıların. Bilindiği gibi Yehovacılık yavaş yavaş Kenan törenlerini benimsemişti: Mabetlerin ve kültün ihtişamı, gösterişli törenler, çeşit çeşit kurbanlar ve adaklar... başta tanrılara tapanlar için bunlara yönelik dinsel mükellefiyetler bu çapta değildi; bunlar ibadetlerini bitirdikten sonra yukarıdaki hükümdarlarından himaye ve iyilik bekleyebilirlerdi. Ama Ahit

yanlıları için bunun aksesuvardan öte bir anlamı yoktu: Yehova'nın istediği ve İsrail'in görkemli bir şekilde vaat ettiği gerçek kült farklıydı: Yehova ahlâk anlayışına, Adalet, Kardeşlik ve yürekten bağlılık konusundaki emirlerine sürekli itaat.

Oysa Peygamberlerin çevrelerinde gördükleri neydi? Öncülleri gibi, vaat edilen topraklara yerleşileli beri ve hiç kuşkusuz daha sonrasında: haksızlıklar, yolsuzluklar, adaletsizlikler, aşırılıklar ve cinayetler:

Masumu paraya ve
Yoksulu bir çift çarığa sattılar!
Zayıfın başını ezdiler
Zavallıları, sefilleri yok etttiler!
Baba ve oğul aynı kadınla yattı!
Ve bütün sunakların yanında
Rehin alınan giysilerin üstünde yattılar;
Ve Tanrı'nın evinde
Sömürdükleri insanların şarabını içtiler!
(Amos, II, 6 ve devamı)

Yer kalmayıncaya kadar
Evi eve katanların
Tarlayla tarlayı birleştirenlerin
Vah haline!
Ülkede yaşayan yalnız siz kaldınız!..
İçki peşinde koşmak için
Sabah erken kalkanların
Şarap kızıştırıncaya kadar
Geç vakte kadar eğlenenlerin
Vay haline!

Arplar, santurlar
Tefler, zurnalar
Bol bol şarap
Yiyip içme, eğlenme!..
Fesadı yalanın ipleriyle
Ve suçu araba urganıyla çeker gibi
Sürüyenlerin vay haline!
Kötüye iyi, iyiye kötü
Diyenlerin vay haline!
Karanlığı aydınlık gibi gösterenlerin
Aydınlığı karanlık gibi gösterenlerin
Vay haline!
Acıyı tatlı gibi gösterenlerin
Tatlıyı acı gibi gösterenlerin
Vay haline!
Kendi gözlerinde bilge olanların
Ve kendilerini güçlü sananların
Vay haline!
Şarap içmekte yiğit olanların,
İçkileri karıştırmakta yaman olanların
Vay haline!
Rüşvetle kötüyü haklı çıkaranların
Haklıların haklarını gasp edenlerin
Vay haline!
(İşaya, V, 8-23)

Ahit'e çok ters düşen bu tür suçların, günahların yanında bu kült ve bu litürji –belirtilmemiş olan– gayret ve ihtişam içinde icra edilseler bile ucube bir iki yüzlülük, gerçek Yehovacılıktan sapma, Yehova'nm nefretini çeken bir şey değil midir?

Kurbanlarınız yok olmuşsa bana ne?
Diyor Yehova
Yakılan koçlara ve
Ve besili hayvanların
Yağına doydum;
Boğaların, kuzuların ve keçilerin
Kanını istemiyorum artık!
Beni ziyarete gelirken
Kim istiyor sizden bunları?
Avlularıma ayak basıyorsunuz
Hiç gelmeyin artık!
Kurban da getirmeyin
Hiçbir şey yakmayın
Boş işler bunlar!
İğreniyorum!
Ay başlarında ve Şabbatlarda
Toplantılar yapılmasına
Dayanamıyorum,
Oruçlarınızı ve şenliklerinizi istemiyorum!
Ay başlarınızı ve bayramlarınızı da
Nefret ediyorum hepsinden
Bütün bunlar yük bana!
Ve ellerinizi açtığınız zaman (dua için)
Karşınızda gözlerimi kapatıyorum!
Daha çok dua etmeniz anlamsız,
Duymuyorum onları!
Ellerinize çok kan bulaşmış!
Yıkayın ellerinizi, arının!

Kötü işlerden uzak durun
Gözümden uzak olun!
Kötülüklerden vazgeçin
Ve iyi olmayı öğrenin:
Doğru yoldan ayrılmayın
Mağdurlara yardım edin,
Yetimlere adalet dağıtın
Dulları koruyun!..
(İşaya, I, 11-17)

Böylece düzenli bir ritüele uyduktan sonra Yehova'ya hiçbir şey borçlu olmadıklarına inanan kitleyle taban tabana zıt düşünen Peygamberler, bu insanlara onun istediği ahlâksal mükellefiyetlerin yerine her türlü puta tapıcılıkta görülen kolay ve gülünç bir litürjinin getirilmesiyle gerçek Yehovacılığın kesinlikle saptırıldığını gösteriyorlardı. Atalarının ettikleri yeminlere inatla uymayan, Ahit'e vefa göstermeyen İsrail Yehova'nın gazabını davet etmiş oluyordu böylece: Ve Asur kralının karşı konulması mümkün olmayan askerleriyle gelen felaketi hak etmiş oluyorlardı. Ama siyasal görüşlerinin keskinliği, gerçekçilikleri, konjonktürleri ve olası gelişmelerini büyük bir isabetle analiz edebilmeleri sayesinde daha uzağa gidebilmişlerdir. Kimilerinin mutlu iyimserliği ve kimilerinin de her şeye rağmen umudu karşısında felaketleri kestirdiler ve haber verdiler ve olaylar haklı çıkardı onları.

Kavmine karşı Yehova
İşte bu yüzden öfkelendi
Ve elini kaldırdı kavmine!
Ve öyle bir vurdu ki
Dağları yerinden oynattı:

İnsanların leşleri sokakların ortasında
Gübre gibi kaldı!
Gene de öfkesi dinmedi,
Ve eli her zaman tehdit etti!
Ve uzaktaki Ulus'a işaret edecek
Dünyanın bir ucuna doğru ıslık çalacak!
Ve işte hemen gelecekler!
Hiçbiri yorgun değil, hiçbiri titremiyor,
Hiçbiri esnemiyor, hiçbiri uyuklamıyor,
Hiçbiri kemerini çözmüyor,
Hiçbiri sandallarının bağını çözmüyor!
Okları sivri
Ve yayları her zaman hazır!
Atlarının tırnakları çakmak taşı,
Arabalarının tekerlekleri fırtına
Dişi aslan gibi kızaracaklar
Erkek aslan yavrusu gibi kükreyecekler
Avları kapacaklar ve götürecekler,
Kimse ellerinden alamayacak!
İşte o gün bu ülkede
Denizin homurdanması gibi
Bir şey patlayacak
Bakarak kimse ne olduğunu anlayamayacak,
Kapkaranlık bir gece ve sıkıntıdan başka bir şey olmayacak
Ve ışık bulutlarla kararmıştır!..
(İşaya, V, 25-30)

VIII. yüzyıl peygamberleri atalarından bir adım daha ileri giderek felaketi ilahi gazabın etkileriyle açıklamakla yetinmediler: *a priori* olarak bir ceza gerekliliğini ortaya attılar ve Yeho-

va'nın adaletinin mutlak ve evrensel olduğunu düşündüler. Onlara göre O adil olmaması mümkün olmayan bir Tanrı'ydı ve Adaletini her zaman ve her yerde mutlaka gösterirdi.

Öte yandan, Amaçlarını gerçekleştirmek ve Kavmini cezalandırmak için "*uzaktaki ulusa* –Asur– işaret edebilen, "*dünyanın bir ucuna doğru ıslık çalabilen*", bu ulusu istediği gibi yöneten, istediği emirleri veren aynı Yehova'nın sadece kendi kavmine değil, o ulusa da bütünüyle egemen olması gerekirdi. O dönemin dünyasının en büyük ve en mükemmel imparatorluğunu elinde tutuyor idiyse öteki imparatorluklara da haydi haydi egemen olabilirdi! Dolayısıyla Yehova peygamberler için *Evrenin* Tanrı'sıydı. Eski *Yehova geleneği metni*'nde anlatıldığı gibi sadece dünyayı ve kendi kavmini yaratmamıştı; Kavminin çıkarları söz konusu olduğunda sadece ona yardımcı olmakla kalmaz, güçlükleri yenmek için gerektiğinde öbür ulusların tanrılarıyla da boy ölçüşürdü: Tek gerçek ve biricik Tanrı'ydı... sadece İsrail için değil, tanrıları putlardan başka bir şey olmayan, Amos'un dediği gibi (II, 4) hayali şeyler olan bütün halklar için. Sonuçta peygamberler, VIII. yüzyıldan başlayarak dinlerinin derinliklerinde gizlenen bu ilkeyi ilk gören kişilerdir: İsrail'in belki de insanlık tarihine getirdiği en büyük, en soylu, en görkemli şeydir mutlak tektanrıcılık, çünkü hiç kuşkusuz insanı en fazla aşan şeydir.

Bu güçlü beyinlerin Tanrı'larını çok önemli sınavlardan geçerek yarattıkları ve İşaya'ya göre peygamberlik misyonunun kökenini oluşturan o çok ünlü "mucize" gibi çevrelerine yaydıkları düşüncesinin yüceliğini, tinselliğini hiçbir şey bundan daha iyi anlatamaz:

Kral Uzziya'nın öldüğü yıl (740) yüce Yehova'yı yüksek bir tahtta otururken gördüm. Etekleri bütün mabedi dolduruyordu. Bulundağu yerin üstünde Seraflar duruyordu ve her birinin altı

kanadı vardı; bu kanatların ikisiyle yüzlerini, ikisiyle ayaklarını örtüyorlardı ve ikisiyle de uçuyorlardı. Birbirleriyle konuşuyorlardı: "Meleklerin Yehova'sı kutsaldır ve kutludur, aziz ve mübarektir, onun şanı şöhreti bütün dünyayı kaplamıştır!"

(İşaya, VI, 1-3)

Burada mutlak üstünlüğü belirtmek amacıyla kullanılan İbranice'deki "kutsal ve kutlu, aziz ve mübarek" kavramlarına denk düşen sözcükleri Tanrı'nın aşkınlığını ve doğaüstülüğünü belirtmek için kullanıyoruz. Her şeyin üstünde olan, Yüceliğiyle her şeyden ayrı olan bu Tanrı yalnızdır ve biriciktir, ihtişamının parladığı evreni yönetir... dolayısıyla zamanının öteki peygamberleri gibi İşaya da aşağı yukarı üç bin yıl önce bizden pek farklı düşüncelere sahip değildi bu konuda.

Dinsel alandaki bu olağanüstü gelişme onlara mal edilmesi gerken tek gelişme değildir. Bu peygamberler aynı zamanda "Ahit" bağlamında en arınmış ve en "tinsel" kavramı da sezmişlerdir.

Yukarıda aktardığımız Hoşea bölümünde Yehova sadakat göstermeyen eşini "*çöle götürmek ister*", "*Mısır'dan çıkış zamanındaki gibi, kendisine karşı eski heyecanını duyması için*"; o zaman onu "*gerçekten nişanlayacaktır Kendisine* ve bu kez "*ebediyen.*" Bir başka deyişle Peygamber –ve belki de sadece daha karamsar Amos, İşaya ve Mika, her biri kendi tarzında aynı inancı ifade edeceklerdir– felaket zamanının, yoksulluğa ve siyasal belirsizliğe dönüşün, İsrail'i, vaat edilen topraklara yerleştikten sonra kendisini Tanrı'sından uzaklaştırmaktan başka bir işe yaramayan gereksiz meşguliyetlerinden kurtararak, atalalarının Mısır'dan çıkışta, uzun yolculukları sırasında sahip oldukları soyluluk, liyakat, güven ve yüce gönüllülük duyguları içinde yüzünü tekrar Tanrı'ya döndüreceğini anlıyor. İşte o zaman yüzyıllardan beri en iyi evlatlarının kendisine neyi anlatmak is-

tediklerini anlayacaktır: Yehova'ya, gerçek ibadet Ahit'ine vefadır, bir başka deyişle O'na ve iradesine bağlılıktır. Yürekler böyle değişince halk bütün içtenliğiyle başka bir Ahit imzalamaya hazır olacak –çünkü ilk ahit önce yanlış değerlendirilmiş sonra da bozulmuştur– bu Ahit'le Yehova'ya ebediyen bağlanacak, onu sonunda daha iyi anlayacak ("*Yehova'nın kim olduğunu anlayacaksın!*") ve O'nun her zaman istemiş olduğu gibi hizmet edecektir.

Daha ahlâksal ve daha tinselleşmiş bu yeni Ahit durumuna çağrı aynı zamanda ileri doğru atılmış dev bir adımdı. Hiç kuşkusuz Fetih ve ilk büyük saltanatın görkemli günlerinden gelen bir folklor da eklenebilmiştir buna. Peygamberlerle ilgili bazı bölümlerden onların Yehova'nm baş döndürücü bir müdahalesinden sonra, "bir günlük" ve sonucu parlak olan bir savaştan sonra halkına zafer kazandıracak yeni bir Davud beklediklerі anlaşılıyor... bir zamanlar Kenanlılara karşı kazanılan zaferler gibi: Bunlar Mesihçiliğin ilk işaretleridir. Ama bu peygamberlik düşüncesini en iyi anlatan bölüm Mika'dır (bu bölüm daha sonra biri tarafından kopya edilerek İşaya'nın II. bölümüne aktarılmıştır); bu yüce ve soylu düşünce ilk kez burada görülmüştür –tektanrıcılığm ortaya attığı ve İkinci İşaya'nm daha ileri götürdüğü–; İsrail felaket ve kargaşa döneminden sonraki ebedi barış döneminde Yehova'ya döndükten sonra Yehova'nın kavmi niteliğiyle bütün evrenin merkezi olacaktır ve herkes Tanrı'yı, İradesine boyun eğmeyi ve ebedi barış mutluluğunu onunla tanıyacaktır:

Son günlerde bir şey olacak
Yehova Mabedinin Dağı
Bütün dağların üstünde yükselecek
Ve bütün tepelerden daha yüksek olacak!
Bütün milletler oraya akacaklar ve diyecekler ki:

"Gelin Yehova'nın dağına tırmanalım
Yakub'un Tanrısının Mabedine kadar,
Bize Yollarını göstersin
Ve biz o Yolları izleyelim!
Din Sion'dan çıkacak
Yehova'nın Sözü de Kudüs'ten!"
Kavimlerin hâkimi olacak o
Ve en güçlü milletlerin Hakemi:
Hepsi kılıçlarını saban demiri
Mızraklarını bağcı bıçağı yapacaklar
Hiçbir millet başka bir millete kılıç çekmeyecek artık
Ve kimse savaş öğrenmeyecek!

(Mika, IV, 1-3)

"REFORM"

721'den sonra bir yüzyıl boyunca Yahuda'nın siyasal tarihi bütünüyle çok güçlü Asur'a (Mısır'a kadar Asarhoddon'un [680-669] hâkim olduğu) bağımlı küçük ve önemsiz bir halkın tarihidir.

Dinsel tarihi daha yoğundur. Başlıca iki unsur söz konusudur burada. Birincisi Peygamberlerin uzun zamandan beri ısrarla öngördükleri olgular Samiriye'nin düşmesi ve Kuzey krallığının parçalanması onları haklı çıkarmış ve dikkatler Peygamberlere çevrilmiştir. Hiç kuşkusuz dünyadaki hiçbir felaketten hiçbir biçimde etkilenmeyen bir yığın ilgisiz ve kayıtsız insan vardır; bir yığın insan da ya umut bağlamış olduğu putla-

ra tapar ya da yaşamlarını değiştirme konusunda kararlılıkları gitgide azalır. Ama Peygamberlerin ve çömezlerinin çevresinde inananların sayısı gitgide artar ve bu insanlar putperestliğin ve dinsizliğin, Ahit'e vefasızlığın Yehova ve İsrail'in hak ettiği cezayı görmesine neden olduğuna inandırılırlar bu çömezler tarafından: Yahuda çok farklı bir yola girmez ve yaşam biçiminde radikal bir değişiklik olmaz, ama aynı kaderi paylaşmayacak mıdır ve ayrıca onları aynı kaderle korkutan da aynı Peygamberler olmamış mıdır? "Reformcu" hareket bu şekilde doğmuştur.

Öte yandan İsrail manevi anlamda önderlerinin ve efendilerinin kaybolmasıyla parçalandığından Yehovacılık için hiç önemli değildir neredeyse ve bu hareket –kökenleri ne olursa olsun– bütünüyle bir Yahuda hareketidir, yani Kudüs, Mabedi ve eski birlik içindeki krallık gelenekleri çevresinde yoğunlaşmıştır. Hatta şunu bile söylemek mümkündür: Uzun bir düşünce, tartışma ve çalışma döneminden sonra reform bu kentin entelektüel eliti ve din adamları tarafından hazırlanacaktır.

Bütün çömezler ve öncüler gibi bu reformcular da efendilerinin iyi kötü yüce düşüncelerini gevelemişler ve pişirmişlerdir. Peygamberlerin, Ahit'e dönüş bağlamında anladıkları derin bir bağlılık ve Yehova'nın iradesine tam bir itaatti; Yehova onlar için yaşayan bir Şahsiyet, bir Partner, bir Esinleyici idi. Müritleri özellikle onun en dolaysız yanına çevirmişlerdi bakışlarını: "Yasalar" halinde donmuş mükellefiyetler - sadece eski *On Emir* değil, yüzyıllar boyunca ona eklenen, çoğu *Eski Ahit* örnek alınarak yazıya geçirilmiş bir yığın başka şey. Ve bir yandan da Yehova'nın öğretisi *Tora*'da özellikle bu eğitimin ve getirdiği mükellefiyetlerin "yasalarını" buluyorlardı, böylelikle yazılı Yasa'yı ön plana çıkararak, daha sonra çok daha ileri noktalara gideceğini göreceğimiz hukuk eğilimini başlatıyorlardı.

Reformun bir başka temel düşüncesini de hiç kuşkusuz benzer bir bozulmaya mal etmek gerekir. Peygamberlerin getir-

dikleri ve öğrettikleri tektanrıcılığı reformcular, hiç kuşkusuz Kudüslü din adamlarının çıkar ve ayrıcalıklarının da eksik olmadığı, açıklanması zor nedenlerle ön plana çıkarmak istemişler ve bu inancı, O'na yerel anlamda tek bir kült adamak zorunluğuyla tek bir Tanrı'ya dönüştürmüşlerdir: Evrenin tek Tanrı'sının bütün Evrende *bir tek* ikametgâhı, bir tek Mabedi olması gerekirdi: Kudüs Mabedi.

Sonuçta peygamberlerin ortaya attığı bu Yehova'nın mutlak adaleti düşüncesini çömezleri öğretilerinin temel eklenmesi yapmışlar ve onu bir tür Ödül teorisine indirgemişlerdir: Yehova'nın özgürlüğü, olayları önceden bilmesi, Planlarının gizemi konusuda hiçbir bilgiye sahip olmaksızın onu bir anlamda kullarına maddi mutluluk –düşünülebilen, hayal edilebilen tek mutluluk– sağlayan ve *buna karşılık* inanmayanları acı ve sıkıntıyla, bu dünyanın nimetlerinden mahrumiyetle cezalandıran bir güç gibi görüyorlardı.

Bu temel verilere dayanarak ve bir yandan da vahyi, özünü korumakla birlikte biraz sertleştiriyor, anlamını daraltıyor, yörüngesinden saptırıyorlardı, Reform yanlıları, üstatları gibi, düşüncelerini yazıya geçirerek daha bir etkili kılmak istemişlerdir. Ve iki biçimde gerçekleştirmişlerdir bunu.

Öncelikle, kardeşlerini çekmek istedikleri yeni manevi hayatın temeli olarak sundukları bu *Din*'in "hukuksal"düzleminde, yeni anlayış çerçevesi içinde *On Emir*'den ve *Ahit*'ten sonra büyük ölçüde geliştirilen ve ayrıntılandırılan dinsel ve ahlâksal yaşamın bütün emirlerini ve ödevlerini içeren bir tür Direktuvar kaleme aldılar. Burada reformcu açıdan yeni bir sunum, "Musa'nın düşüncesi"nin tamamlanması ve yenilenmesi söz konusu olduğundan söyleyeceklerini Musa'nın ağzından dile getirdiler. Burada da çok önemli bir Peygamberlik anlayışını az çok saptırarak manifestolarını yeni Ahit'in özel şartı gibi sunmak istediler büyük olasılıkla.

Bu belge bize belli başlı dört kaynaktan biri olan Pentateukhos aracılığıyla ulaşmıştır: "İkinci yasa", yani "daha sonraki" yasa olan Tesniye yeni Ahit düşüncesinin bir yansıması gibidir. Tesniye, dili, söz dağarcığı ve aynı zamanda üslubu ve söylemiyle Pentateukhos'un öteki tüm metinlerinden ayrılır: *Yehova* ve *Elohim* metinleri gibi tarihsel bir anlatı değildir bu; *Ahit* gibi bir hukuk derlemesi de değildir: öncelikle bir tür vaaz, uzun ve ateşli, coşkulu bir davettir - ve her zaman etkili vaizler olan Peygamberlerin bu özellikleri burada da görülür.

Aktaracağımız parçalarda aynı zamanda zaman saptırılmış ya da çarpıtılmış olsa da bunların verdikleri dersler de görülecektir. Tesniye'de, bütün İsrail tarihinde tektanrıcılığın ilk ve kesin anlamda ifade edilmesi sadece ve sadece Peygemberler aracılığıyladır: "*Tanrı Yehvova'dır: Ondan başka Tanrı yoktur!*" (Tesniye, IV, 35). Ve İsrailliler arasında Kardeşliğe, İyiliğe teşvik bağlamında aynı Peygamberlerin üslupları değilse bile öğretileri vardır: "*Yehova'nın ülkesinde, nerede olursa olsun, kardeşlerinden birinin mutsuz olduğunu görürsen, Tanrın buyuruyor ki bu mutsuz kardeşinin karşısında yüreğin katı olmasın ve elin açık olsun: Elini onun için iyice aç ve ona doğru ilerle, ona ihtiyacı olan şeyi ver...*" (agy., XV, 7 ve devamı).

Ve işte *Ahit* döneminden sonra gerçekleşen çok köklü zihniyet değişikliği... herkes sadece çok sade ve gösterişsiz bir sunak yapılması koşuluyla Yehova'ya "*varlığını gösterdiği her yerde*" bir kült adayabilirdi artık:

Erden'den geçeceksiniz ve Tanrı'nız Yehova'nın size vermek istediği o diyara yerleşeceksiniz, orada O sizi bütün düşmanlarınızdan koruyacak ve güven içinde yaşayacaksınız; ve siz sadece orada, Tanrı'nın Yehova'nın kendisi için mesken tuttuğu yere getireceksiniz her şeyinizi: Kurbanlarınızı, sungularrnızı, armağanlarınızı, aşarlarınızı, Yehova'ya adadığınız her şeyinizi oraya ge-

tireceksiniz... Aklına esince öyle her yerde kurban yakmayacaksın! Hayır! Özellikle Yehova'nın seçtiği yerde, bir kabilenizin yerinde olacak bu... benim istediğim her şeyi orada yapacaksın, kurbanlarını, adaklarını oraya getireceksin...

(Tesniye, XII, 10 ve devamı)

Yehova'ya ibadet edilebilecek tek yerin neresi olduğu belirtilmiyor ama açıktır bu: Kudüs ve mabedi.

"*Tanrın Yehova'ya itaat edersen bütün lütuflar ve iyilikler seninle olacaktır* (Tesniye, XXVIII, 2) ve arkasından da lanetleme ve felaket tehditleri... "*Eğer Tanrın Yehova'nın emirlerini yerine getirmezsen, onun sözünü dinlemezsen*" (Tesniye, XXVIII, 15)... bu öğretide çok somut bir çıkar arayışı içindeki dinsel duygunun yüceliğinin büyük bir tehlike içinde görüldüğü bir Ödüllendirme teorisi çok önemlidir.

Reformcuların edebi etkinliği Tesniye'yle sınırlı değildir. Bu kitapta olduğu gibi, kendi ideolojilerine göre Din'i yeniden biçimlendirmek istemişlerdi ve halklarının tarihini aynı anlayış içinde uyarladılar ve yeniden oluşturdular. Bu bağlamda müdahaleleri özellikle Tesniye'den sonraki tarih kitaplarında belirgindir: Yeşu, Hâkimler, Samuel ve Krallar. Aslında göstermek istedikleri şuydu onların: Aynı din, onu getiren Musa'nın ölümünden sonra nasıl olmuştu da İsraillilerin yaşamını gerçekten yönlendirmişti... bu amaçla öyküler yazmaktan çok daha önceki belgeleri yeniden düzenlediler ve derlediler, öğretileriyle ilgili düşüncelerinin yansıdığı sözlükler ve yorum metinleri oluşturmakla yetindiler. Sözgelimi kral Yahuda Hizkiya'nın (716-687) yaşamöyküsel notlarına şu anakronizmi eklediler: "*Kutsal yerleri yıktı, kutsal dikilitaşları kırdı, kutsal direkleri kesti ve Musa'nın yapmış olduğu tunçtan yılanı parçaladı...*" (II Krallar, XVIII, 4). Onlar gerçekten de bu dindar kralın kendilerinin anladıkları şekliyle Din'e uymamasını ve eski ibadet yerlerini

lağvedip sadece Kudüs Tapınağı'nı bırakmamış olmasını kesinlikle düşünemiyorlardı.

Hâkimler kitabında görülen "yapay çerçeve"nin kaynağında da onlar vardır ve düşüncelerini bütünüyle okumak mümkündür bu vesileyle: Tesniyeciler, bu dönemde İsraillilerin Tanrı'ya sadakatsizlikleri yüzünden felaketlere uğradıklarını ve bozgunlar yaşadıklarını, ancak Tanrı'ya döndükten sonra zafere ve özgürlüğe kavuştuklarını göstererek, teorem örneğiyle kendileri için çok önemli olan Ödülü kanıtlıyorlardı. Bu arada şunu da söyleyelim ki burada bir sahtecilikten ve yalandan söz etmek anlamsızdır: Bu eski insanlar bizim anladığımız bilimsel eleştiri ve nesnellik gerekliliklerinden habersizdiler ve tarihçiye özgü "felsefe" tarihinden istedikleri gibi çıkarsamalar yapmak da geçerli bir yöntemdi onlar için...

Manase (687-642) ve Amon (642-640) gibi "dinsiz" krallar iktidarda kaldıkça gelişmekte olan Reformun hayata geçebilmesi mümkün olamıyordu. Sekiz yaşında tahta çıkan dindar Yoşiya'da (640-609) reformcular adamlarını bulmuşlardı. II Krallar kitabında (XXII-XXIII) o dönemin büyük kâhininin "*Yehova'nın mabedinde din kitabını bulması*" (II Krallar, XXII, 8) anlatılır; bu kitap kendisine okunduğunda hükümdar çok etkilenir ve kavminin yaşamıyla söz konusu "Din" arasında nasıl bir uçurum olduğunu anlar. Bu kitap kesinlikle Tesniye'ydi ve sözcüleri istediklerini elde ettiler: Bu yeni Dinin kullandığı sözcükle Ahit'in resmen yenilenmesi:

Ve Kral Yahuda'nın ve Kudüs'ün bütün ihtiyarlarını yanına topladı. Sonra Yehova'nın mabedine çıktı... yanında Yahudalılar ve Kudüslüler vardı: Kâhinler ve peygamberler, yediden yetmişe bütün halk... ve onlara Yehova'nın mabedinde bulunan Ahit kitabının tamamını okudu. Daha sonra Sütunun yanında durdu, Yehova'nın ardınca yürümek için ve onun emirlerine ve

yasalarına herkesin yüreğiyle ve ruhuyla uyması için Kitap'ta yazılı olan Ahit'in emirlerinin yerine getirileceğini karara bağladı. Ve bütün kavim de onayladı bu kararı...

(II Krallar, XXIII, 1-3)

Bu şekilde başlayan ve eski adetlerin çok uzağında olan, dolayısıyla anında tam anlamıyla uygulanması mümkün olmayan reform ancak önemli peygamberlik düşüncelerinin yayılması gibi yarar getiriyordu. Ama bu düşünceleri "yasalar" içinde dondurarak güçlerinden ve ilk gerçekliklerinden epey bir şeyi alıp götürmüştü; ve İsraillilere aldatıcı ve tehlikeli bir güven duygusu vermişti, çünkü atalarının Ritüelini uygulamış oldukları gibi, bu Emirlere uyduklarında Tanrı'yla uyum içinde olduklarına ve kurtulmuş olduklarına inanabilirlerdi.

FELAKETİN YAKLAŞMASI VE YEREMYA

Yoşiya'yı izlemiş olduklarından Yehova'dan vaat edilen ödülü bekleyenler de bir süre ufkun aydınlanmış olduğunu sandılar: 612'de sonunda uyuşukluğundan kurtulan Babil'in saldırısıyla Nineve yıkılıyor ve saldırgan, "*kan dökücü, iki yüzlü, haydut, yağmacı*" (Nahum, III, 1) Asur'un da sonu görünmüş oluyordu böylece.

Ama kaderin onlara hazırladığı karanlık yıllar çok çabuk gözlerini açacaktı.

Yoşiya 609'da son sığınağındaki son Asur kralının yardımına koşan firavun II. Nekau'nun (610-595) yolunu kesmek ister-

ken bozguna uğrar ve ölür. Reformun öncüsü, bayraktarı, saltanatı süresince dindar ve Yehova'ya sadık kalan kralın zafer meydanında böylesine sefil ve "hak etmediği" bir akıbetle karşılaşması Tesniye'nin lütfuna inanmış olanlar için büyük bir düş kırıklığı ve rezalet olmuştur!

Bununla birlikte güven ve inatlarının kırılmış olduğu da söylenemez pek: Asurlular kadar güçlü ve onların yerlerini alan yeni Babilli saldırganlara karşı direnç iradesini başka türlü açıklamak mümkün müdür? VI. yüzyılın ilk on yılı onlara karşı düzenlenen ve kimi zaman ayaklanmalara kadar giden ve acımasızca bastırılan ama "vatanseverleri"in cesaretlerini kıramayan (nedenleri daha sonra anlaşılacak olan) komplolarla doludur.

Böylesine umutsuz ve kanlı bir sapkınlığı, sükûnetleri, onurları ve kimi zaman yaşamları karşılığında –bozgunculuk ve ihanetle de suçlanmak pahasına– engellemeye çalışan bir avuç peygamber olmuştur ve bu peygamberler ataları gibi hayal kurmayan, ileri görüşlü ve cesur insanlardır. Bunlardan biri çağdaşlarının çok ilerisindedir ve çok önemli, yazılı bir yapıt bırakmış, dönemin dinsel gelişmesini gerçek anlamda ve çok büyük ölçüde etkilemiştir: İsrail tarihinin en büyük dehalarından Yeremya'dır bu peygamber.

Amos, Hoşea, İşaya ve Mika'nın izinden gitmiş ve onların öğretilerini daha da ileri noktalara taşımıştır. Ona göre tektanrıcılık son derece açık seçik bir olgudur ve başka tanrılara yönelenlerle hesaplaşır, bunların kendilerinin imajlarından başka bir şey olmadığını ve kendi hamurlarından üretildiklerini kanıtlar onlara (Yeremya, II, 26-28; XVI, 20-21). Yeremya'nın kitabında yer alan ve onun elinden çıkmamış olduğu sanılan aşağıdaki bölüm öğretisini mükemmel biçimde yansıtır:

Kavimlerin her zaman izledikleri yolu izlemeyin:
Göğün alametlerinin ışığında yılmayın

Çünkü onlardan kavimler yılar!
Onları korkutan boş kibirdir!
Ormanda kesilen ağaçtan başka bir şey değildir,
Ve aletin işini yapan bir heykeltıraştır,
Gümüş ve altınla süslerler onu,
Çivilerle çekiçle güçlendirirler,
Daha sağlam olması için!
Salatalık bahçesindeki bir korkuluk gibi rahattırlar,
Ve taşımak gerekir onları - çünkü yürümezler!
Hiç korkmayın onlardan: Zarar veremezler size!
Ama onlardan en küçük bir yarar da gelmez!
Senin büyüklüğün gibi bir büyüklük yoktur Yehova:
Sen yücesin, muhteşemsin!
Kavimlerin kralı senden kim korkmaz,
Senin gibisi yoktur!
Kavimlerin bütün dehaları içinde ve bütün krallar içinde
Sana benzeyeni yoktur!
Hepsi birden akılsız ve budala oldular!
Onların bütün öğrettikleri boştur, hiçbir değerleri yoktur!
Ama Yehova gerçek Tanrı'dır:
Yaşayan Tanrı ve ölümsüz Kraldır!..
(Yeremya, X, 2-8, 10)

Bununla birlikte o zamana kadar neredeyse hiç bilinmeyen ve Yeremya'nın yepyeni yollar açtığı Yehovacılığın gelişmesi için çok önemli olan bir alan vardır: Özel dinsel yaşam. Ve o da bu buluşu inanca aynı bakışa borçludur; bu inancı Yehova'ya dayandırarak çevresinde gördüğü ve açık seçik biçimde analiz ettiği her şeyi ve kendisinde hissettiklerini anlamak istiyordu.

Öncelikle şunu belirtmek gerekir ki Yeremya kendisinden önceki yazar-peygamberler gibi çağdaşları tarafından neredeyse sürekli taciz edilmiş ve inanmamışlardır ona. Bu insanlar, daha önce de değindiğimiz gibi, aslında Yoşiya'nın reformunu, hayatlarında hiçbir şeyi değişiklik yapmadan, kaçınılmaz biçimde kabullenmişlerdi... onların yapabilecekleri de buydu sadece. Her şeyden önce Tesniye'de birçok kez üstünde durulan bir kesinlik söz konusudur: Yehova'nın, Dünyanın Kralı'nın, Kadiri mutlakın tek gerçek ikametgâhının kendi merkezleri olarak kalması. Ayrıca Yoşiya'nın ölümü gibi darbeleri kazalar olarak görme alışkanlıkları edindiklerinden Yehova'nın artık kendilerinden yana olduğuna inanıyorlardı ve dolayısıyla nihai zafere, refaha, mutluluğa ve bağımsızlığa sarsılmaz bir inançları vardı. Bütüm kavimlerin efendisinin, Evrenin tek gerçek Tanrı'sının Kentini ve Evini, ne kadar güçlü olurlarsa olsunlar Düşmanlarına terk etmesi mümkün müydü? Böyle bir itibar kaybına razı olabilir miydi? İşte bu nedenle Babil'e meydan okunuyordu, başkaldırılar örgütleniyordu ve bunların başarıya ulaşacağına inanıyorlardı. Ama Yeremya bazı şeyleri açık seçik biçimde görüyordu: Müthiş ve acımasız zorba karşısında bütün saldırılar eriyip gidecekti ve hemşehrilerinin ayaklanmaları nedeniyle memleketi yağmalanacak, insanlar köle ve sürgün edilecekti; öte yandan gerçek manevi reform tamamlanmamıştı henüz ve dinsizlikler ve adaletsizlikler eskisi gibi sürüp gidiyordu. Dolayısıyla çevresindekileri sarsması, gözlerini açması gerekiyordu –ve bu konuda en küçük bir başarı ihtimali yoktu tabii ki!–:

Ey Yahudalılar, hepiniz Yehova'nın söylediklerine kulak verin! Mabedin kapısından girip, önünde secde edenler, dinleyin onu! Melekler ordusunun Yehova'sı, İsrail'in Tanrısı böyle diyor: "Burada sizinle birlikte kalmamı istiyorsanız kendinizi ıslah edin! Yalanlara inanmayın: Yehova'nın mabedi! Yehova'nın

mabedi! Yehova'nın mabedi!.. bu yalanlara inanmaya hazırsınız! Ama boşuna! Çalmanız, öldürmeniz, hiç tanımadığınız yabancı tanrıların peşinden gitmeniz ve sonra da Benim Adımı taşıyan bu Eve gelip, karşıma çıkıp, bu iğrenç hayatı sürdürmek amacıyla 'İşte şimdi güvendeyiz!' diye düşünmeniz doğru mudur? Burası bir haydutlar mağarası mı? Ben her halükârda, her şeyi, gayet açık seçik görüyorum," diyor Yehova! "Gidin Şilo'ya[1] *bir bakın... Orası benimdi, bir zamanlar benim adımı taşıyordu. Ve Benim İsrail Halkımın sapkınlıkları karşısında ne yaptığımı görün! Peki öyleyse," diyor Yehova, "mademki siz bütün uyarılarıma rağmen, benim söylediklerimi kulak asmadınız, çağrılarıma cevap vermediniz, Benim Adımı taşıyan ve güvenerek içine girdiğiniz ve size ve Atalarınıza verdiğim bu Yeri Şilo gibi yapacağım ve sizi kendimden uzaklaştıracağım, bütün kardeşlerinizi, bütün Efraim zürriyetini nasıl attıysam sizi de öyle atacağım..."*

(Yeremya, VIII, 2-15)

Yeremya'yı dinleyenler böylesine katı gerçekleri dinleyebilecek durumda değillerdi, bu gerçekleri kabullenmeye hazır da değillerdi. Bu nedenle gene karşı çıktılar ona ve mahkûm ettiler onu. Böylece yalnız kalan, tek başına kalan Yeremya Yehova'ya çevirdi yüzünü: Yalnızlığının yoldaşı, felaketlerinin sırdaşı yaptı onu, cesareti kırıldığında ve acı ve sıkıntı içine düştüğünde ona sığındı ve böylelikle şefkatli bir ruha ve çok güçlü bir duyarlılığa sahip olduğunu anladı:

---

[1] Fetih sırasında Kudüs'ün kuzeyine otuz kilometre uzaklıkta, Samiriye dağındaki Şilo büyük olasılıkla bir süre Yehovacılığın dinsel merkezi ve Yehova'nın belli başlı ikametgâhlarından biri olınuştur (bkz. özellikle I Samuel'in ilk dört bölümü). Daha sonra hiç söz edilmez buradan: Hiç kuşkusuz Filistinliler tarafından alınıp yağmalanmıştır: Yeremya'nın göndermesini doğrulayan acımasız eylemlerle saf dışı bırakılma durumu.

Ah Yehova, hatırla beni, gel bana
Bana işkence edenlerden öcümü al!
Öfkeni engelleyerek beni kaptırma onlara!
Bilesin ki bu iftiralara senin için katlanıyorum!
Onlar göründüğünde senin sözlerini tüketip duruyordum:
Sözlerin benim için bayramım ve yüreğimin sevinci oldu!
Çünkü ben Senin Adını taşıyorum, Yehova, Meleklerin Tanrı'sı!
Elini tuttum ve tek başımayım
İçimi gazapla doldurdun!
Ah! Niçin acılarım son bulmuyor?
Yaram niçin kapanmıyor ve hiçbir şey kâr etmiyor!
Sen benim için çölde yitip giden bir dere mi olacaksın?
Güvenilmeyen bir su mu olacaksın?
(Yeremya, XV, 15-18)

Kitabı Yehova'nın kimi zaman cevap verdiği ve böylece mahrem bir diyalog yarattığı patetik imalarla doludur:

Ve seni bu kavme
Yıkılmaz, tunçtan bir duvar yapacağım!
Çarpsınlar sana, yıkamayacaklar,
Çünkü arkanda ben varım, kurtarırım seni!
Zorbaların gücünden kurtarırım seni,
Vahşilerin elinden alırım!
(Yeremya, XV, 20 ve devamı)

Dolayısıyla Yeremya Yehova'nın ilk gerçek partneri, ilk gerçek muhatabı, yoldaşıdır, bir *insan* gibi içini açmıştır ona ve bir hükümdar ya da halkın lideri gibi davranmamıştır. Üstünde

düşünüldüğünde, atılan böyle bir adımın amacına ulaşmakta olduğu ve Yehovacılığı dışarıdan yüreğin derinliklerine ve mahremiyetine götürmeye başladığı anlaşılır. Daha önce herhangi *bir Tanrı'ydı* ve esas işi karşısında bulunan ve "inananlar"dan ziyade uyruklar olan Halkını yönetmekti... işte evrensel ve aşkın bir varlık olarak tanınan bu Yehova *Tanrı* olmuştu. Rolü sadece toplumsal değildi, bir anlamda "metafizik" bir roldü: Sadece Halkın kaderiyle ilgilenmiyordu artık, her insanın kaderiyle ilgilenmeye başlamıştı ve herkes onu gerçek bir Tanrı gibi görebilirdi bundan böyle... yüreklere dolan, zihinleri aydınlatan bir Tanrı. Filozofların jargonunda söylendiği gibi: Aşkınlık ve içkinlik birbirlerinden ayrılamaz. Bunu kendi tarzında ilk anlayan Yeremya'dır ve tümüyle tinsel ve kişisel bir yaşamı Yehova'ya dayandırmıştır.

Ve işte bu nedenle, O'nunla çağdaşlarına göre çok farklı bir ilişki içinde olduğundan ilk kez insanın zihninde ve derinliklerinde yeni Ahit'i tanımlamıştır ve ona göre "Halkını" kurtarabilecek tek irade, Yehova'nın gerçek iradesiyle uyum içinde olan tek Ahit budur: *Ve Yehova diyor ki: "İşte vakit geliyor, İsrail ve Yahuda'yla yeni bir Ahit yapacağım vakit geliyor: Mısır'dan çıkarmak için ellerinden tuttuğum atalarıyla yaptığım Ahit gibi olmayacak bu; çünkü onlar o Ahit'i bozdular ve ben onlardan yüz çevirmek zorunda kaldım," diyor Yehova. "Bundan sonra İsrail'le yapacağım Ahit şu olacak," diyor Yehova: "Dinimin yasalarını onların içlerine sokacağım ve yüreklerinin derinliklerine yazacağım. Böylece ben onların Tanrı'sı olacağım ve onlar da benim kavmim olacaklar. Artık herkesin birbirine 'Yehova'nın kim olduğunu anla!' demesine gerek kalmayacak; yediden yetmişe herkes beni bilecek, herkes tanıyacak!*" (Yeremya, XXXI, 31-34).

Yeremya burada Yehovacılığın gerekli evrimini tanımlıyor: İlk söylediklerine bağlı kalmak istiyorsa yörüngesinden şaşmaması gerekir. Yeni Ahit'in yapılmasını "*bu dönemden sonra*"

bekliyor -bir başka deyişle her zaman kaçınılmaz olduğunu söylediği Sürgün'den sonra. *Yehova geleneği metni*'nde (Tekvin, VI, 5 ve devamı) Yehova yaratmış olduğu ve daha sonra yoldan çıkan ilk İnsanlığın Tufan'la yok olmasına razı olmuş ve o kadar düş kırıcı olmayan yeni bir İnsanlık yaratmıştır, dolayısıyla eski Ahit'in onu kabul edenlerin, daha sonra bu Ahit'e vefa etmeyenlerin, içini boşaltanların, anlamsızlaştıranlarm ve Yehova'yı Seçmiş olduğu halkı "safdışı etmek" zorunda bırakanların soyuyla birlikte kaybolması gerekir. Ama bu felaket yıllarında, bu tufanın yeni Nuh'ları, İsrail'den sağ çıkanlar ve onların soyundan gelenler, vatanlarından uzakta düşünecekler ve nihayet "*Yehova'nın kim olduğunu*" anlayacaklardır: "*O'nun kavmi olmak*" için ne yapmaları gerektiğini anlayacaklardır: Her biri O'nunla doğrudan ilişkiler kuracaktır, *her biri* onun özellikle manevi İradesine boyun eğecektir, her biri onun söylediklerine itaat edecektir. Ve söyledikleri ve iradesi artık geçerliklerini yitirebilecek, anlamsızlaşabilecek, biçimsel, tahrif edilebilecek şeyler olmayacaktır... basit bir hükümdarın uyruklarının yaşamını düzenleyen "yazılı" yasalar gibi olmayacaktır bunlar: *Her birey* içinde, derinliklerinde hissedecektir bunları, vicdanıyla karışacaktır bunlar ve Tanrı'yla doğrudan ilişkiler kurmasını sağlayacaktır, Yeremya gibi kalp kalbe konuşacaktır artık Tanrı'sıyla. Gelmekte olan Yehovacılık öncelikle milliyetçi değil bireysel olacaktır.

Bununla birlikte Yeremya öncülleri gibi kesinlikle dışlamamakla birlikte bu Yehovacılığa açık seçik biçimde evrensel ve insanın insan olarak ulaşabileceği bir karakter atfetmiyor. Peygamber eski dogmaya sadıktır: İsrail Yehova'nın seçtiği kavimdir ve onunla birdir... böyle bir birlik daha önce görülmediği gibi bundan böyle de görülmeyecektir. Her türlü milliyetçi yorum bu seçimin dışındadır, çünkü Yehova'nın seçtikleri bireylerden oluşmuş ve her şeyden önce ruhani bir topluluk-

tur... bu bireylerden her biri herkesin Tanrı'sıyla kişisel ilişki içindedir.

Yeremya öğretisinde bu "kişileştirme" Yehovacılığın başka bir temel alanıyla ilişkilidir: İlahi adalet. İlk yazar-peygamberlerden sonra mutlak ilke olan bu kavram o zamana kadar Yehova'yla neredeyse tam olarak milliyetçi düzlemdeki tüm ilişkiler gibi düşünülmüştü: Gene Yeremya'da bu bağlamda doğrudan doğruya konu edilen İsrail kavmi olmuştur ve Ahit'in ilk partneri olduğundan, olası bütün "lütuflar" ve "felaketler" kolektif özellikler taşır bu bağlamda. Eski Ahit'i uzun zaman önce unutmuş olan bu halkın cezalandırılması gerektiğini ve gerçekten de cezalandırıldığını belirten Peygamberler öğretisi, sonunda kınanacak hiçbir yanları olmayan ve felekete uğratılan atalarının ve ırklarının günahlarını çekmek zorunda kalan gerçek müminlerin acı duymalarına ve isyan etmelerine yol açmıştı: "*Babalar koruk yedi ve çocukların dişleri kamaştı*" diye homurdanıyorlardı (Yeremya, XXXI, 29; Hezekiel, XVIII, 2). Yeremya'ya göre ilahi adalet bağlamında kabul edilmesi mümkün görünmeyen böyle bir uygulama sadece eski Ahit'in kolektif ve milli karakteriyle uyumlu olabilir: Halk olarak İsrail'i, cezası kaybolmuş olan eskinin tasfiye edilmesiyle masumları zorda bırakır. *Artık* eskisi gibi olmayacak, "*Yehova... herkesi yaptıklarına göre ödüllendirecek*" (Yeremya, XVII, 10): "*Şimdiden sonra* (Yeni Ahit'in başlamış olduğuna gönderme yapıyor ve aynı bölümde aynı ifadeyi kullanıyor) *artık şu sözler duyulmayacak: 'Babalar koruk yedi ve çocukların dişleri kamaştı!' Hayır! Herkes kendi suçu yüzünden ölecek ve sadece koruk yiyenin dişleri kamaşacak*" (Yeremya, XXXI, 29 ve devamı).

598'de kısa süren ve bastırılan ilk ayaklanmadan sonra çok sayıda yüksek düzeyde görevli kral Yohakim'le birlikte sürgüne gönderilir ve ardılı zayıf Sedekias (598-587) Yeremya'nın öğütlerini ve azarlarını dinlemez, direnişçilerin aşırılıklarına göz yumar ve bunlar da yeni bir isyan başlatırlar. Ve Peygamberin öngörmüş olduğu gibi, Babil kralı II. Nabukadonosor'un (604-562) askerleri 587'de Kudüs'ü kuşatırlar, ele geçirirler, yakıp yıkarlar, yağmalarlar, Mabedi yakarlar, ileri gelenlerden çoğunu kılıçtan geçirirler ve ülkenin tüm elitini –Yeremya'nın kitabından alınan bilgiye göre dört bin altı yüz kişi ve büyük olasılıkla sadece aile reisleri ya da yetişkinler– sürgüne gönderirler, sadece Babil'in bir taşrasında küçük bir topluluk kalır.

Bu korkunç olaydan nasıl bir sonuç çıkarılacaktır?

Gerçek anlamda sürgün aşağı yukarı yarım yüzyıl sürmüştür: Sıra Babil'in genç bir güç karşısında teslim olmasına gelir (539) ve bu müthiş ve yayılan güç sonunda Perslerle ve Medlerle birlikte İndus'tan Nil'e kadar yayılır, Akamanış imparatorluğunun kurucusu Büyük Keyhüsrev'le (558-528) zaferden zafere koşar.

Mağlupların acılarını ve katliamlardan ve aşağılamalardan sonra Babil'in o müthiş ve acımasız hükümdarına duyulan yakıcı nefreti, bozguna uğramasından ve ölümünden sonra yazılan, bu şahane parçanın yaratıcısının utanç verici olduğunu düşündüğü o çok etkileyici kutsamadan daha iyi hiçbir şey anlatamaz. Eski İbrani şiirinin eşsiz örneklerinin bulunduğu İşaya'nın kitabında bulunur bu parça.

Ve işte –Peygamber'in söylediği kabul ediliyor– *Yehova'nın senin acılarını dindireceği ve korkularını, katlanmak zorunda kaldığın ağır köleliğini bitireceği gün... bu parçayı okuyacaksın Babil kralı için:*

İşte tükendi Despot,
Zorbalığı bitti,
Kötülerin değneği
Hükümdarların asası kırıldı!
O asa ki kavimleri
Sürekli dövüyordu;
Gazaba gelip
Milletlerin peşini bırakmadı
Acımasızca peşlerinden gitti hep!
Bütün dünya rahat ve sükûna kavuştu,
Ve herkes neşeyle coşuyor!
Serviler bile seviniyorlar
Lübnan'ın sedir ağaçlarıyla birlikte:
"Seni devirdiklerinden beri,
Kimse bizi kesmeye gelmiyor," diyorlar!
Yerin altındaki cehennem
Seni orada karşılamak için kaynıyor:
Senin onuruna Ölüler
Dünyanın bütün yücelerini
Uyandırıyorlar:
Tahtlarından kaldırıyorlar
Dünyanın bütün krallarını.
Hepsi söz alıyor senin karşında:
"İşte sen de bizim gibi bir hiç oldun
Ve bize benzedin!"

Haşmetin ölüler diyarına
İndirildi!
Ve arplarının çıkardığı ses!
Çürümüş bir yatak var altında şimdi;
Solucanlar örtün oldu!
Nasıl oldu bu!
Hayret, düştün mü gökyüzünden!
Ey parlak yıldız, Seherin oğlu!
İşte seni de yere serdiler
Sen ki bütün milletleri yere sererdin!
Sen ki içinden hep
"Göklere tırmanacağım!
Tanrı'nın yıldızlarının üstüne
Tahtımı kuracağım!
Din adamlarının dağına yerleşeceğim,
Kuzeyin en ucunda[1] *oturacağım*
Bulutların üstüne çıkacağım:
Tanrı'yla aynı olacağım!" derdin
Ve işte sonunda yerin altına indin!
Çukurun en derin yerine!
Seni görenler
Gözlerini sana dikecekler
Ve kaderini konuşacaklar:
"Dünyayı sarsan
Krallıkları titreten adam bu işte;

---

[1] Büyük olasılıkla bir Mezopotamya geleneği söz konusudur burada (çivi yazısıyla yazılmış metinlerle doğrulanması mümkün olmamıştır) ve buna göre tanrıların buluşma yeri, Olympos'ları ve hükümdarlarının ikamet ettiği yer kuzeydeki yüce dağlar, Kafkasya'nın yüksek bölgeleridir.

Dünyayı bir çöle çeviren adam bu işte!
Ve kentleri yakıp yıkan!
Esirlerine asla özgürlük vermeyen bu işte!"
Diyecekler
Bütün halkların krallarını zindana atan sen!
Onlar şimdi şanları şöhretleriyle
Mezarlarında dinleniyorlar:
Ama sen mezarsız ölüsün
Attılar seni!
İğrenç bir leş gibi,
Çukurun taşlarına inen
Bedenleri kılıçlarla delinmiş
Ölülerle örtülmüşsün,
Ayaklar altına çiğnenen
Leş gibisin!
Çünkü sen kendi ülkeni harap ettin,
Kendi halkını katlettin,
Kötülük yapanların zürriyeti
Ebediyen anılmayacaktır!
Atalarının günahlarının kefaretini
Ödemeleri için
Çocuklarını öldürün
Ki bir daha ayaklanmasınlar
Hiçbir yeri fethedemesinler
Ve dünyayı yeniden işgal etmesinler!
"Onlara karşı ayağa kalkacağım,"
Diyor Meleklerin Yehova'sı,
"Ve geri kalanı, oğlu ve torunu
Babil'den söküp atacağım

Ve kirpiye mülk edeceğim orayı:
Bataklık yapacağım
Ve onu biçlik süpürgesiyle süpüreceğim!"
Diyor Meleklerin Yehovası!
(İşaya, XIV, 3-23)

Zafer kazandıktan sonra kendisine haklı olarak "Büyük" ünvanı verilen ve boyun eğen halklarla ilişkiler konusunda Asurlular ve Babillilere göre daha ayrıntılı bilgilere sahip olan Keyhüsrev sürgünlerin özgürlük içinde vatanlarına dönmeleri ve yeniden örgütlenmeleri için bir ferman çıkarır (538). Ama bu ayrıcalıktan herkes yararlanamayacaktır.

Mezopotamya'ya varır varmaz yeniden örgütlenen ve efendileri tarafından kendilerine büyük bir ortak yaşam özgürlüğü verilen ve yeni etnik çevreleriyle ticaret yapabilen bu insanlar sonuçta ilk Yahudi kolonisini kurmuşlardı ve bunun bir getto olduğu da kesin değildir. Bir araya gelmişlerdi ve çalışarak ya da ticaret yaparak ekmeklerini kazanıyorlardı, o halde maddi manevi vatanlarını düşünmekten başka ne yapacaklardı?

Babil ırmakları kenarında
Oturduk ve Sion'u andıkça
Ağladık!
Orada kavaklar vardı:
Arplarımızı astık dallarına
Gardiyanlarımız
Şarkı söylememizi isteyince
Bize işkence edenler de
"Bir Sion havası söyleyin bize!"
Dediler keyifle
Yabancı bir diyarda

Bir Yehova şarkısı nasıl söylenirdi?
Ben seni unutursam ey Kudüs
Sağ elim kopsun!
Dilim damağıma yapışsın,
Seni düşünmez olursam,
Seni en büyük sevincimden
Üstün tutmazsam...
(Mezmur, CXXXVII, 1-6)

Ve gerçekten de, onlar için çok eskiden beri çok sıkı biçimde birbirine bağlı olan vatanları ve Tanrı'l'arı düşüncelerinin, tartışmalarının ve projelerinin temelini oluşturuyordu.

Müthiş bir darbe takıntısı içinde olan ve bunu bir türlü kafasından atamayan biri gibi aynı hatıra geveleniyor hep ve sürekli aynı soru soruluyor: "Niçin?", sürekli kendilerini köklerinden koparan felakete dönüyorlardı. Niçin? Evrenin Biricik Tanrı'sı tarafından seçilmiş ve tercih edilmiş Halk, onun bu dünyadaki tek ikametgâhını kendi merkezlerinde kuran, O'nun sarsılmaz ve yenilmez iradesi altında önce muzaffer ve özgür olan halk sonunda niçin mahvolmuş ve köle durumuna düşmüştü?

Böyle bir yıkımı ve skandalı, onların nihayet açılan gözlerinde Peygamberler tarafından çok uzun zamandan beri verilen ve yinelenen tek cevap açıklayabilirdi. Ve Yehova'nın büyüklüğünün, uzun süre anlaşılamayan ve herkesin kafasının üstünden geçip giden Ahit'in ahlâksal ve tinsel özelliklerinin, ilahi adaletin eski savunucularının öğretisi yüreklere iyice yerleşti ve değiştirdi onları. Öğretileri o zaman özümsendi -ama bunun nasıl olduğunu göreceğiz. Ve İsrail cezalandırıldıktan, yeni öğretiyi benimsedikten sonra umuda açıldığından yeniden Yehova'nın kanatları altına girecek, aşağılanmaktan kurtulacak, kendisine mutluluk vaat edilmiş bir ülke olacaktı, cesaretsizlik ve

şokun verdiği şaşkınlık geçtikten sonra, başlarına gelmiş olanı anladıktan sonra ona daha daha iyi bir biçimde hazırlamak amacıyla kararlılıkla geleceğe bakıldı.

Özellikle Mezopotamya ama aynı zamanda Filistin'de ve belki de bazı toplulukların sığınabilmiş oldukları Finike, Mısır gibi daha başka yerlerde "gayretli ve hamiyetli" insanlar tarafından yürütülen bu yoğun ve uzun toparlanma hareketinin sonunda yenilenen Yehovacılık bağlamında ikili bir anlayış doğacaktır. Her iki anlayış da Peygamberler tarafından açıklanan ve derinleştirilen eski mirasın çok sayıda ortak düşüncesini yineler; ama her bir anlayış da bu düşünceleri çok farklı biçimde yorumlar: Biri Yehovacılığı evrenselleştirme, öbürü ise kendi içine kapatma eğilimindedir. Ve sonunda, kısa süre içinde biri ötekinin karşısında yok olacaktır.

İKİNCİ İŞAYA VE YEHOVACILIĞIN DORUĞU

Biraz daha geç ulaştığımız belgeler aracılığıyla bilgi sahibi olmamıza rağmen öncelikle ele alacağımız konu budur. En ünlü temsilcisi hem en yüce düşünürlerden biri, son büyük Peygamber ve Eyüb'ün yaratıcısı olarak da Kutsal Kitap'ın en güçlü ve en görkemli şairidir. Bununla birlikte adı ve kişiliği hakkında bilgi sahibi değiliz. Sadece anonim, dili, üslubu, imajları, ideolojisi çok özel ve büyük İşaya kitabına çok eski bir gelenekle (bölüm XL-LV) girmiş olan yazılı metni vardır elimizde: Daha iyisini bulamadığımızdan "İkinci İşaya" dediğimiz bu kişi-

liği peygamberliğin ve Yehovacılığın öteki deviyle aynı safa koymak değil midir bu?

Nerede yaşıyordu? Yazılarından pek çıkaramıyoruz bunu. Ama etkili olduğu dönem kitabının çatısını oluşturan özgürlük mesajında görülüyor. VI. yüzyılın ortalarından sonra halkların çatışmaları aracılığıyla, öncüllerinde bulunan o olağanüstü siyasal sezgiyle Babil'in kaybolup gittiğini, zaferi doğudan gelen ve Keyhüsrev'in yönettiği halkların kazanacağını ve evrensel çaptakı bu değişikliğin halkının tutsaklarına yarayacağını, yeni hükümdarın insani ve yüce gönüllü olacağını anlamıştır. Ve İkinci İşaya iyi bir peygamber olarak bütün bu dünya çapındaki çalkantılarda, aracılığıyla içinde gene artık bağışlanmış olan Halkını kurtarmak isteyen Yehova'nın çok güçlü eylemini ve derin amaçlarını kavramıştır. Dolayısıyla İsrail'in Mısır'dan çıkışını ilk tarihin yenilenmesi olarak bildirir: Babil bölgesinden çıkıştan sonra çöl geçilecek ve zafer... şahane ve yeni, bütün dünyada ses getirecek olan bir teofani:

"Teselli edin, halkımı teselli edin"
Diyor Tanrı'nız!
"Kudüs'ün yüreğine hitap edin
Ve haykırın ona
Köleliği bitti
Günahı bağışlandı,
Bütün günahları için
Yehova'dan iki kat karşılık aldı!"
Bir ses duyuluyor: "Çölde
Yehova'nın yolunu hazırlayın!
Issızlık içinde
Düz bir yol çizin
Tanrı'mıza doğru giden bir yol!

Bütün vadi dolsun,
Dağlar alçalsın ve dümdüz olsun;
İnişli çıkışlı yollar da düzleşsin:
Kayalıklar da dümdüz olsun:
Yehova'nın ihtişamı görülecek
Ve birlikte yaşayan bütün insanlar
Yehova'nın konuştuğunu anlayacaklar!"
(İşaya, XL, 1-5)

"*Birlikte yaşayan bütün insanlar*" -bu son tümce çok karakteristiktir: İkinci İşaya evrensel kafalı biridir. Öncelikle Yehova üstüne derin ve ince bir imajı vardır: Mutlak tektanrıcılığa en güçlü, en yüce ve en eksiksiz ifadesini veren odur... öncüllerinin bu mucizevi buluşunu daha iyi anlamıştır sanki. Ona göre Tanrı niteliğini taşıyan sadece Yehova'dır ve ayrıca o da Yehova gibi öteki sözde tanrıları gülünçleştirir ve onların donmuş, güçsüz, cansız putlar olduğunu söyler; ama belki de Babil'e özgü sürgünleri etkileyen ve yansıtan bir düşüncenin uzak ya da yakın etkisiyle O'nu sürekli evrenle ilişkilendirir... Yehova'yla kıyaslanabilecek ve onun dengi olabilecek tek olgu evrendir adeta.... Yehova bu Evrenin hem Yaratıcısı, hem Koruyucusu hem de tek Yöneticisidir:

Avcunun içinde suları tutabilen
Karışla gökleri ölçen
Ve yerin toprağını ölçeğin içine sığdıran
Ve dağları kantarla
Ve tepeleri teraziyle
Tartan kimdir?
Yehova'nın ruhunun derinliğini kim ölçebilir?
Kim O'na bir şeyler öğretebilir?

Danışmak için kime Başvurabilir?
Ona adalet dağıtmayı kim öğretebilir
Kim O'na bilgili ve anlayışlı olmayı öğretebilir?
O'nun önünde Milletler kovadan damlayan bir damladır
sadece,
Terazideki bir tozdan başka bir şey değildir,
Adalar havaya kalkan ince tozdan başka bir şey değildir!
Yakmak için bütün Lübnan yetmez,
Ve yakılacak kurbanlar için hayvanları da yetmez:
O'nun önünde bütün halklar hiç gibidir:
Onları hiçten de az ve boş sayar!
Ama siz Tanrı'yı kime benzetiyorsunuz?
O'nu neye benzetebilirsiniz?
Öğrenmediniz mi? Duymadınız mı?
Eskiden beri söylenmedi mi size?
Dünyanın kökenini anlamadınız mı?
Dünyanın çemberi üstünde yaşayan odur
–Ve onun içinde yaşayanlar çekirgeden başka bir şey
değildir!–
Gökleri perde gibi gören O'dur,
Ve onları oturmak için çadır gibi açan da O'dur!
Kralları Hiçliğe gönderen O'dur,
Ve Dünyanın hâkimlerini yok eden de O'dur:
Sanki dikilmemişler, sanki ekilmemişler,
Sapları sanki yere kök salmamış gibidir,
Soluğu üstlerinden geçer ve kuruyuverirler,
Kasırga onları saman gibi götürür!
O zaman beni kime benzeteceksiniz?
"Kime benzeyebilirim ki Ben?" diyor Kutsal olan

Gözlerinizi yukarı çevirin,
Bakın: Kim yarattı bu Yıldızları?
Bunların hepsini düzene sokan kimdir?
Her birini adıyla çağıran kimdir?
(İşaya, XL, 12-18, 21-26)

Bu evrensel bakış açısı, bu sürekli Dünya, Milletler, "Adalar"[1] referansını, İkinci İşaya, bilerek ve isteyerek söylediği gibi Yehova'ya bırakmıyor: Halkı arasında paylaştırıyor bunları. Halkının acılarını ve sürgününü düşünmüştür ve bunları sadece (kendisinden önce her zaman yapıldığı gibi) İsrail'e uygulanan kinci bir adalet düzleminde yorumlamayı Tanrı'sının Büyüklüğüne yakıştıramaz, çünkü Tanrı aynı zamanda Evrenin bütün Milletlerinin biricik Tanrı'sıdır. Hiç kuşkusuz Yehova aslında Adildir: İkinci İşaya öncülleri tarafından kabul edilen bu açık seçik gerçeği inkâr etmez. Ama Tanrı'sıyla ilgili olarak öylesine yüce düşüncelere sahiptir ki onu Alanının en üstünü de olsa tek bir kesime uygulanan tek bir ayrıcalığa indirgemek istemez. Adil olmasaydı ve sadece İsrail'le ilgilenseydi Tanrı Tanrı olamazdı. Dolayısıyla Halkını Evrenin direğine bağlarken daha ince, daha kestirilemeyen, daha O'na layık başka bir amacı vardı... kinci, ıslah edici, basit bir ceza olamazdı bu: Bu hiç duyulmamış ve olağanüstü örnekle, *aynı zamanda kefaretlerini de ödemek için* herkesin önünde büyük bir soyluluk ve cesaretle katlandığı bir felaketi göstererek bütün halkların Kendisine gelmesi için, onlara Kendi halkını Vekili gibi göstermek için, Kendi tanığı olduğunu doğrulamak için. Dolayısıyla İsrail'in bundan sonraki misyonu Yehova'yı, Yehova'ya bağlılığı ve ondan gelen ve ilk başta ona ait olan, ama tek ve evrensel Tan-

[1] O dönemde ufuk batıdaki uzak denizlere doğru genişlemişti: Kıbrıs, Girit ve Ege kıyıları.

rı Yehova'nın bütün insanlara yaymak istediği türn ayrıcalıkları bütün dünyaya tanıtmak olacaktır. Halkının tek kazanılmış, paylaşılmayan ayrıcalığı O'nun tarafından Kahramanı, Temsilcisi, *Hizmetkârı* olarak seçilmesidir:

Kulum mutlu olacak
Yüce olacak, üstün olacak!
İlk başta herkesi korkutmuş olsa da
Halklar coşacaklar onu görünce
Ve onun karşısında hükümdarlar seslerini çıkaramayacak!
Hiçbir zaman anlatılmamış olanı görecekler,
Hiçbir zaman duyulmamış olanı keşfedecekler:
"Karşımızda bir dip sürgünü gibi kalkmış,
Çorak yerde filizlenen bir kök gibi,
Ne güzelliği vardı, ne pırıltısı,
Onu sevimli kılacak hiçbir görüntüsü yoktu:
Biçimsiz, gayriinsaniydi;
Bir insana benzemiyordu!
Herkes hor görmüş, herkes yüzüstü bırakmıştı,
Acıların insanı, dertlerin insanı,
İnsanların karşısında yüzünü saklayan biri gibi
Aşağılık ve değersiz görünüyordu bize!
Ama bizim acılarımızı çekiyordu o,
Ve bizim acılarımız eziyordu onu!
Biz, biz cezalandırılmışa çıkarıyorduk onu,
Tanrı'nın vurduğu, aşağılanmış:
Oysa bizim günahlarımız yüzünden delik deşik olmuştu,
Bizim günahlarımız yüzünden ayaklar altına alınmıştı!
Bizim için kurtarıcı olan bir cezanın ağırlığı altında eziliyordu,

Onun yaraları bize şifa oldu!"
Yehova onu acılarla ezmekten hoşlandı,
Ama mademki kefaret ödemek için hayatını sundu,
Çoluk çocuğu ve ebedi hayatı olacak,
Ve Yehova'nın iyi niyetini o gerçekleştirecek...
(İşaya, LII, 13 ve devamı)

İşte kendisine destek olduğum Kulum,
Kendisinden razı olduğum seçilmiş Kulum!
Soluğumu verdim ona,
Milletlere Gerçeği açıklasın diye.
Bağırmadan, sesini yükseltmeden,
Sesini dışarılarda çınlatmadan,
Ezilmiş kamışı kırmadan
Titreyen fitili söndürmeden,
Açıklayacaktır Gerçeği halklara:
Kendisi de ezilmeyecek, bükülmeyecek,
Gerçek Yeryüzüne egemen olmadan
Ve adalar onun öğretisini bekleyecekler!
(İşaya, XLII, 1-4)

İkinci İşaya bazı eski Peygamberlerin sezebildikleri bir düşünceyi tamamlayarak, yineleyerek ve çok daha ileri götürerek (Mika) gerçekten özgün ve derinliği olan bir din düşünürü olarak gösterir kendini. Tektanrıcılığın Tanrı'da bütüncül bir aşkınlığı, yaratılmış her şeyin ayrılığını, doğaüstü bir evrende ayrılığı kapsadığını anlamakla kalmamıştır; bunun ötesinde bu Tanrı'nın kendi içinde bir değer taşıdığını, bu değerin dünyadaki her şeyden üstün olduğunu ve böylelikle bütünüyle manevi bir büyüklük yarattığını da anlamıştır. Halkını bu tür bir bü-

yüklüğün içine almıştır. Tarihin büyük sıçramalarının öteki kahramanlarıyla –Asurlular, Babilliler, Mısırlılar, Medler ve Persler– karşılaştırıldığında İsrail'in kesinlikle bir ağırlığı yoktur; ve şöhretleri –hükmü kalmamış– ve büyüklükleri –geçici– düzleminde de aynı şey söylenebilir. Ama gerçeğin ve sadece Tanrı'nın bilinmesi, tanınmasının tayin edici olduğu tinsellik düzleminde Tanrı'nın kişiliğine bağlılıkta ondan daha büyüğü yoktur. Tanrı ve insanlar arasında gerçek bir arabulucu olarak peygamberlerin kendisi için oynadıkları rolü insanlar için oynar: Gerçeği Tanrı'dan alır ve başkalarına aktarır. Ve onlar bu Gerçeği çağdaşlarının kafalarına sokmak için çok sıkıntı çektiklerinden –Yeremya örneği herkesin aklındadır– o da Evrenin kefaret ödeyen kurbanıdır. Acılarıyla sadece kendi günahlarının ve cehaletinin değil, onlarınkinin de bedelini ödemiştir: Onlara öğreteceklerini kabul ettirmeye hazırdır artık.

Nedir bu mesaj? İkinci İşaya gibi yüce bir zihin ayrıntılar içinde boğulamazdı kesinlikle: Kitabının hiçbir yerinde kesinlikle titiz tavır ve tutum eleştirileri, Tanrı'yla ilişkileri düzenleme konusunda özel talimatlar yoktur. Yeremya'nın nöbetini devralırken öncelikle bu tür ilişkiler konusunda düşünceleri olumlu (günahlardan ve düzene uymamaktan pek fazla söz etmez) ve çok yüksek düzeydedir: Tinsel ve bir anlamda mistik. O da yeni ve kesin bir Ahit'e inanır; ama Yeremya'yla birlikte vicdana koyar bu Ahit'i... insanın kendisini, bu mahrem ilişkiyle sadece Yehova'ya dürüstçe ve tam anlamıyla vermesi, düzgün ve ahlâklı bir yaşam ve özellikle de insanların kalplerinin, *her insanın* (çünkü aşağıdaki bölümden anlaşılacağı gibi *herkese* –yani her *bireye*– seslenir) kalbinin dolması için yeterlidir adeta.

Ey susayanlar, gelin su için!
Parası olmayanlar da gelsin!

Para vermeden ekmeğinizi alın,
Şarabınızı ve sütünüzü alın,
Karşılığında bir şey vermeniz gerekmez!
Niçin paranızı ekmek olmayan şeye veriyorsunuz,
Ve zenginliklerinizi doyurmayan şeylere saçıyorsunuz?
Beni dinleyin, Beni dinleyin: İyi olan şeyleri yiyin,
Lezzetli şeylerin tadını çıkarın!
Bana kulak verin: Bana gelin,
Beni dinleyin ve ruhunuz yaşasın!..
(İşaya, LV, 1-3)

Musa'dan beri büyük atalarının çizgisinde olan İkinci İşaya, Kutsal Kitap'tan da bildiğimiz gibi Yehovacılığı en yüce ve en olağanüstü ideal olarak ortaya atmıştır. Çağdaşlarının çok üstünde midir? En büyük kafalar her zaman çölde vaaz vermek zorunda kalmışlardır: Onlardan kalan olsa olsa sadece iyi anlaşılmamış ya da çok basit bir biçimde kavranmış birkaç sözcüktür ve insanlar daha az engebeli ve daha dolambaçsız yolları tercih ederler.

HEZEKİEL VE YAHUDİLİĞİN TEMELLERİNİN ATILMASI

İsrail'in misyonunu ve Yehova'yla ilişkileri konusunda Sürgün boyunca Mezopotamya'da topluluklarının temel düşünceleriyle daha doğrudan ilişkiler içinde oldukları sanılan belli başlı ruhani liderler tarafından sezinlenen ve hazırlanan

bambaşka bir düşünce ortaya çıkacaktır: Bu düşünce İkinci İşaya'nın düşlediği gibi devrimci değildir, ama yakın tarihe ve eski Peygamberlerin, sonra onların çömezlerinin, Tesniyecilerin bu konuyla ilgili açıklamalarına çok yakından bağlıdır.

Sürgündeki bu ruhani liderlerin kendi tarzında en ünlü ve en büyük olanı, İsrail tarihinin yeni dönüm noktasında ağırlığını hissettirmiş olanı Hezekiel'dir.

Kudüs'te kendisini adamış olduğu yaşamın başlangıcında Yeremya'yla birlik olup felaket ve sürgünü bildirdiğinden, daha sonra kendisi de sürüldüğünden aslında büyük olasılıkla hiç tanımamış olduğu İkinci İşaya'dan öncedir. En azından ruhani düzlemde ve dinsel düşünce düzleminde bu iki büyük insan arasında karşıtlık olduğu kesindir. Hezekiel misyonuyla dikkat çekmiştir: Din adamıydı ve Kudüs Mabedi din adamları arasındaydı. Bu niteliğiyle ve kendisini eski Peygamberlere ve ilk ardıllarından olduğu (vahiy yazarları) başkalarına bağlayan özelliklere -özellikle birçok "kehaneti"nin edebi yapısı ve "gerçeküstü" diyebileceğimiz kuruluşu- rağmen: İkinci İşaya'nın özgünlüğünden, yüce gönüllülüğünden, evrenselciliğinden ve deyim yerindeyse metafiziğinden çok uzaktır. Tesniyecilere çok daha yakındır, milliyetçi ve ahlâkçıdır.

Sonuç olarak tek bir konuda yenilikçidir: Yeremya'nm sözünü tutmak istercesine birdenbire toplu sorumluluk devrinin artık kapanmış olduğunu, artık Yehova'ya herkesin tek tek hesap vermek zorunda olduğunu, herkesin yaptıklarına ve yapmadıklarına göre yargılanacağını ve ödüllendirileceğini, herkesin kurtuluşunun kendi elinde olduğunu bildirir: *"Babalar koruk yediler ama çocuklarının dişleri kamaştı." İsrailliler hep bu lafı söyleyerek ne demek istiyorsunuz? Yehova diyor ki, "Benim varlığım ne kadar gerçekse söylediğim de o kadar gerçektir ki bu sözü söylemeyeceksiniz artık: Her hayat bana aittir, oğulunki de babanınki de ve sadece suç işleyen ölüme mahkûm olacak."* (He-

zekiel, XVIII, 2-4). "*Dinin gereklerini yerine getiren insanın masumiyeti kötülük yaptığı andan itibaren onu kurtaramayacaktır, ve günahkârın günahı ondan vazgeçene bir zarar vermez. Ben dinin gereklerini yerine getiren bir insana 'Yaşayacaksın!' dediğimde iyiliğine ve doğruluğuna güvenerek kötülük yaparsa daha önceki iyiliği ve doğruluğu hiçbir önem arz etmez ve yaptığı kötülükler yüzünden ölecektir! Ve kötü birine: 'Sen ölüme mahkûm oldun!' dediğim zaman günah işlemekten vazgeçerse, doğru ve iyi olanı yaparsa, hak yoluna dönerse: Rehin aldığını teslim ederse, çaldığını geri verirse, kötü işleri bırakıp yasalara saygılı davranırsa daha önce işlemiş olduğu suçlardan sorumlu tutulmaz: Adalet ve doğruluktan ayrılmazsa yaşar!*" (Hezekiel, XXXIII, 12-16).

Birçok sürgün sorumlu olmadığını sandığı günahlar yüzünden dayanılmaz cezaları hak etmediğini düşündüğünden böyle bir bakış açısı her birine ve herkese bir kurtuluş umudu veriyordu. Hiç bıkmadan usanmadan bu umudu anlatan Hezekiel halkının isyanını hazırlamıştı. Ünlü "kuru kemikler algılaması" bilinir ve bunu dinleyenlerin nasıl cesaretlenecekleri tahmin edilebilir:

Yehova'nın gücü beni eline geçirdi ve O'nun Soluğunun erdemi beni alıp götürdü ve kemiklerle dolu bir vadiye bıraktı... yerde yığınla kemik vardı ve hepsi kurumuştu. "Âdemoğlu," dedi bana Yehova, "bu kemikler can bulabilir mi?" "Bunu sen bilebilirsin ancak Yehova hazretleri" dedim. Ve o bana "Bir kehanette bulun o zaman ve onlara Kuru kemikler Yehova'nın sözünü dinleyin de!" dedi: "Siz gene soluk almaya başlayacaksınız ve can bulacaksınız: Yeniden adalelerle donatacağım sizi, et bitecek bedenlerinizde ve deri kaplanacak, soluk alıp vermeye başlayacaksınız -ve tekrar canlanacaksınız, o zaman benim kim olduğumu anlayacaksınız, anlayacaksınız ki ben Yehova'yım!" Emir aldığım

için kehanette bulundum ben de ve aynı anda bir gürültü ve sarsıntı oldu: Kemikler birbirlerine yaklaştıyor ve üst üste geliyorlardı. Gözlerimin önünde adaleler etlerle kaplandı ve üstleri de derilerle kaplandı... sonra Solukları da geri geldi ve can buldular, ayağa kalktılar, muazzam bir ordu gibi. "Âdemoğlu," dedi bana o zaman Yehova, "işte bu kemikler bütün İsrail halkıdır!"

(Hezekiel, XXXVII, 1-11)

Dolayısıyla Hezekiel böyle bir başkaldırı ve kurtuluş mesajını sadece İsraillilere taşır: İnsanlığın geri kalan bölümünün onun misyonuyla ilgisi yoktur ve o insanları düşünmez: "*Sen konuşmaları anlaşılmayan ve dilleri yabancı, öteki halklara gönderilmedin; sadece İsrail evine gönderildin!*" (Hezekiel, III, 5-6)

İkinci İşaya'nın İsrail çevresinde toplandığını gördüğü ve Yehova'ya götürdüğü bu "öteki halklar"ı Hezekiel ilk yazar-peygamberler gibi Tanrı'nın ve halkının düşmanı gibi görür ve onlardan sadece sayısız felaket kehanetiyle hesaplarının görülmesi bağlamında söz eder (böl. XXV-XXXII). Ve yeniden bağımsız bir ulus olan İsrail'in kendi topraklarına yerleşmiş de olsalar komşularıyla gelecekteki ilişkilerini tasarlarken onların Mabede ve orada bulunan Tanrı'nın yanına girmelerini yasaklar: "*Yüreği ve bedeni sünnetsiz hiçbir yabancı benim mabedime giremez!*" (Hezekiel, XLIV, 9)

Kendilerini sadece düşledikleri özgürlüğü değil, aynı zamanda bu özgürlüğün uygulanabileceği özel çerçeveyi de planlamaya götüren tutsakların o çok bilinen psikolojisi içindeki Hezekiel, gerçekten de yeniden inşa edilecek Kudüs mabedinin planlarını ve ulusal toprakların yeniden örgütlenmesini büyük bir titizlikle gerçekleştirmiştir: Her şeyi yönlendiren ana fikir İsrail'e Tanrı'nın halkının ayrıcalığıyla empoze edilen fanatik yok etme olgusudur.

Çünkü İkinci İşaya'nın aşkınlıktan evrenselcilik sonucunu

çıkarmış olduğunu görsek de –her şeyden ve herkesten üstün tek gerçek Tanrı son tahlilde herkesin ve her şeyin Tanrı'sı, bütün Evreni çeken kutup olmalıdır– Hezekiel İsrail düşüncesinin bu yüce ve soylu fethinde bir uzaklaştırma ve ayrı tutma ilkesinden başka bir şey görememiştir. Yehova "kutsal" olduğundan her şeyden ayrı kalır ve kalmalıdır, ulaşılmaz olmalıdır. Sadece kaynağından uzaklaştıkça zayıflayan bir parıltı gibi "Kutsallığı"ndan bir şeyi bu dünyada özellikle sahiplendiği herkese ve her şeye iletir: İbadet düzeni ve görevlileriyle birlikte içinde bulunduğu Mabet, bu mabedin bulunduğu kent Kudüs, merkezi olan yer ve orada yaşayan seçilmiş halk. Geri kalan her şey bu kutsallığın dışındadır ve uzak olmalıdır. Öteki milletler Tanrı'nın mülkünden başka bir şey değildir ve Tanrı'yla ilişkileri bağlamında ancak bir sürü ve çobanı arasındaki ilişkiyi umut edebilirler. Bunun dışında bekleyebilecekleri hiçbir değişiklik yoktur: İkinci İşaya'nın anladığı anlamda bir kurtuluş yoktur. Yehova ve yanındaki halkı, bütün Evren karşısında nüfuz edilmesi ve yaklaşılması mümkün olmayan bir kutsallık bulutsusudur.

Ve Hezekiel İsrail'in "kutsal halk" ayrıcalığını nasıl göstermesi gerektiğini düşünüyor? Sadece ve sadece Yehova'ya tam bir itaat durumuna geri dönerek, çünkü bu halk onun iradesine başkaldırdığı için mahvolmuştu. Eski sadakatsizliklere belli belirsiz bazı anıştırmalarına tanık olduğumuz İkinci İşaya'nın tersine, Hezekiel bu konuya eski Peygamberler aracılığıyla sürekli geri döner. Onun en gözde temalarından biri halkının "ahlâksızlık tarihi"dir ve bu halkın geçmişinin ancak felakete dönüşebilen ihanetler ve sadakatsizliklerle dolu olduğunu söyler (böl. XVI, XX, XXII, XXIII vb). Ve en geleneksel anlamıyla bu itaatsizlik kesinlikle Ahit'in dinsel ve ahlâksal ilkeleriyle, Yehova'nın Halkına verdiği eski Emirlerle, Tesniye'den beri Din kuralları haline gelen şeylerle ilgiliydi.

Yehova şöyle dedi bana: "Peki! Âdemoğlu! Sonunda kanlı kente hükmedecek misin? Bütün o iğrenç günahlarını ortaya çıkarabilecek misin? Söyle ona: Ey kanlı kent... döktüğün kanla suçlusun! Yaptığın putlarla iğrenç oldun! İşte vaden doldu ve sonunu getirdin: İşte bu nedenle seni milletlerin utancı ve insanlığın rezil bir eğlencesi yaptım... orada babalar ve analar hor görülüyordu! Orada yabancı konuklara kaba davranılıyordu! Orada yetimlere ve dullara kötü muamele ediliyordu! Benim mabedimi küçümsüyordun sen! Şabbatlarımı hiç umursamıyordun! Kan dökmek isteyen çok gayretli iftiracıların vardı! Tepelerinde kutsal şeylere hakaret edilerek yemekler yeniyordu! Sefahatler sendeydi! İnsanlar babalarını bile aç ve açıkta bırakıyorlardı! Orada aybaşı olan kadınlara bile tecavüz ediyorlardı! İnsanlar komşularının karılarına uçkur çözüyorlardı; kimisi geliniyle bile ilişkiye giriyordu, hatta kendi kız kardeşiyle yatanlar vardı! Para karşılığı cinayetler işleniyordu! Tefeciler, faizciler kol geziyordu! Acımasızca başkalarını soyuyordun! Ve Beni unutuyordun!..

(Hezekiel, XXII, 1-12)

Az ve öz bilgi veren bir katalog, Hezekiel'in halkını ihlal etmekle suçladığı ve bu nedenle kendini mahva sürüklediği, dolayısıyla artık titizlikle uymaları gerektiği belli başlı maddelerini gözden geçirdiği yasaların özeti değil midir bu? İkinci İşaya'nın sezinlediği Yehova'yla ilişkilerin spritüalist ve neredeyse "karizmatik" anlayışının karşısındaki Hezekiel için bunlar esas olarak Din kurallarına itaatten başka bir şey değildir. Yehova kendisine sadık olanların yüreklerine onlara sadece Kendisine tutkuyla bağlı vicdanlarının sesiyle tavırlarını dikte etmek için hitap etmez: Uzun zamandan beri ve kesinlikle konuşmuştur O; ve Sözleri, Emirleri Din kitabında toplanmıştır.

Din kitabı Hezekiel'de din düşüncesinin çok kesin ve temel teması olmuştur, öyle ki Tesniyecilerin çalışmalarını yeni-

lerken çömezleriyle birlikte bir revizyon, çatıyı oluşturan kuralların güncelleştirilmesini önermek istemiştir. Bunlar onun kitabının son bölümleridir (XL-XLVIII). Ve o dönemle ilgili çok sayıda belirgin özellik vardır kitapta: Sadece Hezekiel'in öncülüğünü yaptığını gördüğümüz kutsal olanla kutsal olmayanın birbirlerinden titiz biçimde ayrılması değil, sözgelimi pişmanlık ve günah çıkarma aracılığıyla din düşüncesinin önem kazanması ki bunun litürjideki karşılığı o zamana kadar hiç bilinmeyen törenlerdir ve bu törenlerde sadece Sürgünün darbeleri değil, Babil mantalitesi ve ritüelinin etkisi görülür.

Hezekiel çağı ve Sürgün sonrası yapıtlarının çoğunun belirgin özelliği aynı izolasyonist ve legalist kaygılardır ve bunlar dinsel hukuka bağlılığın bir şeklini yansıtırlar ve buna göre Tanrı'nın bütünüyle kendi içine kapanık kavminin O'nunla temel bir itaat ödevinden başka bir ilişkisi yoktur: Tanrı'nın iradesini yansıttığı kabul edilen yazılı bir metne harfiyen riayet.

Biz şimdilik bunlardan sadece en önemli ikisini hatırlıyoruz: Anonim ve kökenleri pek iyi bilinmeyen. Bunlardan biri daha sonra Levililer (XVII. ve XXVI. bölümler) içine dahil edilmiştir ve basit bir hukuksal derlemedir: Din kurallarının güncelleştirilmesi... ruhu, ilkeleri ve üslubu açısından Hezekiel'inkine çok yakın bir güncelleştirmedir bu ve kutsal ve kutsal olmayanın ayrılmasıyla ortaya çıkan düşünce, temelini oluşturan leitmotiv'le esas ve baskındır: "*Kutsal olun, çünkü Ben, Yehova, Tanrınız kutsalım!*" (Levililer, XIX, 2) (*Kutsallığın Yasası*).

Öbürü daha önce *Yehova geleneği*'nde ve *Elohim geleneği*'nde görüldüğü gibi Tanrı'nın kavminin dünyanın tarihi içine yerleştirilmiş bir Tarihidir: İki yapıtı ve Tesniye ile birlikte bugünkü Çıkış'ın özünü oluşturan *Ruhani belge*'dir. İsrail düşüncesinin uzun yürüyüşünü tasarlayan ve içine alan vokabüleri, dili ve özellikle mantalitesi ve olaylara bakışıyla bu yapıt dönemini çok büyük ölçüde etkilemiştir.

Bu şahane Yaratılış öyküsünün (Tekvin, I-II, 4a) giriş bölümünü herkes bilir. Tanrı burada gerçekten biriciktir, evrenseldir, her şeyin üstündedir, ayrı bir düzen gibidir ve öylesine tinselleşmiştir ki İradesinin gerçekleşmesi için Sözü yeterlidir. *Yehova geleneği metni*'nde olduğu gibi işi yapan kendisi değildir ve dünyanın bir köşesindeki toprağı işlemekle, *Köylüsü* gibi gördüğü *bir* insanla, *bir* ağaçla, herhangi *bir* hayvanla, *bir* kadınla işi yoktur -evrensel gerçeklerle ilgilenir o: Kaos, Su, Gökyüzü ve Toprak, Işık ve Karanlık, Yıldızlar, bitki ve hayvan türleri, insan ırkı. Bu öykünün eklemlenmelerinde özellikle sürgüne giden Yahudilerin öğrendikleri ya da daha iyi öğrendikleri çok güçlü Babil kozmolojisi ve kozmogonisi etkileri vardır. Ama izlenen tüm bu yöntem İsraillilere özgü bir ideolojiyle değiştirilmiştir ve biz bu ideolojinin yüzyıllar boyunca onların düşüncelerinde yavaş yavaş ortaya çıktığım ve belirginleştiğini gördük: Gerçek ve evrensel Tanrı olan Tanrılarının biricik ve aşkın karakteri.

Bununla birlikte bu yüce ve ölümsüz düşüncenin ötesinde metni sonuna kadar okuyan ve orada kendi yazarlarının yazmak istedikleri her şeyi arayan biri için bunların *Elohim* metninden sonra bir anlamda "Tanrı"nın kendisi aracılığıyla Şabbat'ı yani Dinin kutsadığı bir kurumu doğrulamak istemiş oldukları açık değil midir? *Ruhani Belge*'nin karakteristiği budur. Hiç kuşkusuz bir İsrail öyküsüdür bu. Hiç kuşkusuz bu öykü ideolojisi ve özellikle de teolojisiyle seküler gelişmeler süreci içinde yer alır. Ama o dönemin egemen, yeni meşruiyetçi düşüncesinin o kadar etkisindedir ki gerçek anlamda tarihsel anlatıyı ona bağlar ve tercihen sadece Dinde yer alan davranış kurallarından birinin tanrısal kökenini -ve dolayısıyla tartışılmaz ve kesinlikle zorunlu olanı- kanıtlamaya uygun gerçek ya da varsayımsal olaylar üstünde durur. Bu bağlamda tek bir örnek verelim: *Ruhani Belge*'de olağanüstü ve büyüleyici Tufan öyküsü nereye götürür?

Şuraya: Kurtulanlar gemiden indikten sonra: "*Tanrı Nuh'u ve ailesini kutsar ve şöyle der onlara: "Doğurgan olun, verimli olun, çoğalın ve yeryüzünü doldurun... hareket eden ve canlı olan her şey sizin besininizdir: Vaktiyle yeşillikleri ve bitkileri nasıl yaptıysam, onları da size veriyorum. Ancak eti onun canı olan kanıyla yemeyeceksiniz!..*" (Tekvin, XI, I-4).

Oysa bu hükümler *Kutsallık Yasası*'na harfiyen uyar: "*Herhangi bir İsrailli ya da aranızdaki bir yabancı herhangi bir biçimde kan yerse Ben ona karşı çıkacağım ve Halkımın arasından atacağım onu: Çünkü ete can veren kandır!..*" (Levililer, XVII, 10 ve devamı).

Dolayısıyla *Ruhani Belge* bizim anladığımız manada geçmişin yeterince yansız ve nesnel bir araştırmasının öyküsünden çok öyküsel ve tarihsel renkler altında bir apoloji biçimidir: O dönemde seçilmiş Halkın gerçek yaşamının bir kuralı gibi kabul edilen ve Tanrı'nın Halkı üstündeki İradesinin mutlak ve kesin biçimde iletilmesi anlamına gelen Dinde yer alan her şeyin apolojisi. Böylece bu yapıt zamanın ve temel unsurlarının dinsel anlayışını yansıtır: İsrail Tanrı'nın ebediyen seçmiş olduğu Halktır ve bu halk bütünüyle Onun İradesine itaat etmek zorundadır ve dolayısıyla yazılı Yasaya titizlikle uyacaktır.

Bu tecrit ve meşruiyetçilik tavırları Büyük Keyhüsrev'in özgürlük fermanından sonra onu yeniden inşa etmek isteyen yeni İsrail'in temellerine atılacaktır.

Daha önce gördüğümüz gibi (agy.) bütün sürgünler vatanlarına dönmemiştir: Çoğu Babil'de rahat yaşam koşulları sağlamışlardır kendilerine ve bu rahattan vazgeçmek kahramanlık demektir. Dolayısıyla sadece en bağnazlar, dinlerine en çok bağlı ve milliyetçi olanlar dönmüştür ve bu dönüş bir yüzyıl boyunca süreklilik arz etmiştir. Bunlar ayrıca sonunda iyice gelişen köklerini güçlendiren yeni ideolojiyi de en çok benimsemiş

olanlardı ve bu ideolojiyi zafere ulaştıran da bu insanlar olmuştur. Biliyoruz ki bu noktaya sıkıntı çekmeden, direnişlerle karşılaşmadan ve mücadele etmeden gelmediler. V. yüzyılın son çeyreğinde 430-420'ye doğru, kaynaklarımızın karışık kronolojisinin bize kesinlikle daha fazla kesinlik sağlayamadığı bir tarihte sonunda gayretli ve hamiyet sahibi kişiler ağırlıklarını koymuşlardır. Ve Kudüs'te hegemonyaları şöyle yüceltilmiştir onların: "*Bütün halk yedinci ayda vardı oraya ve su kapısının karşısındaki meydanda tek bir insan gibi toplandı orada ve yazıcı Ezra'dan Yehova'nın İsrail için gönderdiği Musa dini kitabını istediler. Kâhin Ezra bu kitabı herkese gösterdi: Erkekler, kadınlar ve çocukların önünde sabahtan öğleye kadar okudu kitabı ve herkes dinledi onu. Yazıcı Ezra bu iş için yapılmış olan ağaç minberin üstüne çıktı, Kutsal Kitap'ı yüksek sesle okudu, açıkladı ve yorumladı, herkes iyice anlasın diye... ve onu dinleyen herkes göz yaşlarına boğuldu. Böylece her gün, ilk günden son güne kadar okudu ve yedi gün bayram yaptılar...*" (Nehemya, VII, 72-VIII, 18).

Bir zamanlar Yoşiya'nın Tesniye'yi okuması gibi Ezra'nın burada okuduğu "Musa Dini"nin o dönemin yaygın görüşüne göre gözden geçirilmiş ve genişletilmiş son baskısıdır. Hiç kuşku yok ki orada gerçekten görülmesi gereken bizim şu ya da bu biçimde *Ruhani Belge* adını verdiğimiz şeydir ve buna o arada yasalar bölümü özellikle *Kutsallık Yasası* eklenmiştir. Dolayısıyla yukarıdaki tören tam anlamıyla İsrail'in dinsel ve ulusal yaşamında yeni bir hareketi ve en gayretlilerin –ya da en bağnazların?– geliştirdikleri biçimiyle sürgünlerin, sonra onların soyundan gelenlerin yaşam kurallarını temel dinsel tavrı tam bir tecride ve Dine tam bir bağlılığa indirgeyen temel ilkeler çevresinde yüceltir.

Bu şekilde oluşturulmuş olan bir Ulustan çok dini cemaattir ve bu cemaat içinde aynı ırktan ve aynı dili konuşan insanlar bulunur hiç kuşkusuz, ama bunlar dinsel bir ideal ortak, siyasal

hırs ve eylemden çok sadakatleriyle bağlıdırlar. Böylece Musa'dan ve Eski Ahit'ten beri yedi yüz elli yıllık bir evrimden sonra yeni bir evreyi aşmıştır Yehova'nın kavmi. Kesindir bu: Özünde hiçbir şey değişmeyecektir artık. Ama olaylara bakış ve getirdiği yaşam biçimi bizim Sürgünden önce tanımış olduğumuzdan çok farklıdır ve bu nedenle bundan böyle İsrail dininden ya da Yehovacılıktan değil *Yahudilik*'ten söz edilmiştir.

ESKİ YAHUDİLİK:
DİNSEL YAŞAMI VE DÜŞÜNCESİ

Kutsal Kitap çağının son çeyreğini dolduran ve o zamandan beri aşağı yukarı aralıksız süren Yahudilik hâlâ Yehova'nın dinidir ve buna uzun ve yavaş ama kesintisiz bir gelişme eklenmiştir. Sadece yenmesi yasak olan yiyecekler, sünnet, litürjik ve ahlâksal ilkeler gibi birçok arkaik din hükmü kalmamıştır; özellikle temel olan Tanrı'yla Ahit düşüncesi kalmıştır. Ama bu Ahit'i bir tür dengelemeyle köklü biçimde değiştirmiştir: Artık en önemli olan Yehova ve İradesi değil, bu iradenin kurallara bağlanması, kesinlikle yazıya geçirilmesi ve bütün dinsel emirlerin tek bir emre indirgenmesidir: Bu kutsal metne, bu ilahi yasaya, *Din*'e bütünüyle uyma ödevi.

Bu nedenle dini liderler artık bağımsız ve bizim Peygamber dediğimiz esinlenmiş insanlar değildir. Yahudiliğin peygamberleri yoktur artık. Yukarıda belirtildiği gibi Ezra'nın birçok unvanı vardır... reformu yaratan ve ilan eden kişi, Yahudiliğin gerçek kurucusu: *Kâhin ve kâtip*. Yani yeni toplumda,

esas otorite ve hiyerarşiyi öncelikle siyaset alanında değil, din alanında oluşturan din adamları sınıfından biri. Kendisi aynı zamanda bir "yazı adamı": Aydın, kâtip, din bilginidir.

Otoritesi Tanrıyla özel bir iletişimden, bir tür denetlenemeyen ve irrasyonel ilişki ve coşkudan gelmiyor, derin din bilgisi'nden geliyor. Tanrı insanlarla arasında doğrudan ilişki kuramayacak kadar büyük olduğundan bir tür aracı gibi davranmıştır: Dinin metni. Bu metin On'dan gelir, bir kez ve kesin olarak dikte etmiştir: İnananlar için O'nun ne istediğini bilmek için yeterlidir.

Bununla birlikte böylesine formalist ve monolitik görünen bir öğretinin dinsel yaşamı bir ritüalizm içinde dondurmuş olmasına inanmamak gerekir. Hiç kuşkusuz temel seçimler yapılmıştır artık: Seküler ve çalkantılı bir gençlik döneminden çıkan Yahudi dini bir anlamda yetişkin olmuştur, yani istikrara kavuşmuştur ve artık büyük değişikliklere pek fazla açık değildir. 332 yılındaki İskender'in fethine kadar gidecek olursak Helenizm Doğu'da, hiçbir yerde oradaki kadar dirençle karşılaşmamıştır; ve belki doruğuna ulaşmış bu Yunan hümanizmasının sonunda Kutsal Kitap düşüncesiyle bağdaşması Yahudilik içinde değil Hıristiyanlıkta olmuştur. Ve Kutsal Kitap'ta gördüğümüz Yahudiliğin tinsel gelişmesinin tarihi daha önceki yüzyılların tarihinden daha çabuk ilerleyebilir.

Her şey bir yana çevresel bir alandan başlanırsa: Milattan önceki Yahudilerde, Ahit'teki sözlerin ilahi bölümünü oluşturan, seçilmiş Halka verilen "vaatler" ne olmuştur?

Öte yandan Sürgün boyunca ateşli milliyetçilerin bütün umudu ulusal bağımsızlığa kuvuşmaktı. Özgürlüklerine ve vatanlarına kavuştuklarında en azından bu hayat bulma "vaadi"nin Tanrı tarafından yerine getirilmiş olduğuna inanabilmişlerdir kesinlikle. Öte yandan dinsel bireycilik Ahit'in kolektif

karakterini gölgede bırakmıştı ve ulusal hırslardan geriye kalanlar uzun yıllar yaşanan bir yığın felaketle kemirilmişti. Öylesine büyük güçlüklerle karşı karşıya gelmişler ve kırılmışlardı ki ufku günbegün genişleyen bir evrende kesinlikle kendiliğinden bir rol oynaması mümkün olmayan bir aşağı tabakadan farklı bir durumda görmeleri mümkün değildi kendilerini. Ayrıca düşmanı bütünüyle yabancı görmek gibi bir eğilim yok muydu?

Bu yabancı düşmanlığı, Davud'un mutlu günlerindeki eski şan şöhret ve ulusal refah nostaljisiyle karışık ve eski peygamberler tarafından formüle edilmiş zafer ve kurtuluş vaatleriyle ilintili bu derin güçsüzlük ve aşağılık duygusu bir öğreti biçimine oturtulmuş ve bu öğreti içinde geliştirilmiştir.

Bu öğretiye göre Tanrı sonunda halkına Davud'un gerçek ardılı olan, onun gibi "kutsal" daha büyük bir Kral gönderecektir ve bu kral evrensel barışı getirecek, halkını bolluk ve ihtişam içinde yaşatacaktır.

Ey Sion kızı sevin ve coş,
Ey Kudüs kızı sevin:
İşte kralın geliyor!
Adil ve muzaffer,
Ama Alçakgönüllü ve bir eşek üstünde:
Evet dişi bir eşekten doğmuş bir eşek yavrusu!
Efraim'den savaş arabasını
Kudüs'ten atı atacak;
Bütün silahlar yok olacak
Ve Uluslara barış ilan edecek!
Egemenliği bir denizden ötekine yayılacak,
Ve Fırat'tan Dünyanın öbür ucuna!
(Zekârya, IX, 9 ve devamı)

Bu Mesihçilik (İbranice *mashiah* krallığın "kutsanması"na gönderme yapar) yüzyıllar boyunca folklorla zenginleşecek ve kimi zaman da açıkça yabancı düşmanlığı yapan başka görüşlerle beslenecektir: Seçilmiş halkın düşmanları, öteki tüm uluslar kesinlikle yok olacaklardır. Ve bu yok oluş Tanrı'nın bir müdahalesiyle gerçekleşecektir: Yani gücü ölçüsündeki kozmik bir felaketle.. ve bu felaket bir zamanlar Tufandan sağ kurtulan Nuh gibi sadece Aziz ve Adil Halkı hayatta bırakacaktır... artık dünyanın sahibi bu halk olacaktır ve bu halk hiçbir biçimde kıtlık ve baskı görmeyecektir:

Ve göklerdeki havuzlar açılacak,
Ve Dünyanın temelleri sarsılacak,
Dünya çatlayıp yarılacak
Ve büyük bir deprem olacak,
Büyük bir yıkıntı olacak
Büyük bir titreme görülecek:
Dünya bir sarhoşa dönecek...
Ve bir kulübe gibi sallanacak!
Günahı kendi üstüne basacak:
Düşecek ve bir daha kalkamayacak!
Ve işte o gün
Yehova göklerde orduları cezalandıracak:
Ve yerdeki kralları da cezalandıracak:
Hepsi bir araya gelecekler,
Esirler gibi bir çukurda toplanacaklar
Ve zindana atılacaklar
Günler sonra cezalandırılacaklar!
Ay kıpkırmızı olacak
Güneş sapsarı olacak!

Ve Yehova orduların kralı olacak
Sion dağında, Kudüs'te,
Yaşlı tanıkları İhtişamına tanık olacaklar!
(İşaya, XXIV, 18-23)

Bu gibi temalar hayalleri geliştiriyordu: Böylece Mesihçilik kadar eskatolojik tablolar da bir literatürün doğmasına neden olmuştur ve bu literatürün büyük bölümü sonuçta kutsal kitaplara girmeyecek "Apokrifler" ve "Psödepigraflar" arasında yer alacaktır.[1] Hatta buradan gerçek, özgün bir edebiyat türü doğmuştur: Vahiyde görkemli, çoğu zaman muamma ve karanlık, alegorilerle ve tumturaklarla dolu, evrensel bir altüst oluşun ayrıntılı kehanetine dönük, bütünüyle Tanrı'nın programladığı keşifler yer alır. Daniel'in kitabında daha sonra İşaya'ya eklenmiş (yukarıda bölümü özet halinde verilen) XXIV-XXVII. bölümler de büyük olasılıkla İÖ II. yüzyılda düzenlenmiş vahiylerdir.

Göç öncesi döneme denk düşebilecek olanlar sadece ulusal "vaatler"dir ve bunlar Yahudilik için daha az önem taşırlardı, bunun da nedeni göçün temelinin bireysel sorumluluğa dayalı olmasıdır. Yahudi halkı seçilmiş halktır ve bu özelliğiyle çok yüce bir geleceği vardır. Ama şimdi Tanrı tartışılmaz ve şaşmaz adaletiyle *her bireyin* itaatsizliğini cezalandırmak zorundadır ve *karşıtından hareketle herkesin* Kendi iradesine itaatini

1 "Kutsal kitaplar" Tanrı'dan "esinlenen" ve kutsal kabul edilen kitapların resmi listesidir. Bu liste İskenderiye Yahudileri arasında Filistin Yahudilerine göre daha bir kabul görmüştür ve Roma kilisesi onların, "kutsal kitapları"nın bir mirasıdır ama Protestanlık ötekilerden kalmıştır. Tam anlamıyla Yahudi kutsal kitaplarının dışında kalan ve İskenderiye kitapları içinde yer alan kutsal yapıtlara *apokrif* denir. Hiçbir listede yer almayan benzer esinli ve kökenli öteki Filistin ya da İskenderiye metinlerine *psödepigraf* denir. Ama geniş anlamda bu ve öteki diziye *apokrif* denir. Bu belgelerin en başarılı eleştirel basımı R.H. Charles'ın *The Apocrypha and Pseudepigrapha of the Old Testament*'dır (2 cilt, Oxford, The Clarendon Press, 1913; son yeni basım 1968)

de ödüllendirmelidir. Tam bir açı değişimi olan böyle bir aksiyom herkese Tanrı'yla doğrudan ilişkiler kurma ve onlar üstünde *kişisel* bir uhrevi yaşam kurma olanağı veriyor, hatta empoze ediyordu bunu.

Dinsel potansiyelin bu şekilde olağanütü gelişmesi o dönemde özellikle iki alanda yansımıştır: İbadet ve ahlâksal yaşam.

Mezmurlar kitabı bir neşideler ve din şiirleri derlemesidir ve bunların bir çoğundan toplu ibadetlerde resmi olarak yararlanılabilmiştir, ama bunlarda her halükarda yeni, kişiselleştirilmiş ve Tanrı'yla diyaloga dayalı bir tinsellik yansır: Kişiliğine bağlılık, O'na güven, Amaçları için çaba harcamak, İradesine boyun eğmek ve çoğu zaman gerçek ve bugünkü dille kesinlikle mistik esinli bir sevgi duymak. Bu parçaların çoğu çok eski dönemlere gidebilseler de –gelenek, şair ve bu tür neşidelerin bestecisi bir kral Davud'u hatırlıyordu– çoğu Yahudiliğin damgasını taşır; Yeremya'nın ruhani yaşamın babası olarak ortaya çıktığı bölümler dışında Sürgünden önce eşdeğerleri yoktur kesinlikle.

Ne vakte kadar Yehova? Ebediyen mi
Unutacaksın yoksa beni?
Yüzünü ne vakte kadar saklayacaksın benden?
Ruhumu ne vakte kadar sıkıntıya
Ve kalbimi her gün kedere?..
Bir bakış at bana: Cevap ver, Yehova, Tanrım!
Gözlerimi aydınlat da ölüm uykusuna dalmayayım,
Ta ki düşmanım "Onu yendim demesin!"
Ve hasmım benim düşüşümden mutlu olmasın!
Ama ben senin İyiliğine güveniyorum,
Ve yüreğim büyük bir mutlulukla Yardımının geldiğini
görüyor!

Ve Yehova'ya ilahi okuyacağım, bana yaptığı
iyilikler için!

(Mezmur XIII)

Bu ruhani yaşamda kuralları Din kitabında belirlenmiş Yehova'nın iradesine itaat çok önemli bir yer tutar: Yüreği dolduran ve düşünceleri ve eylemleri yönlendiren bir yaşam idealidir. Tanrı arayışıyla ve neredeyse temel hale getirilmiş Din kurallarıyla karışır, İnananlarının Yaratıcısına duydukları hayranlık ve coşkuyu paylaşır:

Seni bütün yüreğimle aradım:
Emirlerinden beni uzak düşürme
Sözlerini yüreğimde sakladım
Sana karşı hiç günah işlememek için!..
Ağzından çıkan bütün emirleri
Dudaklarımdan asla düşürmedim!
Senin emirlerine uymak çok büyük zevk veriyordu bana
Hiçbir zenginliğin hiçbir önemi yok!
Sadece senin emirlerini istiyorum ben
Ve senin yaşam kurallarını düşünmek!..
(Mezmur, CXIX, 10-15)

Ve Yeni Ahit'ten beri Yehova'nın iradesi ritüel zorunluluklarından çok etik gerekliliklere önem verdiğinden ve bir anlamda doğru bir yaşamı Kültünün temel eylemi yaptığından Yahudilikte kişiselleşmiş ve böylelikle sonsuza kadar giden bir dinsel yaşam ölçüsünde ahlâksal kaygıların yoğunlaştığını görmek şaşırtıcı olmayacaktır.

Bütün kültürlerde bireylerin ortamlarının değerlerinin varlık ve hiyerarşisinden oluşan tavırlarını düzenlemeye yönelik

geleneksel aksiyomlardan meydana gelen bir temel vardır. Ataerkil uygarlık ülkesi Yakındoğu'da bu tür özlü sözler çok eski zamandan beri uzun süreli ve güçlü deneyimlerini "çocuklar"ına aktardıkları kabul edilen "babalar"ın, "eskiler"in ağzında öğütlere dönüşmüştür.

III. binyıldan beri Mezopotamya ve Mısır'da tanınan bu özlü söz derlemeleri İsrail'de de yaygınlaşmıştır kesinlikle ve Bilge ve Özlü sözler söyleyen Süleyman efsanesinde doğrudan ya da dolaylı biçimde belirtildiği gibi belli bir edebi etkinliğin bu ülkede oldukça erken dönemde öne çıktığı kabul edilir (I Krallar, V, 9-14). Ama özellikle Sürgünden sonra bu özdeyişlerin gerçek koleksiyonları yapılmış ya da derlenmiş ve bunlar özgün yabancı dilinden aşağı yukarı sözcüğü sözcüğüne çevrilmiş, çoğu zaman uydurulmuştur ve olaylara İbrani bir bakış açısı egemendir bunlarda. Bu "Özdeyişler"e gösterilen ilginin gitgide artmasının kaynağında doğal olarak herkesin kendi açısından Dine bağlı bir yaşam sürmeye çok dikkat etmesi vardı: Yani söz konusu olan sadece dindar bir yaşam değil, onurlu ve ahlâka titizlikle bağlı bir yaşam.

Hiç kuşkusuz bu özdeyişlerin çoğu bir hırsı yansıtırlar: Oldukça sıradan, ölçülü, temkinli ve başarılı, belli başlı amacı az ya da çok doğrudan kişisel yarar olan bir yaşam. Bu tür çağrılardan beslenmek için her halükârda çok gerilere gidilmez:

Çalışkanlar yönetimi ele alır:
Tembeller angaryaya gider!
(Meseller, XII, 24)

Aptal adam her söze inanır:
Uyanık olan nereye gittiğine bakar!
(agy., XIV, 15)

İyi bir isim zenginlikten daha değerlidir,
Ve gümüş ve altından da!
(XXII, 1)

Kralın gözdesi doğru konuşandır:
Doğru şeyler söyleyeni sever o! (XVI, 13)

Ama ötekiler *qualcosa di più nobile*'ye kök salmışlardır: Tanrı'yı, O'nun büyüklüğünü, İradesini arayan gerçekten dinsel bir düşünce... her insanın yaşamının yönetilmesinde esas olan unsurlar:

İyilik ve doğruluk seni bırakmasın...
Ruhuna yaz bunları!
Bütün kalbinle Yehova'ya güven,
Kendi yargına güvenmeden!
Yaptığın her işte onu düşün:
Senin işlerini o yönetecek!
Kendi bilgeliğine dayanma:
Ama Yehova'dan kork ve kötülükten sakın!..
(Meseller, III, 3, 5-7)

Bugünkü Meseller kutsal kitabını oluşturmak için farklı derlemeleri iyi okuyan biri bunların sonuç olarak din kazüistiği parçaları gibi düzenlenmiş olacağını açık seçik biçimde görecektir: Dinine sadık, dine uygun ve Tanrı'nın istediği gibi bir yaşam sürmeye kararlı herkes için ayrıntılı kurallar.

Bu şekilde düzenlenmiş bir yaşam biçimi o dönemde –başka yerlerde ve başka zamanlarda sıradan insanın ve kahramanın yaşamı– *Bilgeliğe* dayanan bir yaşam idealidir. İbrani dilinde önceleri beceriklilik ve hüner, basit teknik ustalık anlamına

gelen bu sözcük tabiatıyla Dine uygun bir yaşam sanatı olmuştur: Yüce erdem. Ayrıca bu, o dönemde gelişmenin son sözcüğünde en büyük ve en spektaküler başarıların da üstünde görülen Eyüb'ün kitabından alınmış olağanüstü şiirde görüldüğü gibi her türlü insani etkinliğin de üstüne çıkarılır: Teknik ve özellikle metallerin ve sert taşların aranması:

Gümüşün maden ocakları var
Ve altının tasfiye edildiği yerler var,
Topraktan demir çıkarılan yer,
Taşın bakıra döküldüğü yer!
Karanlıklar yok edildi:
En derin yerlerde bile araştırılacak
Koyu karanlığın, ölüm gölgesinin taşları!
Yabancılar kuyular açıyor:
Görünmez kuyular, insanın unuttuğu yerlerde!
Ekmeğin çıktığı bu toprak,
Derinlikleri ateşte dağılıyor:
Taşları gökte duruyorlar
Ve altın tozu da oradadır!
Kartal o yolu bilmez
Akbabaların gözü de göremez
Yırtıcı hayvanlar hiç geçmez oradan...
El sert kayaya doğru uzatılır
Dağların kökleri dağıtılır!
Kayada tüneller kazılır
Göz harikalara doğru dikilir!
Irmakların kaynakları araştırılır!
Gömülmüş olan gün ışığına çıkarılır!
Ama Bilgelik nereden gelir?

Aklın yattığı yer neresidir?
Kimse yolu bilmez:
İnsanların dünyasında bulunmaz o kesinlikle.
Uçurum konuşur: "Bende değil o!"
Ve Okyanus söyler: "Benimle birlikte değil!"
Ama Elohim yolunu bilir onun:
Sadece o bilir nerede yattığını!
Bütün dünyayı bakışlarıyla tararken,
Ve bütün Gökyüzünü seyrederken
Gözlerini Rüzgârların ağırlığına diktiğinde
Ve suların derinliğini ölçerken
Yağmura bir son verirken
Ve gök gürültülerine bir yol açarken
İşte o zaman gördü onu ve yanaştı
Yarattı ve bakışlarıyla deldi...
(Eyüb, XXVIII, 1-4 ve 23-27)

Burada Din gibi Bilgelik de töze dönüştürülmüştür: Tanrı tarafından, başmdan beri evrenin temel ve en yüce değerlerinden biri gibi yaratılmıştır. Hatta daha sonra daha da ileri gidilecek ve Yaşam ve Söz gibi Tanrı'nın insanlar arasında sadece kendi seçkinlerinin ulaşmasına izin vereceği bir niteliğine dönüştürülecektir bu.

Bir yandan iç yaşam ve dindarlık, öte yandan dürüstlük ve bilgelik Yahudiler için bir anlamda Ahit'in gerekliliklerinin getirdiği yaşam biçimidir. Eskiden Halkla yapılmış bu sözleşmenin yararlarına gelince: Tanrı düşüncesinin seküler gelişmesinin, onun mutlak Adaletine bağlanarak sadece daha şaşmaz hale geldiği bu "vaatler" ve bu "tehditler" de büyük ölçüde bireysel düzleme geçmiştir: Yehova'nm bir zamanlar itaat eden "İsrail Evi"ne vaat ettiği –refah ve mutluluk– ve itaatsizlik durumunda

başlarına getirmekle tehdit ettiği –yozlaşma ve felaket– durumları artık herkesin kendi meselesi, kendisinin beklediği şey... herkesin kendi yaşam biçimine göre korkması gereken şeydir.

Ne mutlu dinsizlerin arasına karışmayana,
Günahkârlar arasında durmayana,
Alaycılarla düşüp kalkmayana,
Ne mutlu yaşama zevkini Yehova'nın dininde bulana,
Ve gece gündüz bu dini düşünene!
Akan suya dikilmiş bir ağaç gibidir bu insan,
Zamanı gelince meyvesini veren
Ve yaprağı hiç solmayan:
El attığı her işin sonucunu alır!
Ama dinsizler için öyle değildir iş:
Onlar rüzgârın önünde sürüklenen samanlar gibidir!..
(Mezmur, I, 1-4)

Günah işleyenlerin peşini kötülük bırakmaz,
Ama doğrular mutlulukla dolar!
(Meseller, XIII, 21)

Doğru olan doyuncaya kadar yer
Ama kötüler aç kalır.
(agy. 25)

Mezmurlar kitabı Mesel derlemeleri çifte kesinlikle doludur: Doğrular için mutluluk ve gühahkârlar için sefalet... ve bütün bunların temelinde Tanrı'nın şaşmaz ve bir zamanlar Tesniye'yle İsrail ulusu için uygun görülen "iyilikler"i ve kötülükler"i insanlara aktarmaktan başka bir şey yapmayan adaletinin kesinliği vardır.

Bununla birlikte çok önemli bir sorun ortaya çıkmıştır burada. Böyle bir halkın geleceği vardır ve bir türlü gerçekleşmeyen vaatlerin her zaman daha sonra gerçekleşeceği beklenir. Ama bir bireyin ölümü çabuk gerçekleşir. Ve o dönemin genel kabul gören düşüncesine göre ölüm her şeyin sonuydu: Sonrasında insanda kalan sadece "hayalet", *nefes*, hayattayken ne idiyse onun belirsiz ve gölgeli bir kopyasıdır, ama bu kopya Kanın ya da kutsal "Nefes"in bir süre için verdiği candan ve güçten yoksundur... donuk, duyarsız ve özellikle olumsuz bir yaşamla sadece gizemli Gölgelerin yaşamına, Şeol'e, yeraltı cehennemine götürebilecek bir yaşamdır bu. Bu koşullarda kendisini inkâr etme tehlikesine düşen –dine ve kutsallığa aykırı ve düşünülmesi mümkün olmayan bir olasılık– doğruları ödüllendiren, dinsizleri cezalandıran ilahi adalet hali kısa süreli yaşamda ister istemez etkin olacaktır. Oysa o dönemde de yaşadığımız bu dönemde de hiç kimse ciddi bir biçimde ahlâksal ve dinsel değer ve kader arasında istikrarlı bir uyum bulamıyordu ve libertenlerin kaderi belki çoğu zaman onurlu ve ermiş kişilerin kaderinden daha imrenilecek bir kaderdi.

Dinin en temel aksiyonlarından birini tehdit eden bir aporidir bu: Tanrı'nın mutlak Adaleti, sürgün sonrası kutsal kitap literatüründe birçok yansıması görülen heyecan veren bir tartışma. Sürekli yinelenen tez o dönemin ilahiyatçılarının tezidir ve bu ilahiyatçılar dikkat çekici ve her zaman gündemde tuttukları bir uzlaşmazlık ve inatçılıkla, deneylerle gelen eleştirileri görmezden gelmekle ve geleneksel kutsallık mutluluk, mutsuzluk dinsizlik denklemini ısrarla savunmakla yetinirler. Bununla birlikte olayları daha açık seçik görenlerin gözünde Yahudiliğin temellerini sarsacak şeyler söz konusudur bu bağlamda: Tanrı her insanı hak ettiği şeylere göre değerlendirmeseydi Adil olmazdı, dolayısıyla da Tanrı olmazdı.

Bu dehşet verici soruna iki "çare" bulunmuştur ve bunlar Hıristiyanlık öncesi kutsallık düşüncesinin neredeyse son önemli kazanımlarıdır.

Öncelikle anmamız gereken aslında en son ortaya çıkmış olandır. Ve bu ayrıca ilahi ödülün anormalliklerinin getirdiği problemleri karşılama bağlamında bütünden çıkarılmış değildir. Doğal bir sonuç olarak Sürgün sonrası dinselliğin ve mistikliğin, Tanrı'ya güven ve sevginin çok lezzetli bir meyvesidir. Bu tür duygular, özellikle bağnaz düşünceli insanlarda inanç sezgileri geliştirebiliyordu ve bunun bir örneğini aşağıdaki Mezmurda bulabiliriz:

Bana öğüt veren ve
Bana geceleri bile uysallığı öğreten
Yehova'yı kutsarım:
Önümde her zaman Yehova olur:
Çünkü O benim yanımdadır, asla sendelemem!
Çünkü O benim yüreğime neşe verir ve ruhumu sevinçle doldurur;
Hatta bedenimi bile güven içinde tutar:
Hayır, sen benim canımı ölüler diyarında bırakamazsın,
Sana inananı çürümeye gönderemezsin
Hayat yolunu göstereceksin sen bana,
Varlığının zenginliğini ve neşesini,
Ve ebediyyen yanında olmanın mutluluğunu!..
(Mezmur, XVI, 7-11)

Dolayısıyla Tanrı'yla yakınlık bağlamında inanç böyle bir içtenliğin ölümle son bulamayacağı kesinliğini getirmiştir: Hiç kuşkusuz daha sonra başka bir yaşam başlayacaktır, en azından Tanrı'ya yakın olanlar için. Ve bu düşünce İÖ I. yüzyılda *Süley-*

manın Bilgeliği'nde daha da belirginleşecektir:

Doğrular Tanrı'nın Elindedir
Büyük Sınavda varılacaktır yanlarına!
Doğru düşünemeyenler onların öldüğünü sanır:
Ölümleri bir felaket gibi görülür
Ve hiçliğe dönmeleri bizden ayrılmalarıdır sanki!
Oysa onlar huzur içindedir!
Gene de insanlara göre cezalandırılmışlardır sanki,
Ebedi yaşamdır umutları!
(Bilgelik, III, 1-4)

İnsan için bir ebedi yaşam mümkünse eğer, bu dünyada kalan hesaplar her zaman daha sonra görülebilir ve bir mümin ölümünden önce görmese de gerçek ödülün sonradan kesinlikle geleceğinden emin olacaktır. Dünya yaşamında ilahi Adaletin ertelemeleriyle gelen problemin çözülmesidir bu.

Özellikle Hıristiyanlıkta bu ölümsüzlük öğretisinin çok önemli geleceğine ve oynadığı çok önemli role rağmen böyle bir çözüm biraz basitleştirici ve naif görünebilir. Ödül utancının arkasında gerçekten daha da kötüsü vardır: Kötülük. Ödül işlevi ilahi Adaletin bir özelliğinden başka bir şey değildir. Gerçekten de Tanrı ölümlerinden sonra bu dünyada zor bir yaşam sürenleri ödüllendiriyorsa İlahi adalet kurtulur. Ama onlara niçin önce haksız acılar çektirilmiştir? Her şeye kadir olan Tanrı bu *mutlu son*'dan önce niçin böylesi zor ve dolambaçlı yollara gerek görmüştür? Onun mutlak Adaleti hak edilmemiş bir Mutsuzlukla nasıl bağdaşıyor? Ve sonunda bir Mutlulukla silinip gidecekse gereksiz değil midir bu? "Metafizik" ve özel ve özgür bir tanrısallık getiren her dinin temel problemi değil midir bu? Özellikle Yahudilikte daha dayanılmaz ve daha müthiş

dinsel bir utanç –sadece çok zeki insanların kavrayabilecekleri türden bile olsa– olmamıştır kesinlikle. Fikir tarihçisinde sınırsız bir sürpriz ve hayranlık uyandırması gereken şey bunun çok çabuk ve derinlikli bir biçimde çözülmesidir.

Hiç kuşkusuz V. yüzyılın ortalarında olayları en açık seçik biçimde gören kişi Eyüb'ün kitabının yazarıdır: Bu kişi bu özelliğiyle sadece sıradışı bir şair değil, aynı zamanda çok önemli bir din şairidir. Yapıtında Eyüb adında birinin moda bir öyküsünden kaynaklanan tipik bir olaydan yararlanır... kesinlikle doğru ve mükemmel bir öyküdür bu (bizzat Tanrı'nın sözleri) ancak son felaketlere bulaşmıştır. Bu durumu acı çeken insan ve üç dostu arasında tartıştırır. Tutucuları temsil eden dostlar Eyüb'ün ahlâksızlığına yenilmesine saldırırlar, kendisini bilen talihsiz adam ise masumiyetini haykırır ve Tanrı'dan açıklama bekler. İnsanlar arasındaki bütün tartışmalarının aynısı olan bu gibi ateşli ve benzer tartışmalardan bir şey çıkmaz. Ama sonunda Tanrı konuşur ve durumu o aydınlatır. Ne söyler? Burada onun o eşsiz çıkışmasının sadece ilk dizelerini analım... olağanüstü ve çarpıcı bir dil... Yaratılış ve Dünyanın gündelik yaşamının öyküsü:[2]

O zaman Yehova kasırganın içinden Eyüb'e
Cevap verdi ve şöyle dedi:
"Benim planımı bozan kim
Bilgisizce konuşmalarla?
Şimdi kuşağını beline vur, erkek gibi:
Sana sorayım da bana anlat:
Ben dünyayı yaratırken sen neredeydin?
Mademki her şeyi biliyorsun, cevap ver!

---

[2] Bu olağanüstü parçanın çevirisi için bkz. daha ileride; bu bağlamda temel tez de yinelenmiştir.

Mademki biliyorsun, ölçülerini kim koydu, söyle,
Ya da ipi kimin çektiğini söyle
Temelleri nasıl atıldı, söyle,
Kim koydu köşe taşlarını?
Sabah yıldızları hep birden şarkı söylerken
Ve Elohim'in çocukları alkış tutarken
Denizi kim kapattı iki kapıyla
Ana rahminden çıkıp fışkırdığında;
Çıplakken ben onu giydirdiğimde
Ve sislerle sardığımda;
Ona sınırlarını göstermek için
Kapıları ve sürgüleri yerleştirdiğimde
Ve buraya kadar geleceksin; daha ileri gitmeyeceksin
Mağrur dalgaların burada kırılacak!" dediğimde...
(Eyüb, XXXVIII, 1-11)

Bütün doğayı kat eden şahane sunumundan basit ve ezici bir gerçeklik çıkar: O, Evrenin Sahibi insanların düşüncelerinin çok üstündedir, O'nun karşısında, *O ne yaparsa yapsın*, susmaktan ve hayran olmaktan başka yapacak bir şey yoktur: Hatta ve özellikle insan anlayamasa da kesinlikle olağanüstü ve mükemmeldir o. Peygamberler ve özellikle İkinci İşaya'dan gelen, Tanrı'nın mutlak aşkınlığı çizgisinde iyi olan budur. Ama hem metafizik hem aklın ve yüreğin doğal eğilimine ters bir alanda hiçbir zaman bu kadar iyi anlaşılmamış ve açıklanmamıştı. Böylece Eyüb'ün yazarı, Platon'dan bir yüzyıl önce ve bütünüyle dinsel sezgi aracılığıyla gerçekten kutsal ve insani olandan bütünüyle ayrı bir düzen kurmayı başarmış ve bütün metafiziğin ve ilahiyatın son sözünü söylemiştir: "Anladığım bir Tanrı'ya hiçbir biçimde ihtiyacım yoktur!"

Çağdaşları onu anlamaktan çok uzak olsalar da –metninin geleneksel yayımı dinsel anlamda sınırlı değişiklik izleri taşır–; iki ya da üç yüzyıl sonra şu ya da bu biçimde Helenizmden etkilenmiş başka bir Yahudi, Vaiz kitabının (bu metin de birtakım dar kafalı ve miyop kimseler tarafından uygun şekilde elden geçirilmiş ve düzeltilmiştir) yazarı soğuk ve kesin bir felsefe diliyle, hiçbir esneklik göstermeden daha da ileri gitmiş, Kötülük ve acıyı evrensel Kötülüğe yaymış olsa da Eyüb'ün sadece İsrail değil, insanlık düşüncesinin doruklarından biri olduğunu görmeyen biri var mıdır?

KUTSAL KİTAP'IN TEMSİL ETTİĞİ ŞEYİN GERÇEK BÜYÜKLÜĞÜ

İlahi ödül sorununun, en azından II. binyılın başından beri "niçin mutsuz olduğunu bilmek isteyen sıradan ve dürüst insan" temasının bilindiği Babil'de ortaya atılmış olduğu bilinirse bu hayranlık daha da artacaktır; bu tema bin yıl içinde belli bir esinle yazılmış üç ya da dört yapıtta geliştirilmiş ve tartışılmıştır.[1] Dünyada bu nitelemeyi tam anlamıyla hak etmiş ilk uygarlık olan bu şahane uygarlıkta geniş zaman dilimleri içinde ekonomik, politik ve askeri güçle desteklenen sayısız kültürel "buluşlar" üç uzun binyıla yayılmıştır: Bronz metalürjisi, yazı, muhasebe, hukuk, evrenin "bilimsel" düzenlenmesi, mitoloji biçi-

[1] "La Problème du Mal en Mésopotamie ancienne. Prologue à une étude du "Juste souffrant". Document 77/7 de *Recherches et Documents du Centre Thomas More*, L'Arbresle, 1977 içinde çevrilmiş ve açıklanmıştır.

mi altında "felsefi" araştırmalar, matematik, astronomi, tıp, bir bilgi felsefesinin ilk taslakları ve birçok alanda sayısız başarılar -problem hiçbir zaman gerçek anlamda bütün derinliğiyle kavranamamış ve tanrıların değişkenliğinin hatırlatılması ve de her şeyin yoluna girebileceği umudu dışında çözümlenememiştir: Gülünç, gelişmiş zekâlara uymayan ama her şey bir yana, belli çabalara rağmen, sonuçta çok sıkı bir politeizm ve antropomorfizm içinde kalan dinsel düşünce çapında olan bir cevap.

Ve işte dev Mezopotamya ölçeğinde mikroskopik kalan İsrail, siyaset sahnesinde asla gerçek anlamda boy gösteremeyen, büyük savaşlardan asla galip çıkmayan, kültür alanında bütünüyle seleflerine ve komşularına (özellikle Babil'e) borçlu olan, hiçbir zaman kesinlikle bir şey icat etmeyen, teknik ya da bilim alanında dünyaya hiçbir şey bırakmayan -bin yıla kalmadan dinsel düşüncenin belli belirsiz kestirilebilen ve sonuçta güçlü ve ölümsüz Babilliler tarafından ihmal edilen en önemli sorularından birini bütün boyutlarıyla sormakla kalmayan aynı zamanda da çözmeyi başaran küçücük bir halk! Önce karanlık olan bir Tanrı'ya iman eden bir avuç insan sadece O'na olan bağlılığıyla ve sadece ona olan inancından güç alarak, gerçek anlamda rasyonel düşünceden hiçbir biçimde yardım almadan ve bu düşüncenin Yunanlılarda kabul edilmesinden ve tanıtlanmasından çok önce bu Tanrı'yı bütün Evrenin Tek ve Biricik Tanrı'sı yapmakla kalmamış, birkaç yüzyıl içinde dinselliğin içselleştirilmesi ve soylulaştırılması düzeyine ulaşmıştır öyle ki bu alanda o zamandan beri kimse aşamamıştır onları ve her şeye rağmen şunu kabul etmek gerekir ki bizi bulunduğumuz yere getiren, onların yaşadıkları ve bizim hâlâ yaşadığımız iki bin yıl bu alanda daha iyi ve daha yüksek bir şey bulamamıştır. Çünkü yeni bir düzene kadar, bugün dünyayı fetheden Batı uygarlığının temelini oluşturan Hıristiyanlık Yehovacılığın ve Yahudiliğin *özünde* gerçek anlamda teolojide, dinsel yaşamda hiçbir

değişiklik yapmamış ve hiçbir şey eklememiştir bunlara ve hatta kendini evrensel bir din olarak ortaya atarken İkinci İşaya'nın önerdiği yüce ideali gerçekleştirmek istememiş midir?

Verdiği mesajı kabul edelim ya da etmeyelim, bu mesajı Tanrı'yla ilişkilendirelim ya da ilişkilendirmeyelim, Kutsal Kitap insanlık tarihinin kesinlikle önemli dönemlerinden biridir. Ve insan ne kadar değişirse değişsin bu muhteşem binyılı geçmişinden silip atamayacaktır kesinlikle: Sıkıntılı ve defalarca tartışılan bir yaşamdan sonra bile çocukluğunun aydınlık anılarını silmek isteyen biri olmuş mudur?

II

DÖRT KUTSAL KİTAP İNCELEMESİ

En Eski Kutsal Kitap Şiiri

KUTSAL KİTAPLAR TARİHİ VE EDEBİYATI

Böyle bir başlık kolayca şaşırtıcı gelebilir ve Kutsal Kitap'ın bir tür edebiyat anıtı olduğu düşüncesi uyandırabilir. Böylesi "eski", kökenleri gizemli, doğrudan doğruya tarihin karanlıklarından gelen ve bugün bize ulaşmış olduğu biçimiyle bir anda yazılmış olduğu hayal edilen bu tek Kitap için düşünmek mümkün müdür bunu?

Gerçek, çok eskiden, insanın geçmişinin eleştirel ve "bilimsel" bir sunumu olan tarihin henüz olmadığı, Kutsal Kitap'ı, karşılaştırabilecek hiçbir şey bulamadığı ve çağdaşları İsraillilerden daha ileri halkların arşivleri bulunmadığından ve incelenemediğinden, Kutsal Kitap'ın dünyanın en eski kitabı kabul edildiği bir çağda düşünülenin çok uzağındadır.

Bugün sadece en büyüklerle sınırlı kaldığımızda III. binyılın başından itibaren Mezopotamyalıları, Mısırlıları ve Hititleri buluyoruz: Görkemli tarihleri, gündelik yaşamlarının ayrıntıları, zanaatçılarının ve sanatçılarının yapıtları ve başyapıtları ve ürettikleri büyük edebiyat... onlardan sonra gelen İsrail, inananların gözünde, her zaman Tanrı'nın habercisi olarak kalabiliyorsa da, tarih açısından bakıldığında sadece eski bir halktır ve inanç, dinsel Gerçekliğin ve Yaşamın kaynağı Kutsal Kitap'ı öne çıkarmakta her zaman özgürse, somut ve tarihsel gerçekliği içinde ancak bir antoloji gibi düşünülebilir ve biz bu antoloji sayesinde İsrail'in bin yıllık tarihinde geliştirdiği dinsel edebiyatın önemli parçalarını tanırız.

Aslında bu tarih İÖ II. binyılın sonundan öteye gitmez. İsrail ülkesi olacak bölgenin fethiyle başlar. İsrailliler Filistin'in yerlileri değil işgalcileridir: 1200'lerden başlayarak ve yaklaşık iki yüzyıl boyunca Bedeviler gibi göçebeler ve "kabileler" halinde yaşadılar, tek bir ilk atanın anısına, dolayısıyla ortak bir inanca ve aynı koruyucu Tanrı'ya, Yehova'ya bağlı kaldılar, daha sonra talanlar, baskınlar, seferler ve barışçı işgaller geldi, sonunda ülke eski sahiplerinin, küçük Kenan krallıklarının elinden alındı.

Bu uzun istila döneminin sonunda göçebelikten kurtulan, yerleşik düzene geçen, "kültürel anlamda" kurbanları tarafından fethedilen İsrail onların bir devamı oldu, onlar gibi örgütlendi, aynı kent ve köy yaşamını benimsedi, biraz hayvancılık, biraz tarım ve biraz da "sanayi"yle beslendi ve tek bir önderleri, bir kralları oldu. Tarihçilere göre ilk büyük İsrail hükümdarı Davud 1000-970 yılları arasında hüküm sürmüştür.

Bu yeni yaşam biçiminin getirdiği istikrar, güven ve refah gerçek anlamda ve sözcüğün tam anlamıyla bir edebiyatın gelişmesini sağladı: I. binyılın başından sonuna kadar yayılmış, Kut-

sal Kitap'tan kalan, kimi zaman hiç dokunulmamış, kimi zaman büyük ölçüde elden geçirilmiş parçalar.

Neredeyse bütünüyle yerleşik, bölgesine iyice yerleşmiş, oldukça uygarlaşmış ve gelişmiş bir halka –en azından elitlerine– ait olan bu "Kutsal Kitap" edebiyatı içinde daha önceki döneme özgü kalıntılar da bulunur: Göçebelikten, belirsizlikten, yaşam ve bir yere yerleşebilme mücadelesinden, İsrail'in istikrarsız ve savaşçı bir kabileden başka bir şey olmadığı, "çöl"den ve bu özel yaşam biçiminden zar zor çıkmakta ve kendisini rahatsız eden unsurlardan kurtulmakta olduğunu hissettiği ilkel ve yabanıl bir döneme özgü kalıntılar. Bu edebiyatın bütünüyle sözlü olması ve şairler tarafından aktarılması ya da iyi kötü yazıya geçirilebilmiş olması[1] İsraillilerin fetihten önce bir "edebiyatları" olduğunu gösterir kesinlikle... tıpkı sözgelimi Muhammed'ten önceki Araplar gibi. Araplar gibi onların da "edebi türler"i oldukça sınırlıydı ve daha çok şiir, aşk ve özellikle de daha sade, daha etkileyici, daha ateşli, daha tutkulu savaş şiiri ön plana çıkıyordu ve bu şiire rasyonel soğukluk bulaşmamıştı ve insanların kalplerine, beyinlerine ve yaptıkları şeylere etkili olan "kültürel" gelişmeden de uzaktı bu şiir.

---

1 II. binyılın sonunda, yazının bulunmasından ve bütün eski Doğu'ya yayılmasından bin beş yüz yıl sonra ve Filistin'in kuzeyinde, en geç XIV. yüzyılda Fenike'de ortaya çıkan alfabeyle, o olağanüstü buluşla birlikte yazma ve okuma sanatının olağanüstü kolaylaşmasından iki yüzyıl sonra kesinlikle mümkün olamayacak bir şey değildir bu.

DEBORA'NIN ŞİİRİ: SUNUM

Bu eski şiire tarihsel ve estetik açıdan çok fazla ilgi duyulmasının kökeninde yatan budur ve filologlar uzun zamandan beri bu eski şiiri Kutsal Kitap'ta bu şekliyle korunmuş olan en eski edebiyat türü gibi görmüşlerdir: Klasik İbranice'den, Villon'un Fransızca'sı Racine'in Fransızca'sından ne kadar uzaksa o kadar uzak olan arkaik dili ve süslemelerinin özgünlüğü bu şiiri İÖ yaklaşık 1100'lerin olaylarını hatırlatan çağdaş bir metin haline getirir. Ve ayrıca bu kutsal şiir, muhteşem ve çok zengin kutsal kitap edebiyatının başyapıtlarından biridir.

Hâkimler kitabının V. bölümünde İsrail kabilelerinin Kenan'ı fethetmelerini anlatan derleme yer alır. Bu karışık anlatının art arda gelen çok sayıda yazarı çeşitli çağlara özgü ve İsrail'in kahramanlık dönemleri üstüne çok zengin bir gelenekle aktarılan çok sayıda malzemeyi bir araya getirmişlerdir. Şimdi bizi ilgilendiren ünlü Debora'nın Şarkısı bu şekilde derlenmiştir.

Kısa ve özlü, aynı zamanda çağdaş verilerle ilgili anıştırmalarla dolu olduğundan ve bu özellikleriyle saf okuyucuyu çok şaşırttığından, okumadan önce anlaşılır kılmak ve bunun için de anlattığı olayların içine yerleştirmek gerekir onu.

Olay *Anat oğlu Şamgar zamanında* geçer (6. dize), yani Fetihin başlarından birkaç on yıl sonra. Çoğu "Mısır'a inme"den ve göçebelerin Ölüdeniz'in güneyinden güney çöllerine ulaşmalarından önce ülkede kalan İsrail kabileleri Kenan ülkesine oldukça erken dönemde girmişler ve bu ülkenin çeşitli bölgelerine yerleşmişlerdir: *Benyamin* (dize 13) Kudüs civarına ve *Dan* (dize 17) denize doğru sol yanına, *Efraim* (dize 13) daha kuze-

ye ve burada *Makir* (dize 14) adıyla bilinen *Manase* daha kuzeye, gene Genesaret gölü hizasında yukarı doğru çıkarak *İssakar* (dize 15), sonra daha yukarıda *Zebulun* (dize 14) ve gene daha yukarıda *Neftali* (dize 15), Neftali'nin solunda Akdeniz boyunca, Karmel dağının kuzeyinde *Aşer* (dize 17), sağda ve Erden'in ötesinde *Ruben*, Ölüdeniz hizasında (dize 15-16) ve biraz daha yukarıda Gilead ülkesinde (dize 17) *Gad*. Ama bölgenin büyük bölümünün egemenliğini ellerinde tutmaya devam eden ve tahkimli kentlerinde barınabilen Kenanlılar istilacılara ellerinden geldiği kadar direnirler. Kimi zaman karşı saldırılar *düzenlerler*, kimi zaman sürekli akınlarla tehdit ederek İsraillilerin yaşamlarını zorlaştırmakla yetinirler.

Şiirin başladığı dönemde durum budur.

Şiir bize öncelikle savaşı anlatmak ister: İnsanlar saçlarını çözerler ve istedikleri gibi uzatırlar (dize 2)... savaştan önce âdet olduğu gibi ve halk kendiliğinden savaşçıların saflarına katılır (agy.). Başta milletlerin liderleri ve yüksek düzeyde sorumluları olmak üzere bütün dünya bunun Yehova'nın şanı ve onuru olduğunu bilmelidir (dize 3). Çünkü Tanrı, İsrail'in Koruyucusu ve gerçek komutanı oradadır: Fetihin ilk günlerindeki gibi halkına güneyden, Seir ve Edom ülkesinden başlayarak, Varlığının ve Eyleminin duyulur işareti doğanın sarsıntıları içinde eşlik etmişti (dize 4-5) ve işte kendisine İnananları kurtarmak için müdahaleye hazırdır.

Oysa tam da zamanıdır: Çünkü uzayıp giden Kenan baskısı serbest dolaşımı engeller (dize 6) ve köylülerin tarlalarına gitmelerini ve zorunlu işlerini yapmalarını engeller ve bu insanlar tahkimli yerlere sığınmak zorunda kalırlar (dize 7). Hiç bitmeyecekmiş gibi görünen bu zorlamalarla adeta aptallaşan İsrail önce hiç tepki vermez: Savaşçıları hiç hareket etmez, silah hazırlamayı ve depolamayı bile ihmal ederler (dize 8).

Ama işler değişecektir artık: Adeta antik bir Jeanne d'Arc olan, muhtemelen daha fazla baskı gören Efraim kabilesine mensup Debora her yerde başkaldırı ve kurtuluş çağrısı yapmak üzere ayaklanır (dize 7 ve 12). Ve anında her şey değişir: Bir zamanlar korkudan geçilemeyen yollar yeniden su çekilen yerler olur, hayvanlarının üstündeki görevliler ve savaşçılar (dize 9-10) öylesine yoğun ve canlı görünürler ki yollarda bu keyifli ve neşeli insanları görenler onların Yehova'yı ve hayırlarını yücelttiklerini, kutsadıklarını sanırlar (dize 11).

İsyana teşvik eden Debora, kabileler arasında bir ittifak sağlamak için Neftali kabilesinden birini komutan tayin ettirir: Belki de Kenanlı eski bir tutsak olan Abinoam oğlu Barak (dize 12). Belli sayıda kabile büyük bir cesaretle kabul eder çağrıyı: O dönemde toplantıların yapıldığı kentlerin kapılarında Yaşlılarla görüştükten sonra (dize 13) her yana adamlar gönderirler ve savaşın yapılacağı ovada buluşurlar: Efraim, Benyamin, Makir (öbür adı: Manase), İssakar, Zebulun ve Neftali (13-15. dizeler)... Zebulun ve Neftali en güçlü ve belki de en değerli kontenjanı sağlamıştır, çünkü cesaretleri savaş başladığında ikinci kez övülmüştür (dize 18).

Ötekiler kulaklarını tıkarlar bu çağrıya: Duraksamaları ve boş sözleri hiçbir sonuç vermez; sonuç olarak kendi bölgelerinde huzur içinde yaşamayı tercih etmişlerdir: Ruben, Gilead (öteki adı Gad), Dan ve Aşer (15 b-17)...

Ve işte savaş. Taanak ve Megiddo suların yakınlarında, Kişon ırmağı kenarında (19-21. dizeler) yani yamaçlarda (dize 18) ve modern Hayfa'nın arka tarafını oluşturan düzlükte İsrail birleşik güçleri komutan Sisera yönetimindeki Kenan krallarının birleşik güçleriyle karşı karşıya geldi (26-28. dizeler). Çatışma sırasında sanki müthiş bir fırtına patladı (dize 20) ve arkasından sular yükseldi aniden, Kenanlılar bozuldu, bazılarını su-

lar götürdü (dize 21) ve kendi başlarına bırakılan ve yönlerini şaşıran atları da[1] bu bozgunda kaçışıyorlardı (dize 22).

Kaçanlar kabileler koalisyonuna katılmayı reddeden İsrail kenti Meroz'a mı sığındılar? 23. dizedeki ima pek açık değil bizim için. Her halükârda, gene kaçan Sisera, Yael adında bir kadının bulunduğu bir çadıra sığınır. Kadından içecek bir şey ister. Kadın süt verir ona. Ama o susuzluğunu giderirken "İsrail yiğitleri"nin bu soylu kız kardeşi kazık çakmaya yarayan tokmağı kaptı ve düşman komutanının başını ezdi (24-27. dizeler).

Bu arada, bütün hemşehrileri gibi zaferden emin olan Sisera'nın annesi onların dönmediğini görünce sabırsızlanır ve kafes arkasından sürekli çevreyi gözler (dize 28). Kibir yanılgısına daha fazla gömülmek ve daha sarsıcı bir düş kırıklığı istiyormuş gibi bu gecikmeyi ganimetin bir türlü paylaşılamamasına bağlar: Savaş esirleri ve değerli eşyalar (29-30. dizeler).

En büyük muzaffer, galip gelen, müminlerini büyük bir güçle koruyan Yehova'dır (dize 31).

---

[1] Atlar! İsraillilerin sadece eşekleri vardı, dolayısıyla teknik açıdan düşmanlarından zayıftılar.

METİN

Başlık	1	O gün Debora ve Abinoam oğlu Barak'ın söyledikleri şarkı:[1]
Giriş	2	*İsrail'de saçların çözülmesi,* *Halkın özgürce seçimini yapması,* *Yehvova'yı kutsayın!*
	3	*Krallar dinleyin!* *Kulak verin ey Emirler!* *Ben de Yehova için şarkı söyleyeceğim!* *İsrail'in Tanrısı Yehova için* *söyleyeceğim!*
Fethin başlangıcının hatırlatılması	4	*Yehova Seir'den çıktığın zaman* *Edon bahçelerinden ilerlediğin zaman,* *Yer titredi* *Gökler de titredi* *Bulutlar ıslandı*
	5	*Dağlar titredi Yehova'nın önünde* *İsrail'in Tanrısı Yehova'nın önünde!*
Baskı ve İsrail'in ataleti	6	*Anat oğlu Şamgar'ın günlerinde* *Yollarda kimse kalmadığında*

[1] Şiirin başlığı yoktur, daha sonra eklenmiştir -ayrıca şiirin kahramanları yazarlarına dönüştürülmüştür!

Kalan yolcular da sapa yollardan
giderlerdi!

7 *Ülkenin ovaları terk edilmişti*
İsrail terk edilmişti
Sen ayağa kalkmadan önce Debora,
Ayağa kalk, İsrail'in annesi!
8 *Tanrı'nın savunucuları şaşkındı*
Beş kentte bir kalkan yoktu,
İsrail'de kırk bin kişinin bir mızrağı
yoktu!

Savaş hazırlığı

9 *Yüreğim İsrail komutanlarıyla birlikte*
Halkın gönüllüleriyle birlikte!
10 *Beyaz eşeklere binenlerle*
Halılarının üstünde oturanlar
Yollarda gidenler şarkılar söylediler,
11 *Bir yalaktan ötekine*
Şen şakrak

Yehova'nın iyiliklerini yüceltmek için
İsrail'deki hegemonyasıyla iyiliklerini!

Birlik çağrısı

12 *Uyan, uyan Debora!*
Uyan, uyan, şarkını söyle!
Cesaret! Barak!
Seni kaçıranları sen kaçır Abinoam'ın
oğlu!

Katılanlar

13 *O zaman Yehova'nın halkı kapılara indi,*
Onun için kapılara indi yiğit savaşçılar!
Efraim'den Ovaya doğru sarsıldı her yer,

Benyamin ve kavmi!
14 *Makir'den indiler komutanlar,*
Ve Zebulun'dan asaları taşıyanlar
indiler!
15 *İssakar'ın soyluları Debora'nın*
yanında,
Ve Neftali de ovada onun peşinden
gitti!

Katılmayanlar *Ama Ruben ırmakları civarında,*
Uzun süren görüşmeler oldu!
16 *Niçin ağılların arasında oturup*
Kaval çalan çobanları dinlemek için?
Evet, Ruben ırmakları civarında
Uzun süren görüşmeler oldu!
17 *Gilead Erden ötesinde oturdu*
Ve Dan niçin gemilerde kaldı?
Aşer de deniz kıyısında kaldı:
Ve kendi kıyıları boyunca dolaştı!

Savaş 18 *Ama Zebulun kavmi canını seve seve*
veren bir halktır
Neftali kavmiyle birlikte yamaçlarda!
19 *Krallar geldiler cenk için,*
Ve Kenan kralları cenk ettiler
Taanak'ta, Megiddo suları yanında
Ama sanıldığı gibi olmadı hiçbir şey!
20 *Göklerdeki yıldızlar bile savaştılar,*
Yörüngelerinden Sisera'ya saldırdılar:
21 *Kişon ırmağı hepsini silip süpürdü,*

Kutsal ırmak, Kişon ırmağı
Ve acımasız savaşçılar yitip gittiler...
22 *Oh! Atların nalları yerleri tepti,*
Ve süvariler dörtnala gittiler!

Sisera'nın ölümü

23 *Meroz'u lanetleyin dedi Yehova'nın meleği,*
Lanetleyin, lanetleyin onun kavmini,
Çünkü onlar yiğitleriyle birlikte
Yehova'nın yardımına koşmadılar!
24 *Ama kadınlar içinde Yael mübarek olsun*
Çadırdaki kadınlar arasında o mübarek olsun!
25 *O su istedi Yael ona süt verdi:*
Beylerin kupasında ayran sundu,
26 *Ama elini kazığa doğru uzattı,*
Sağ elini işçilerin tokmağına doğru uzattı,
Sisera'ya vurdu, başını ezdi,
Şakaklarını kırdı ve ezdi!
27 *Ayaklarının dibine çöktü, yıkıldı, süründü:*
Öyle bir çöktü ki cansız düştü!..

Sisera'nın konağı sahnesi

28 *Pencereden sarkıyor ve gözetliyor*
Sisera'nın annesi, kafesin arkasından:
"Niçin gecikiyor arabası bunun böyle?
Arabaları niçin gelemiyor bir türlü?"
29 *Kadınlarından en bilge olanı cevap veriyor,*
Ve kendisi de tekrarlıyor söyleneni:

30 *"Ganimetleri alamadılar,*
paylaşamadılar mı bir türlü?
Her savaşçı için bir kız, iki kız!
Sisera için bir nakışlı kumaş, iki nakışlı
kumaş!
Benim için bir işlemeli kumaş,
iki işlemeli kumaş!"

Son dizeler

31 *Böyle yok olsun bütün düşmanların ey*
Yahve!
Ama dostların güneş gibi ihtişamla
doğsunlar!

ŞİİR ÇALIŞMASI

Bu çok görkemli parça çevresinde gereksiz ve bilgiççe bir tür "estetik yorum" yapmak çocukça, hatta dine ve kutsallığa karşı bir tavır olur.

Bununla birlikte doğru bir değerlendirme konusunda yardımcı olabilmek için en azından iki özelliğin altını çizmek yararlı olabilecektir belki ve bunlar bu eski şiirde göze çarpsalar da İbrani şiirinde geleneksel özellikler olarak kabul edilir. Bu özellikler biçimdeki aşırı özgürlük ve sunumdaki olağanüstü ölçülülüktür... *Debora'nın Şarkısı*'nın ilk okuyuşta etkileyici özellikleridir bunlar. Bu bağlamda çeviriyi dikkate almamak gerekir, çünkü daha çok özgün dilde hissedilir bunlar.

Şiirin biçimi birçok şairin dehasını ağırlaştıran bütün kurallardan bütünüyle arınmış gibidir. Bizim metnimiz ayrıntılı biçimde irdelendiğinde sadece iki "kural"ın, yani şiirsel karakterin temelini oluşturan iki değişmezin bulunduğu görülür; ve bunların ikisi de ritim düzeyindedir.

Öncelikle belirgin, daha güçlü telaffuz edilen hecelerin ve vurgusuz hecelerin münavebeyle kullanılmasından oluşan belli bir *vurgulu ritim*'den söz etmek gerekir. Belirgin hecelerin ya da "kuvvetli ritim"lerin sayısı aynı dize içinde, yani normal olarak onları oluşturan iki yarım dizede değişmez; ama aracı "zayıf ritimler"in sayısı değişir:

UyAN, uyAN, DeboRA!
UyAN, uyAN, ŞARKINI söyle! (12. dize).

Bu büyük bir esneklik ve çeşitlilik unsurudur.

Ama ayrıca ritmin her dizede aynı olmadığı ve aslında her seferinde metnin anlamına ya da esinine bir anlamda uyarlanmış olduğu göze çarpar... "melodi"nin şiirsel olarak imajlar ve sözcükler kadar çarpıcı olması gerekiyormuş gibi. Bu bağlamda sözgelimi 12. dizenin müzikal çarpıcılığı, İsraillilerin sefil ataletini kıracak olan Debora'nın müdahalesi için cüretli ve telaşlı çağrıyla bir koronun son ölçülerine benzeyen 31. dizenin *yavaşlığı*'nı karşılaştırmak yeterlidir:

Böyle yok OLSUN bütün düşmanLARIN ey YahVE!
Ama dostLARIN güNEŞ gibi ihtiŞAMLA doğsunlar!

İkinci şiirsel "değişmez" gene bir tür "*düşünce ritmi*"yle düzenlenmiş şiirin bütünüdür: Dizeyi oluşturan iki yarım dize her zaman aynı konuyla ilgilidir ve bu bağlamda her zaman iki tamamlayıcı imge oluşturur:

Krallar dinleyin!
Kulak verin ey Emirler!
Ben de Yehova için şarkı söyleyeceğim!
İsrail'in Tanrı'sı Yehova için söyleyeceğim! (3.dize)

Kimi zaman bu imgeler, sözgelimi 31. dizedeki gibi karşıtlık oluştururlar.

Düşüncenin bu şekilde dengelenmesi, bu dengenin bir anlamda melodik ritim içine sokulması şiirin tükenmeyen bir kaynağıdır: Sürekli biçimde olayların zenginliğini, bunların bir kerede kesinlikle kavranmasının olanaksızlığını, tek sözcükle anlatılmasının zorluğunu hatırlatır. Burada da açıktır durum ve şair kullanımı kendi betimleme iradesine bağlar ve belli bir ruhsal durumu vermek ister. Böylelikle de sözgelimi kimi zaman koşutluğu iki katına çıkarır: 4-5. dizelerde göğün, yerin sarsılmasının, bulutların ıslanmasının, dağların yerinden oynamasının seçilen görüntülerle birlikte yoğunlaştırılması Yehova'nın refakatçisi ve özel koruması gibi şahane meteforlar karşısında bir ürküntü doğurur ve aynı dizenin (26b) içinde anlık bir kıyım ve katliam etkisi yapması istenen Sisera'nın ölümünü anlatan dört fiil peş peşe gelir. Dolayısıyla şair yapıtının biçimini düzenleyen "kurallar"a uymuş ama bu bağlamda dizginleri elinde tutmuştur, bu kurallar kendi sanatçı özgürlüğünü engellememiş ve onlardan daha çok esin kaynakları olarak yararlanmıştır.

Bizi etkilediği ve şaşırttığı bir başka nokta, daha önce belirttiğim gibi ölçülülüğüdür: Sunumunun şaşırtıcı biçimde özlü ve kısa olması. Esasın dışında bir şey söylemez kesinlikle; gerisini anlamayı ve hissetmeyi okuyucuya bırakır. Sadece esinler ki sanatın esası da budur.

Hitap ettiği insanların üç bin yıllık bir aradan sonra, bize göre daha az açıklamaya ihtiyaçları vardır doğal olarak. Ama ben burada sözgelimi "saçların çözülmesi" (dize 2) gibi yaban-

cılar için karanlık ve modern okuyucu için eski metni eline almadan önce açıklanması gereken deyimlerden ve söyleyişlerden ya da özel adlardan ve zaman içinde kaybolmuş kabilelerden söz etmiyorum.

Yakın ya da uzak bağlamda yeterince belli olduğundan esas unsurlarından biri sessizce geçiştirilen bu cümlelerin şaşırtıcı biçimde kısa olmasından söz ediyorum: Sisera'nın adı, bu kahramandan ilk kez 25. dizede söz edildiğinde kullanılmamıştır, ancak 26. dizede rastlıyoruz adına.[1] 21. dizede Kişon Irmağı'nın alıp götürdüklerinin Kenanlılar olduğunun belirtilmesinin ne gibi bir işlevi olabilir? Galip gelenler İsrailliler olduğuna göre ancak onlar olabilir. Bunun hiçbir yerde dile getirilmemiş olması üstünde durulması gereken bir olgudur: Ama bu epinikion'un varlık nedeni zaferlerini kutlamak değil midir?

Ben özellikle şiiri oluşturan düşüncelerin ve çeşitli "tablolar"ın birbirlerini izlemesinden söz ediyorum. Bunlar yan yana gelmiştir ve birinden ötekine götüren hiçbir bağlantı yoktur arada, o kadar ki okuyucularımın dalgınlığından korktuğumdan ben Fransızca çeviride bazı eklemeler yapmak zorunda kaldım... olası boşlukları, kopuklukları ortadan kaldırmak amacıyla bağlaçlar, ekler vb. Sonuçta şurası açıktır ki epizodların düzeni ayarlanmıştır ve birinden ötekine götüren bir bağlantı vardır: Birinden ötekine götüren gizli ya da açık çelişki. İsrail'in Kenan'a ilk kez girişiyle birlikte dünyanın altüst oluşu hatırlatmasıyla (4-5. dizeler) terk edilen, baskı yapan düşmana karşı tepki vermeyen aynı halkın uyuşukluğu karşıtlaşır (6-8). Bu kaygı verici çöküntü Debora'nın çağrısıyla başlayan savaş

[1] Bir kişiyi ya da bir şeyi öncelikle basit bir adılla ya da bulanık bir niteleme sıfatıyla anmaktan ve özel adını ikinci dizede ya da yarım dizede vermekten ibaret olan bu kullanım, bu üslup çok eski bir şiir yöntemidir ve kaynakları bilebildiğimiz kadarıyla Mezopotamya'nın eski şairlerine kadar gider.

hamlesiyle aşılır (9-11): Şair burada yüce gönüllü kabileler övgüsüyle (13-15a) ödlekleri küçümsemeyi (15b-17) karşıtlaştırır. Ödleklerin gömülmüş oldukları bencilce rahatlığın karşısına savaşın sıkıntılarını getirir (18-22). Bütün bir kentin, Meroz'un alçaklığının karşısına tek bir kadının, göçebe bir kadının, Yael'in (23 ve devamı) güçlü ruhunu çıkarır ve düşman komutanının utanç verici ölümünün –bir kadın tarafından öldürülmüştür!– (26-27) karşısına Kenanlıların korkunç yanılgısını çıkarır: Zaferlerinin kesin olduğuna inanma, açgözlü bir ganimet beklentisi... (28-30) dolayısıyla birçok zigzag söz konusu olsa da şiir tam anlamıyla belli bir çizgiyi izler; ama şair şiirin yönünü açıklamayı gereksiz görmüştür: Şiirin belli aşamalar içinde olmasını ve şu ya da bu biçimde bu aşamalarla esinlenmiş olmasını yeterli görmüştür.

Oysa yapıtın verdiği izlenimle olaylara bu tür soyutlamacı bakış eski Samilerin ve eski İbranilerin bakış ve zihniyetine bütünüyle uygundur... onlar bizim gibi, Yunanlılardan aldığımız mirasla soyutlama ve açıklama, gerçeğin kavramsal analizinde sentez ve kesinleme gereksinimiyle çalışmamışlardır: Dilleri bizim dilimizden çok daha somuttur ve gramerleri sözgelimi bizim dolaylı bağlama yapılarından neredeyse bütünüyle yoksundur ve bunun yerine hemen her yerde basit bağlaçlar kullanırlar... sözgelimi mademki, için, olduğu zaman vb yerine ve... ve... ve.

Ama bu psikolojik ve dilbilimsel sistem içinde bizim şairimizin, yapıtlarını bildiğimiz tüm öteki yurttaşlarına göre sözcükler ve nesneler arasındaki uzaklığı azaltma çabasını en uç noktasına kadar götürdüğünü söyleyebiliriz; en çok öne çıkan esası, nesnel gerçeği açıklama kaygısıdır; ifadede yetingenlik ve kesinlik.

Gene hayran olduğumuz şair özgürlüğü de kültüründen gelir. Klasik İbrani şiirinde bizim şiirimizi uzun süre etkilemiş

olan tutsaklıklar yoktu: Bizim geleneksel şiirlerimizi ve bentlerimizi, kıtalarımızı düzenleyen kafiyelerde zorlayıcı kurallar, hecelerde ve dizelerde aritmetik düzenlemeler. İbrani şiiri yukarıda açıkladığımız gibi ikili ritim, vurgu ve düşünceye dayanıyordu. Ama İÖ VIII-V. yüzyıllar arasında, ilk "Yazar Peygamberler"den ölümsüz Eyüb'ün kitabının yazarına, belki *Debora'nın Şarkısı*'nı da borçlu olduğumuz o olağanüstü İkinci İşaya'ya kadar Altın Çağ'ın en büyük İbrani şairleri arasında yapıtına tüm ötekilerden çok daha güçlü biçimde yansıttığı mükemmel biçimsel bağımsızlığıyla çok önemli bir yere sahiptir bu şairimiz.[2]

En önemli nitelikleri: Klasik yazım kurallarına kesinlikle uymama ya da daha doğrusu bunların aşılması ve olaylar ve anlatımın birbirlerine yakın olmaları şiirin güçlü faktörleri arasında yer alır. Bu aşırı kesinlik ve özgürlük aynı zamanda neredeyse tam bir bağımsızlık ve doğayla doğrudan bir yakınlaşma anlamına da gelir; şairimizin adının bilinmediği bir dönemde İsrail halkının özelliği olan "kültür"ün deformasyonları söz konusu değildir burada: Hatta böylesi bir başyapıtın ancak böyle bir arkaizmle kaleme alındığı da söylenebilir pekala.

Engellenemeyen güçlü duygular: Sadece Tanrı'sı Yehova'ya olan olağanüstü ve özel sevgisi; halkının yanında olması; sakin, rahat, itaatli, eylemsiz bir yaşamı küçümseme; savaşa karşı aşırı ve ölçüsüz bir düşkünlük; düşmana karşı acımasızlık ve hatta bir tür sadizmle düşmanın düş kırıklığının ve yenilgisinin keyfini daha iyi çıkarmak için tam bir kendine güven hayali içinde olma durumu; ifadesini süsleyen imajların çarpıcılığı: Dünyanın bütün halklarının krallarının ve yüce şahsiyetlerinin arkasında bir araya gelmesi ve bunların dinleyicileri olmasını is-

---

2 Bu bağlamda daha yakın döneme ait bir yapıt olan *Davud'un Saul ve Yonatan'ın Ölümü Üstüne Ağıtı*'ndan da söz edilebilir.

temesi ve Halkını koruması söz konusu olduğunda yeri göğü oynatan, bulutları ıslatan ve dağları titreten Yehova'nın olağanüstü varlığı, katliam yerine akın eden savaşçılar, hatta bir ara hiç ayrılmadıkları yörüngelerinden İsrail'le birlik olup düşmanlarına saldıran yıldızlar, gene savaşa atılan ve mağlupları yutan ırmak ve nihayet Yehova'nın dostu olan, güneş gibi muzaffer ve yenilmez halk... şiir Taanak savaşını kozmik, evrensel anlamda ve ebediyen yüceltiyor ve okuyucularının gözünde neredeyse Dünya tarihinin önemli bir anına dönüştürüyor.

Bununla birlikte bir karış toprak için yağmur altında dövüşen, eski dünyada yolunu şaşırmış, bir avuç insandı söz konusu olan ve bunların gülünç telaşı ve şamatası aslında insana ve gelişmesine hiçbir şey katmamış, onların eylemleri de başka birçok eylem gibi zamanın tozlarına gömülüp gitmiş, unutulmuştur... sadece ölümsüz bir şarkıyla hatırlıyoruz onları: *Muor Giove, e l'inno del Poeta resta!*

Kutsal Kitap'a Göre Evrenin Kökenleri

METİNLER

Kutsal Kitap'ın birçok bölümünde evrenin kökenleri hakkında anıştırmalar yer alır. Ama bunlardan dört ya da beş tanesi kozmogoninin az ya da çok sistematik bir sunumuna deyim yerindeyse *ex professo* olarak bağlı görünüyorlar. Öncelikle bunların tamamını eksiksiz çevirilerinden okumak gerekir. Bununla birlikte İsrail kozmogonik düşüncesinin tarihinin unsurları araştırılmak isteniyorsa bu metinleri olabildiğince kronolojik düzen içinde ele almak gerekir. Bu bağlamda en azından ilk ikisinin açıklanması gerekir.

Kutsal Kitap'ımızın başında yer alan ve herkes tarafından az çok bilinen Tekvin kitabının o çok ünlü girişi kimseyi şaşırtmayacaktır. Bununla birlikte birçok Kutsal Kitap okuyucusu bu iki bölümün aslında iki "Yaratılış" öyküsünü içerdiğini bilmez hâlâ.

Aslında yaklaşık yüzyıldır çok sayıda "benzer adlı çalışmalar" –aynı olayın farklı ayırtılarıyla iki ya da üç biçimde anlatılması– gündeme gelmektedir ve profesyoneller Kutsal Kitap'ın "tarihsel" denen metinlerini sistematik biçimde incelemeye başlamışlardır: Vokabülerleri, gramerleri, üslupları, ideolojileri. Bu çalışmalar bütün olarak ya da tek tek ele alındıklarında bu yapıtların tek bir kaynaktan ve tek bir yazarın elinden çıkmadığı, özgün yapıtlardan derlendiği anlaşılır. İsrail'in şatafatı bu halkın İÖ yaşadığı bin yıllık dönemde bir kerede yazılmamıştır: Bu şatafat, bu debdebe özgün ya da birbirinden esinlenmiş çok sayıda tarihsel-dinsel senteze konu olmuştur ve bunların her birinde bir ya da birkaç farklı yazar kendi görüşlerini ve yaşadıkları dönemin eğilimlerini açıklarlar.

Daha sonra –hiç kuşkusuz IV. yüzyıl civarında– bu yapıtlardan her biri, dindarlık kaygılarıyla koruma ve bir yandan da benzerlikleri suçlama amacıyla uzun ya da kısa parçalara bölünmüştür... bir tür rapsodi ya da mozaik gibi yeniden düzenlenmiştir metinler. Saf okuyucuların durumun farkına varmamaları için bu çalışmalara özen gösterilmiştir genellikle. Ama laboratuvar incelemelerine direnememiştir bu çalışmalar; bu incelemeler sonunda Kutsal Kitap öykülerini yok etmek şöyle dursun bir anlamda içeriden zenginleştirmişler ve düşünülenin aksine

tek bir kaynağı değil, birçok kaynağı ortaya çıkarmışlardır.

Böylece Tekvin'de ilk baştan beri İsrail'in çok eski tarihinden bağımsız üç farklı anlatım vardır. Bunlardan birini ötekilerden ayırmak çok kolaydır: Soyut bir dil, kişiliksiz ve soğuk bir üslup, sürekli bir sınıflandırma kaygısı, kesin rakamlar, şaşmaz tarihler, çok sayıda klişe, özel bir din ve ilahiyat anlayışı, oldukça özgün bir vokabüler... bütün bu özellikler uzun zamandan beri bu bağlamda bir özgünlüğün saptanmasını ve bu özgünlüğün İsrail tarihinin oldukça ileri bir dönemine, hiç kuşkusuz büyük Sürgün sonrası döneme (İÖ VI. yüzyıl sonları) bağlanmasına olanak veriyor. Eski Doğu'nun ve Kutsal Kitap'ın hemen hemen tüm metinleri gibi anonim olan bu metinlere *Din adamları belgesi* denir, çünkü çerçeveleri ve yapıları açısından *Yahudiliğin* başlangıç dönemindeki din adamları sınıfının düşüncelerini açıklarlar büyük olasılıkla.

Bu *Din adamları belgesi* özetlendiğinde geriye kalanın adeta bıçakla kesilir gibi kesilmesi zordur. Bununla birlikte burada görülen azımsanmayacak derecedeki farklı yorumlar ve dil açısından yinelenen özellikler, vokabüler ve olaylara bakış çok arkaik iki anlatı derlemesinin anlaşılmasını sağlamıştır. Bunlardan biri Kuzey krallığının tarihsel-dinsel geleneğini, öbürü de IX-VIII. yüzyıllarda Güney krallığındaki gelenekleri anlatır. Daha eski olan bu ikinci anlatıya uzmanlar *Yehova geleneği* derler, çünkü *Yehova* "adıyla" İsrail Tanrısı'nı belirtir; öbürü ise *Elohim geleneği* adıyla bilinir, çünkü aynı amaçla "Tanrı" anlamında daha genel *Elohim* adı kullanılmaştır burada.

Elohim geleneği, en azından bize kadar gelebilmiş biçimiyle İsrail tarihine bu halkın ilk ve en ünlü atası İbrahim'le başlar (Tekvin, XII ve devamı).[1] Ama *Yehova geleneği* ve *Din adamla-*

---

[1] Çıkış'ta (XX, 8-11) *Elohim geleneği*'nde kökenlerle ilgili en azından bazı geleneklerin yer aldığı görülür.

rı belgesi daha öncesinden başlar ve hatta İnsanın ve Evrenin kökenlerine kadar gider. Bu nedenle her ikisi de kozmogonik bir sunumla başlar.

Bununla birlikte bizim Kutsal Kitap'ımızın derleyecileri en başa *Din adamları belgesi kozmogonisi*'ni koymuşlardır; daha sonra ise *Yehova geleneği metni* gelir. Böylelikle onların muhtemelen pek önemsemedikleri ama bizim önem verdiğimiz kompozisyonun kronolojik düzeyi, ters çevrilmiştir.

Yehova geleneği anlatısı

Ve işte dünyanın ve insanın kökenleriyle ilgili en eski öykü –büyük Sürgünden önceki tek öykü– *Yehova geleneği* öyküsünün birinci bölümü (Tekvin, II, 4b-25).

İlk çöl	(4b) *Yehova göğü ve yeri yarattığında* (5) *yer ıssız ve boştu. Tek bir yeşil ot bitmemişti yeryüzünde, çünkü Yehova Yağmur yağdırmamıştı ve toprağı işleyecek insan yoktu*
Su ve insan	(6) *Ve Yehova bütün toprağın sulanması için suların ortasını kabarttı.* (7) *Sonra Yehova topraktan adamı yarattı ve burnuna yaşam soluğunu üfledi ve adam yaşayan bir canlı oldu.*
İlk bahçe	(8) *Yehova Aden'de, doğuya doğru bir yerde bir Bahçe yaptı ve Oraya*

Yarattığı Adamı yerleştirdi. (9) *Ve Yehova görünüşü güzel ve meyvelerinin yenilmesi iyi olan ağacı ve bahçenin ortasında hayat ağacını, iyilik ve kötülüğü bilme ağacını yetiştirdi orada.*

Bahçenin su bilgisi

(10) *Ve Aden'den bir su çıkıyordu bahçeyi sulamak için, Sonra su bölünüyor ve dört kola ayrılıyordu.*

(11) *Birincisinin adı Pişon'dur ve bir altın yatağı olan bütün Havila diyarını kuşatır* (12) *–bu diyarın altını çok değerlidir!– ve orada ak günnük ve akik taşı vardır.* (13) *İkinci ırmağın adı Gihon'dur: Bütün Kuş diyarını kuşatır.* (14) *Ve üçüncü ırmak Dicle'dir: Asur kentinin önünden akar. Dördüncü ırmağa gelince, onun da adı Fırat'tır.*

İnsan "Tanrı'nın çiftlik kiracısı"

(15) *Ve Yehova adamı aldı, Aden bahçesine yerleştirdi, çalışması ve bahçeye bakması için.* (16) *Ve Yehova Adama emretti: "Bahçedeki her meyveyi istediğin gibi yiyebilirsin,* (17) *ama iyiliği ve kötülüğü bilme ağacından yemeyeceksin kesinlikle: çünkü o ağacın meyvesinden yersen ÖLÜRSÜN!"*

Adamın yoldaşları:

(18) *Sonra düşündü Yehova: "Adamın yalnız kalması doğru değildir! Ona*

hayvanlar	*uygun bir eş yapacağım!"* (19) *Ve Yehova Yerin bütün hayvanlarını ve Göğün bütün kuşlarını topraktan yarattı; sonra da onları Adamın karşısına çıkardı, onlara hangi adları vereceğini görecekti: Adam onlara hangi adı verirse o olacaktı adları.* (20) *Adam böylelikle bütün evcil hayvanların, göğün bütün kuşlarının ve bütün vahşi hayvanların adlarını verdi. Ama Adam (onlar arasında) kendine uygun bir eş bulamadı.*
Kadın	(21) *O zaman Yehova Adamın üstüne derin bir uyku getirdi, Adam Uyudu. Ve onun bir kaburgasını aldı ve yerini etle kapladı;* (22) *ve Yehova Adamdan aldığı bu kaburgayla Kadını yarattı ve onu Adama götürdü.* (23) *ve Adam haykırdı: "Şimdi bu benim kemiklerimden bir kemik ve etlerimden bir ettir! Ona Nisa denecek çünkü insandan alındı!"* *(24) İşte bu nedenle (her) insan anasını ve babasını bırakacak ve karısına yapışacaktır ve ikisi tek bir beden olacaktır.*
İlkel	(25) *Ve Adam ve karısı çırılçıplaktılar ama hiç İnsan utanmıyorlardı bundan…*

Okumuş olduğumuz insanın bu ilk günahı öyküsü yazarın planladığı bir hazırlık çalışmasıydı.

Din adamları belgesi anlatısı

Kutsal Kitap'ın bize sunmuş olduğu eksiksiz ve tutarlı öteki kozmogonik sunumların tümü Sürgünden sonra, yani VI. yüzyılın ilk yarısından sonra yazılmıştır. Öncelikle bizim geleneksel Kutsal Kitap'ımızda, yukarıda değenilen *Yehova geleneği*'yle çok yakından ilgili *Din adamları belgesi*'nin baş tarafım ele alalım (Tekvin, I-II, 4a).

a. İlk kaos	(1) *Elohim ilk başta yeri ve göğü yarattı.* (2) *Yeryüzü ıssız ve boştu: Karanlıklar uçurumları kaplıyordu ve Elohim'in soluğu suların üstündeydi.*
b. Işık	(3) *Ve Elohim dedi: "Işık olsun!" Ve ışık oldu.* (4) *Elohim ışığın iyi bir şey olduğunu gördü. Sonra Elohim Işığı Karanlıklardan ayırdı,* (5) *ve Elohim Işığa "Gündüz" ve Karanlıklara "Gece" dedi. Ve bir akşam oldu, sonra bir sabah: İlk gün.*[1]
c. Suların gökyüzünden ayrılması	(6) *Ve Elohim sonra dedi: "Suların ortasında kubbe olsun ve suları sulardan ayırsın!" Ve öyle oldu:*

[1] Eski İsrailliler için gün, güneşin batışıyla başlıyor ve bitiyordu.

(7) *Elohim Kubbeyi yaptı ve kubbe altında olan suları kubbe üstünde olan sulardan ayırdı.* (8) *Elohim kubbeye "Gök" dedi. Ve Elohim bunun iyi bir şey olduğunu anladı. O zaman bir akşam oldu, sonra bir sabah:*

İkinci gün.

d. Karanın ve denizin ayrılması

(9) *Sonra dedi Elohim: "Gök altındaki sular bir yere biriksin ve kuru toprak görünsün!" ve öyle oldu.* (10) *Elohim kuru toprağa "Yer" dedi ve suların biriktiği yere "Deniz" dedi.*

Ve Elohim bunun güzel bir şey olduğunu anladı.

e. Bitkiler

(11) *Ve sonra Elohim dedi: "Yer ot, tohum veren sebze ve yeryüzünde tohumu kendinde bulunan, cinslerine göre meyve veren ağaçlar üretsin; ve öyle oldu:* (12) *Yer ot, cinslerine göre tohum veren sebze ve tohumu kendisinde olup cinslerine göre meyve veren ağaçlar üretti. Ve Elohim bunun iyi bir şey olduğuna hükmetti.* (13) *Akşam oldu sonra sabah oldu:*

Üçüncü gün.

f. Yıldızlar

(14) *Elohim sonra dedi: "Gündüzü geceden ayırmak için gök kubbesinde ışıklar olsun; ve alametler için ve*

vakitler için ve günler ve yıllar için olsunlar! (15) *Ve yeryüzüne ışık vermek için gök kubbede ışık olarak bulunsunlar!" Ve öyle oldu:* (16) *Elohim daha büyük ışığın gökyüzüne hükmetmesi için ve küçüğünün geceye hükmetmesi için iki büyük ışık yaptı; yıldızları da yaptı.* (17) *Ve Elohim yeryüzüne ışık vermek ve gündüze ve geceye hükmetmek ve ışığı karanlıktan ayırmak için* (18) *onları göklerin kubbesine koydu. Ve Elohim bunun iyi bir şey olduğunu gördü.* (19) *Akşam oldu sonra sabah oldu: Dördüncü gün.*

g. Su hayvanları

(20) *Sonra Elohim dedi: "Sular canlı yaratıkların sürüleriyle kaynaşsın ve yerin üstünde, gökler kubbesinin yüzünde kuşlar uçsunlar!" Ve öyle oldu:* (21) *Elohim büyük deniz canavarlarını ve suların kendileriyle kaynaştığı, cinslerine göre hareket eden her canlı yaratığı ve cinsine göre her kanatlı kuşu yarattı; ve Elohim bunun iyi bir şey olduğunu gördü.* (22) *Ve Elohim onları kutsadı: "Üretken olun ve çoğalın ve denizlerde suları doldurun ve karada kuşlar çoğalsın!"* (23) *Ve akşam oldu sabah oldu: Beşinci gün.*

h. Kara hayvanları

(24) *Ve Elohim sonra dedi:*
"Yeryüzünde her türlü hayvan üresin:
sığırlar, sürüngenler ve vahşi
hayvanlar!" Ve öyle oldu: (25) *Elohim*
her çeşit vahşi hayvanı yarattı,
her sığırları ve sürüngenleri yarattı.
Ve Elohim bunun iyi bir şey olduğuna
hükmetti.

i. İnsan

(26) *Nihayet Elohim dedi: "Suretimize*
göre, bizim kopyamız olacak insanlığı
yapalım; ve denizlerdeki balıklara,
göklerdeki kuşlara ve sığırlara ve
bütün yeryüzüne ve yerde sürünen
her şeye hâkim olsun!" (27) *Ve Elohim*
İnsanlığı yarattı: "Elohim suretinde
yarattı onu! Erkek ve dişi olarak yarattı!"

(28) *Ve Elohim onları mübarek kıldı:*
"Üretken olun ve çoğalın: Yeryüzünü
doldurun ve yeryüzüne egemen olun!
Denizlerin balıklarını ve Göklerin
kuşlarını ve Yerin sürüngenlerini
yönetin!" (29) *Ve Elohim gene şöyle*
dedi, "Size yeryüzünde tohum veren her
sebzeyi, ve meyve veren her ağacı
veriyorum: Bunlarla besleneceksiniz.
(30) *Aynı şekilde bütün vahşi*
hayvanlara, gökyüzünün bütün
kuşlarına, bütün sürüngünlere ve
yaşam soluğu taşıyan her yaratığa
beslenmeleri için yeşil otları verdim!"

j. Yaratılışın sonu

Elohim yaptığı her şeye baktı ve
her şeyin mükemmel olduğunu gördü.
Ve akşam oldu sonra sabah oldu:
Altıncı gün.

(II, 1) *(Böylelikle) Gökyüzü ve yeryüzü*
ve onları tamamlayan her şey
Yaratıldı.

k. Dinlenme

(2) *Ve Elohim eserini yedi günde*
bitirince bu yedinci günde dinlendi
(3) *Ve Elohim bu yedinci günü*
mübarek kıldı ve kutsadı: Gerçekten de
Yaratılış sırasında Gerçekleştirdiği
bütün çalışmalardan sonra o gün
dinlendi.

l. Sonuç

(4a) *Yaratıldıklarında göğün ve yerin*
durumu buydu işte.

Mezmur CIV

Kutsal Kitap'ın bundan sonra okunması gereken iki kozmogonik metni şiirlerdir. Eyüb'ün kitabından alınan biri *Din adamları belgesi*'nden aşağı yukarı bir yüzyıl sonradır. Mezmurlar kitabının kanonik koleksiyonunu oluşturan ötekisinin tarihini belirlemek zordur: Belki İÖ birinci binyılın ikinci yarısından önce yazılmıştır. Elde kesin bir ölçüt olmayınca *Din adamları belgesi*'nin hemen sonrasına tarihlendirmek en doğrusu olur hiç kuşkusuz, çünkü büyük olasılıkla bu anlatının kozmogonik temaları üstüne bir tür şiirsel yorum ve lirik atılım şeklin-

de kaleme alınmıştır.[1] Ayrıca kendi içinde bir bütünlük oluşturur; oysa Eyüb'ün kitabının özetinin tekrar bağlamı içine oturtulması gerekir.

İlk yakarış	1	*Ruhum Yehova kutlu ol sen!*
		Tanrım Yehova, çok büyüksün
		Muhteşemsin, göz kamaştırıyorsun,
	2	*Işıklar içindesin!*
Gök		*Gökleri bir çadır gibi açtın,*
	3	*Suların üstünde balkon yaptın*
		Ve bulutları da araban.
		Rüzgârın kanatları üstünde gidersin,
	4	*Rüzgârları ulak yaptın kendine*
		Ve şimşekleri de köle!
Yer	5	*Yeri kaidelerinin üstünde kurdun*
		Ebediyen sarsılmaz
	6	*Enginler bir giysi gibi kaplıyordu onu*
		Ve Sular dağların üstünde duruyordu.
	7	*Sen kükreyince onlar geriledi,*
		Gök gürültüsü gibi sesin duyulunca kaçtılar!
Deniz	8	*Dağlardan atladılar vadilerden indiler*
		Onlara ayırdığın o yere kadar.
	9	*(Orada) Aşamayacakları bir sınır verdin onlara,*
		Gelip yeri işgal etmesinler diye.

[1] Bazı özelliklerinin Eyüb'ün söylevinden izler taşıdığı da söylenebilir.

Irmaklar 10 *Kaynakları ırmak yataklarına yönelttin*
Dağlar arasında yol alan.
11 *Böylece tarlalardaki bütün hayvanları sularlar:*
Yaban eşekleri susuzluklarını giderirler orada
12 *Ve göğün kuşları yanlarında oturur,*
Dalların arasında öterler.

Yağmur 13 *Sen yukarılardan dağları sularsın*
Ve yer senin semavi tulumlarınla doyar

Bitki 14 *(Ve böyle) hayvanlar için ot bitirirsin yerden*
Ve evcil hayvanlar için de çimen
Topraktan ekmek çıkartırsın
15 *İnsanın içini şenlendiren şarap*
Yüzünü parlatan yağ
Ve insanın yüreğine kuvvet veren ekmeği çıkartırsın

Ağaçlar 16 *Yehova'nın ağaçları bile doludur*
Kendi diktiğin Lübnan servileri bile!
17 *Serçeler yuvalarını orada yaparlar*
Leylekler o ağaçların doruklarındadır

Dağlar 18 *Yüce dağlar dağ keçileri içindir*
Kayalara porsuklar sığınır

Yıldızlar 19 *Vakit belli olsun diye ayı yarattın*
gündüz ve *Ve güneş bilir ne zaman batacağını.*
gece 20 *Karanlıkları yerine koydun -ve geceyi,*

Ormanlardaki bütün yırtıcılar
süzülsün diye,
21 *Aslan yavruları gece kükrerler*
avlanmak için,
Tanrı'dan dilerler rızklarını
22 *Ama güneş doğunca geri çekilirler*
Ve inlerinde uzanırlar,
23 *(Bu arada) insan da çalışmaya gider*
Akşam vaktine kadar ekmeğini
çıkarmak için

Yeni yakarış

24 *Eserin o kadar büyük ki Yehova!*
Hepsini bilgece tamamladın
Ve Yeryüzü senin nimetlerinle dolu!

Deniz ve su hayvanları

25 *İşte engin ve bitmek bilmeyen deniz,*
Sonsuz bir kaynaşma (gizlenir) orada
İrili ufaklı hayvanlarla;
26 *Gemiler gidip gelir,*
Ve eğlenmek için yarattığın
Leviathan da oradadır.

Lütuf

27 *Bütün (varlıklar) sana umut bağlar*
Vakit gelince rızıklarını verirsin onların:
28 *Sen dağıtınca onlar toplar*
Elini açtığında iyiliğinle doyarlar
29 *Yüzünü gizlersen çok üzülürler*
Soluklarını alırsan ölürler
Ve geldikleri toprağa dönerler;
30 *Sen soluğunu gönderdiğinde yaratılırlar*
Ve dünyanın yüzünü yenilersin

Son yakarış

31 *Yehova'nın şanı ebedi olsun!*
Yehova eseriyle övünsün
32 *O yere bakınca yer titrer*
Ve dokunduğu zaman dağları yakar!
33 *Yaşadıkça Yehova'ya ilahiler okuyacağım*
Sonsuza kadar Tanrım için ilahiler okuyacağım
34 *Dindarlığım onun için hoş olsun*
Benim neşem Yehova'dır!
35 *Günahkârlar yok olsun bu dünyada*
Kötüler olmasın!
Ruhum Yehova kutlu ol!

Eyüb'de Yehova'nın söylemi

Eyüb'ün kitabı (büyük olasılıkla V. yüzyılın ortasında yazılmıştır; adil insanın ve ilahi adaletin sıkıntıları sorununu işler. Bu tema önce haksızlığına uğradığını düşünen ve Tanrı'dan yakınan Eyüb ve İsrail'de geleneksel tezin savunucuları üç dostu arasında tartışılır; söz konusu teze göre sadece günahkârlar ve Tanrı'ya sadakat göstermeyenler Tanrı tarafından cezalandırılabilirler ve cezalandırılmaları gerekir. Bu tür tartışmalardan hiçbir şey çıkmaz. Sonunda birdenbire "fırtınalı bir ortamda" yani bir anlamda doğanın patlaması aracılığıyla varlığını bütün ihtişamıyla belli eden Tanrı söz alır. Sorulan sorulara doğrudan cevaplar vermez, hatta biçbir soruya cevap vermez: Gerçek rolünü hatırlatmakla yetinir; bu rolüyle insanların konuşmalarının, sorunlarının, insan anlayışının çok üstündedir o. Ve biz bu

bölümü aktarıyoruz. Aslında ve olaylar hiç değiştirilmeden ele alındıklarında XXXVIII. bölümün sadece ilk on bir ayeti kozmogoni temasını işler; Tanrı söyleminin geri kalan bölümünde –Eyüb'ün bağlılığının ilk kez dile gelmesiyle bölünen ama sanki Tanrı "kendisinden yakınan"a sıkıntı vermek istiyormuş gibi yeniden bütünleşen– özellikle yarattığı dünyanın gündelik ve evrensel yönetiminden söz eder. Ama gerçek anlamda yaratılışla ilgili özelliklerin dışında sadece Tanrı lütfuyla ilgili unsurlar da vardır, tanrısal etkinliğin bu iki özelliğinin çok sıkı biçimde birbirlerine bağlı olması –bkz. Mezmur CIV– son derece eğiticidir ve göreceğimiz gibi İsrail'in kozmogonik düşüncesinin karakterize edilmesine ve tanımlanmasına katkıda bulunur. Bu nedenle Yehova'nın Eyüb'deki söyleminin tümünün okuyucunun gözünün önünde bulunması gerekir ve bu söylem öte yandan bütün Kutsal Kitap'ın en güçlü ve eşsiz şiirlerinden biridir.

XXXVIII	1	*Ve Yehova kasırganın içinden Eyüb'e*
Eyüb'ün		*cevap verirken şöyle dedi:*
azarlanması	2	*"Bilgisizce konuşmalarla Planımı*
		bozmaya Çalışan bu adam kim?
	3	*Şimdi kuşağını beline vur bir erkek gibi:*
		Soracağım sen de cevap vereceksin bana!
Dünya	4	*Ben dünyanın temelini atarken sen neredeydin?*
		Mademki anlayış sahibisin söyle
	5	*Boyutlarını kim hesapladı, söyle*
		İpi kim çekti üstüne?
	6	*Temelleri neyin üstüne çakıldı?*
		Köşe taşlarını kim koydu?

7 *Sabah yıldızları koro halinde şakırken*
Ve Elohim'in bütün çocukları
alkışlarken![1]

Deniz 8 *Denizi kapılarla kim kapadı*
Ana rahminden fışkırdığı zaman;
9 *Onu bulutlarla giydirip*
Sislerle kundakladığım zaman;
10 *Sınırını belirlemek için*
Kapıları ve sürgüleri yerleştirdiğim
zaman
11 *Ve Ona 'buraya kadar geleceksin daha*
öteye değil'
Dediğim zaman
Dalgalarının kibiri burada kırılacak
Dediğim zaman!

Gündüz 12 *Sen hayatında sabaha emrettin mi?*
Fecre yerini öğrettin mi;
13 *Dünyanın saçaklarını tutması için*
Ve kötüleri silkip atması için,
14 *Her şey kırmızı kil gibi olduğunda*
Ve kumaş parçası gibi parladığında,
15 *Kötüler ışıktan yoksun bırakıldığında*
Ve tehdit eden kol kırıldığında!

Enginlik 16 *Denizin kaynaklarına ulaştın mı?*
Enginliklerin diplerinde gezindin mi?

---

[1] "Elohim'in çocukları" sadece Tanrı'ya hizmet veren yüce yaratıklardır ("Melekler") ve bir anlamda Tanrı'nın gökyüzündeki görevlileridir.

17 *Sana ölümün kapıları açıldı mı?*
Ölüm gölgesinin muhafızlarını
gördün mü?
18 *Baktığın zaman dünyanın enginliğini*
anladın mı?
Her şeyi biliyorsan sen anlat!

Işık

19 *Işık hangi taraftadır?*
Karanlık nerededir?
20 *onları sınırlarına kadar götürmen için*
Evlerinin yollarını bilmen için

21 *Bilirsin elbet, çünkü o zaman doğmuştun*
Senin günlerinin sayısı çoktur!

“Yukarılardaki sular”

22 *Karın hazinelerine girdin mi?*
Dolunun hazinelerini gördün mü?
23 *Ben onları sıkıntılı zamanlar için bir*
kenara koydum
Savaş zamanları için
24 *Nerede ışığın dağıtıldığı*
Yeryüzüne doğu rüzgârının
saçıldığı yol?
25 *Yağmurun seli için arkı*
Yıldırım için de yolu kim açtı?
26 *İnsansız topraklara, ıssız çöllere*
Yağmuru kim götürür?
27 *Çölü ve ıssız yeri kim doğurur?*
Bozkırda çimeni kim yeşertir?
28 *Yağmurun babası var mı?*
Çiyin damlalarını kim doğurur?

29 *Buz kimin bağrından çıkmıştır?*
Göklerin kırağısını kim doğurmuştur?
30 *Sular taş gibi donduğunda*
Uçurumların yüzleri kaskatı olduğunda

Yıldızlar

31 *Ülker burcunu bağlayabilir misin?*
Ya da Orion'un bağlarını
çözebilir misin?
32 *Mevsimlerinde burçları*
çıkarabilir misin?
Ya da yavrularıyla birlikte
Büyükayı'ya,
Küçükayı'ya yol gösterebilir misin?
33 *Göklerin yasalarını bilir misin?*
Onun yasalarını yeryüzünde
uygulayabilir misin?

Fırtına ve yağmur

34 *Sesini bulutlara kadar*
yükseltebilir misin
Sağanaklarla doyasın diye!
35 *Şimşekler çaktırabilir misin?*
Gelip sana buradayız desinler
36 *Kim yüreğe hikmet koydu?*
Zihne anlayışı kim verdi?
37 *Kim bulutları hikmetle sayabilir?*
Ve göklerin tulumlarını kim
boşaltabilir?
38 *Toprak döküm gibi sertleştiğinde*
Ve kesekler birbirine yapıştığında

Hayvanlar:

39 *Dişi aslan için avlayabilir misin?*
Aslan yavrularını doyurabilir misin?

Vahşi hayvanlar

40 *İnlerinde sindiklerinde*
Ya da çalılar içinde pusuya
yattıklarında!

Kargalar

41 *Kargaya avını kim hazırlar?*
Yavruları Tanrı'ya yakardıklarında
Açlıktan titreyerek"

Antiloplar

XXXIX

1 *"Antiloplar ne zaman doğurur*
bilir misin?
Yavrulayan geyikleri sen mi
bekliyorsun?
2 *Doğuracakları zamanı sen mi*
biliyorsun?
3 *Çökerler ve yavrularını doğururlar*
Issız bir yerde bırakırlar onları;
4 *Sonra yavruları güçlenirler ve büyürler*
Giderler ve bir daha dönmezler!

Yaban eşekleri

5 *Kim yaban eşeğini özgür bırakmıştır?*
Yaban eşeğinin bağlarını kim
çözmüştür?
6 *Bozkırı o eşeğin evi yaptım*
Tuz diyarını da mesken kıldım ona
7 *Kentlerdeki keşmekeşe güler o*
Sürücülerin haykırışlarını da duymaz;
8 *Ama otlağı olan tepelerde dolaşır*
Ve her türlü yeşilliği araştırır

Mandalar 9 *Manda sana hizmet etmek ister mi?*
Ya da geceyi senin yemliğinde
geçirir mi?
10 *Boynuna bir ip bağlayabilir misin?*
Ya da senin arkandan tırmık çeker mi?
11 *Güçlüdür diye ona güvenir misin?*
Kendi işini ona bırakır mısın?
12 *Senin ekinini getirir diye*
Harmanının buğdayını toplar diye
güvenir misin ona?

Devekuşları 13 *Devekuşunun kanatları keyifle çarpar*
Hafif ve yeniden çıkan tüyleriyle
14 *Ama yumurtalarını yere bırakır*
Tozlar içinde ısıtır onları
15 *Ve ayakların onları ezebileceğini unutur,*
Kırlarda dolaşan bir hayvanın üstüne
basabileceğini
16 *Yavrularına sert davranır kendi*
yavruları değilmiş gibi,
Zahmetlerinin anlamsızlığına hiç
aldırmaz.
17 *Eloah ona hikmeti unutturmuştur*
çünkü
Ve onu zekâyla donatmamıştır,
18 *Ama kalkıp koşunca da*
Ata ve binicisine de güler!

Atlar 19 *Sen mi ata güç verdin?*
Dalgalanan yeleyi sen mi geçirdin onun
boynuna?

20 *Onu çekirge gibi sıçratan sen misin?*
Çıkardığı sesler korkutur!
21 *Vadilerde eşelenir*
Gücüyle sevinçten coşar
Savaşta en ön safta yer alır
22 *Korkuya güler ve yılmaz;*
Kılıcı görünce geri dönmez!
23 *Onun üstünde sadak*
Mızrak ve kargı parlar.
24 *Sabırsızlık ve coşku içinde toprağı yutar:*
Boru sesini duyduğunda yerinde duramaz!
25 *Boru çaldığında kişner:*
Savaşın kokusunu uzaktan alır,
Komutanların gürleyen seslerini ve naralarını duyar!

Yırtıcı hayvanlar

26 *Atmaca senin hikmetinle mi*
Süzülüp güneye doğru kanat geriyor?
27 *Senin emrinle mi kartal yükselip*
Yuvasını yükseklerde kuruyor?
28 *Kayanın üstünde oturuyor ve konaklıyor*
Kayanın sivri ucunda ve doruklarında;
29 *Yiyeceklerini oradan gözetler*
Ve gözleri uzaktan her yeri görür
30 *Yavruları kan koklamak ister:*
Leşlerin bulunduğu yerlerde!"

XL

Eyüb'ün bir kez daha azarlanması

1 *Ve Yehova şöyle dedi Eyüb'e:*
2 *"Eleştiren, suçlayan Şaday vazgeçer mi şimdi?*

Eloah'ı hâlâ eleştirip, kafa mı tutacak ona?"

Eyüb'ün cevabı

3 *Ve Eyüb cevap verdi Yehova'ya:*
4 *"Evet hafiflik ettim: Şimdi ne diyeyim sana?*
Elimle ağzımı tıkıyorum!
5 *Konuşmuş oldum bir kere: Bir daha konuşmam;*
Ve iki kez konuştum: Bir daha konuşmam!"

Tekrar Yehova söz alıyor

6 *Ama Yehova yeniden söz alıyor ve şöyle diyor Eyüb'e:*[1]
8 *"Sen hükmümü boşa mı çıkarmak istiyorsun?*
Beni haksız çıkarıp kendini mi haklı çıkarmak istiyorsun?
9 *Tanrı'nın kolu gibi güçlü bir kol var mı sende?*
Onun sesi gibi gök gürültüsünü andıran bir ses var mı sende?
10 *Sen şimdi azamet ve ihtişamla süslen!*
Göz kamaştır ve şan şöhret sahibi ol!
11 *Öfkenin taşkınlıklarını boşalt!*
Kibirle olan herkese bak ve alçalt onları:
12 *Her kibirliye bakıp çökert!*
Kötüleri gördüğün yerde ez,

---

[1] Geleneksel İbranice metinde 7. ayetteki gereksiz yinelemeyi atlıyoruz.

13 *Ayaklarının altında çiğne onları,*
Toprağa gizle onları!
14 *O zaman ben de seni överim,*
Çünkü sağ elin seni kurtaracaktır!

Tanrı'nın yarattığı iki olağanüstü varlık

15 *İşte Behemot senin karşında,*
Sığır gibi yeşillikle beslenir
16 *Bak işte gücü belindedir*
Kudreti de karın kaslarında!
17 *Kuyruğunu servi gibi dik tutabilir*
Behemot. Butlarının sinirleri iç içe geçmiştir
19 *Kemikleri tunçtan borulardır*
Kaburgaları demir çubuklar gibi
20 *Dağları uzaklaştırdı kendinden*
Ve orada bulunan bütün yırtıcıları
21 *Papirüslerin altında yatar*
Bataklıkta kamışlarla kaplı yerde

22 *Lotusler gölgeleriyle örterler onu*
Vadinin söğütleriyle kuşatılmıştır
23 *Irmak coşsa bile o hiç korkmaz*
Erden ırmağı ağzına kadar gelse aldırmaz o!
24 *Kim tutabilir onu oltayla?*
Kim onun burnunu delebilir?

Leviathan

25 *Leviathan'ı oltayla avlayabilir misin?*
Ve bir ilmekle onun dilini sıkabilir misin?

26 *Burnuna saz ya da kamış*
geçirebilir misin?
Ya da bir çengelle çenesini
delebilir misin?
27 *Sana uzun uzun yalvarır mı?*
Ya da sana güzel sözler söyler mi?
28 *Seninle anlaşma yapar mı?*
Onu hayat boyu köle yapabilir misin?
29 *Onunla bir serçe gibi*
oynayabilir misin?
Ve onu kızların için bağlayabilir misin?
30 *Birtakım ortaklar onun için seninle*
pazarlık yaparlar mı?
Onu tüccarlara satmak için?
31 *Derisini oklarla delik deşik*
edebilir misin?
Ve başını da balıkçı zıpkınlarıyla?
32 *Ona el atarsan,*
Cengi düşün ve bir daha yapma!

XLI 1 *Yanılırsın, kibirin gider:*
Onu sadece bir görmek bile yere
serecektir seni!
2 *Biraz tahrik edilirse çok acımasız olur*
Kimse duramaz karşısında!
3 *Ona meydan okuyup de zararını*
görmeyen var mı?
Yoktur göklerin altında böyle biri!
4 *Onun kollarını bacaklarını unutmam*
kesinlikle,

Tartışılmaz gücünü anlatacağım
5 *Onun giysisinin önünü kim açabilir?*
Onun zırhlarının arasına kim girebilir?
6 *Çenelerini kim açabilir?*
Dişleri müthiş güçlüdür!
7 *Sırtı, çok güçlü pullarıdır*
Çok sıkı basılmış mühürle
kapanmıştır bunlar!
8 *Birbirlerine o kadar yapışmışlardır ki*
Hava bile geçemez aralarından!
9 *Hepsi kaynaşmıştır aralarında:*
Ayırmak mümkün değildir onları.
10 *Hapşırdığında ışık parlar*
Gözleri şafağın göz kapakları gibidir.
11 *Ağzından alevli meşaleler çıkar*
Ve ateş kıvrımları sıçrar.
12 *Burun deliklerinden bir duman çıkar*
Kızgın, kaynayan kazandan çıkar gibi!
13 *Soluğu kömürleri tutuşturur!*
Ağzından bir alev çıkar!
14 *Ve güç onun boynundadır*
Ve dehşet onun önünde zıplar!
15 *Etinin kıvrımları yapışıktır;*
Bastırsanız üstüne hiçbir şey olmaz!
16 *Yüreği taş gibi katıdır,*
Değirmenin alt taşı gibi katı![1]

---

[1] 17. ayetin İbranicesi başka bir bağlamdan gelmiş görünüyor: Büyük olasılıkla 22. ve 23. ayet arasmda yer alması gerekir ve biz de bu şekilde düzenledik metni.

18 *Üstüne kılıçla gidilse işe yaramaz*
Ne mızrak, ne kargı, ne ok!
19 *Demir onun için samandır*
Ve tunç da çürük odun!
20 *Ok onu kaçıramaz!*
Sapan taşları onun için anız gibidir!
21 *Mızrak ona bir saman çöpü gibi gelir!*
Onu karşısında titrettiklerinde
alay eder!
22 *Karnının altı keskin çömlek*
parçalarıdır
Çamurun üstüne döven uzatır sanki.
17 *O uzandığında atıldığında dalgalar titrer,*
Ve geri kaçarlar
23 *Derin suları bir kazan gibi kaynatır*
Denizi merhem çömleğine çevirir!
24 *Onun izinde bir yol aydınlanır:*
Sanki enginler ağırmış saçlardır!
25 *Yeryüzünde bir eşi yoktur:*
Korkusuzca yaratılmıştır.
26 *En mağrurlar bile korkar ondan*
Bütün yırtıcı hayvanların kralıdır o!

XLII

Eyüb'ün ikinci cevabı

1 *Ve Eyüb cevap verdi Yehova'ya:*
2 *"Bilirim sen kadiri mutlaksın,*
Senin yapamayacağın bir şey yoktur!
3 *(...) Evet, anlamadan bir şeyler*
söylemiştim!

Beni aşan ve bilmediğim şaşılacak
şeyleri[1]
5 *Seni ancak kulaktan dolma bilgilerle*
tanımıştım
Ama şimdi gözlerim gördü seni.
6 *Bu nedenle kendimi küçümsüyorum,*
Tozların ve küllerin içinde!"

[1] Yinelemler dolayısıyla 4. ayeti vermeyi gerekli görmedik.

İDEALAR

TEOLOJİK KOZMOGONİ

Bu metinlerin okunmasında öncelikle çarpıcı olan Kutsal Kitap'ta görülen kozmogoninin *teolojik* karakteridir: Teolojik yani bir anlamda belli bir tanrısal anlayıştan gelen ya da en azından onunla mantıksal bağ içinde olan.

Bu teolojik kozmogoninin karakteri

Bu teolojinin esas tezleri çağdaşlarıyla karşılaştırıldığında, kutsal kitap kozmogonisinin en az tartışma götürür özgünlüğünü oluşturan idealar bir araya geldiklerinde evrenin kendisinden ayrı, bağımsız ve özel bir nedeni olduğu anlaşılır; bu neden tektir ve dünyanın seyrini etkin biçimde yönlendirirken sürüp giden de odur.

Yaradanın kişiliği

Bütün metinlerdeki bilgiler öncelikle şu noktada çakışırlar: Yehova sözcüğünün (*Yehova geleneği*; Mezmur CIV; Eyüb) ya da "Tanrı": Elohim sözcüğünün geçtiği (*Din adamları belgesi*) bütün metinlerde veya eşdeğer metinlerde (Eyüb) kozmosun kökeninde bir Yaratıcı, yani özerk bir kişilik vardır. Yaratılışın zorunlu ve kaçınılmaz bir şey olduğunu söyleyen bir şey yoktur bize: Tersine her şey dünyanın planını tek başına tasarladığını ve gerçekleştirdiğini gösteriyor. *Yehova geleneği metni*'nde erkeğe arkadaş olması için hayvanların yaratılmasının düşünüldüğü anlatılır: "*Ona uygun bir yoldaş yaratacağım!*" (Tekvin, II, 18). Aynı şekilde *Din adamları belgesi*'nde Tanrı'nın sonunda insanları yaratmaya karar verdiği yazılıdır: "*İnsanları bizim suretimize göre yapalım, Bize benzeyen insanlar yapalım...*" (Tekvin, I, 26). Ve bu Yaratıcının bu nitelikleriyle evrenle neden sonuç bağlantısı dışında bir ilişkisi yoktur.

Yaradanın biricikliği

Aynı metinler bu nedeni ve Yaradanın biricikliğini ifade etme konusunda da örtüşürler. Dünyanın yaratılışının ve insanlarla dolu olmasının anlatıldığı bütün "metinler" sadece O'nunla ilişkilidir: Gök, Yer, Deniz, Işık, Yıldızlar, Bitkiler, Hayvanlar ve İnsan, hepsinin kökenleri On'dan gelir. Eyüb'ün bir bölümü (XXXVIII) Büyük Eser'in seyircilerinden söz eder: Dünyanın "Şafağının Yıldızları" ve "Elohim'in Çocukları"nın semavi bahçesi. Ancak bu varlıklar da varlıklarını Tanrı'ya borçludurlar ve biz bunu başka bir biçimde de biliyoruz: O'nun gerçekleştirdiği harikaları "alkışlamak" ve Yaradanın ihtişamını övmek için ilahiler söylemek üzere oradaydılar. Bugünkü bağlamda "*İnsanları bizim suretimize göre yapalım, Bize benzeyen*

insanlar yapalım"[1] (Tekvin, I, 26) ifadesindeki birinci çoğul şahıs kullanımının "ululuğun, yüceliğin" dışında bir anlamı olamaz ve bu kullanım ayrıca bu dünyanın ileri gelenleri, halkların önderleri için de geçerlidir. Ayrıca klasik İbranice'de Tanrı anlamına gelen *Elohim* özel adı sürekli tek ve biricik bir Tanrı için kullanılsa da çoğuldur. Dolayısıyla bu bölümün evrenin kökenleriyle ilgili kutsal kitap teolojisinde yaratıcıların çoğulluğunun düşünülmesi amacına yönelik olduğu düşünülemez.

Yaratılış ve kozmosun yönetimi arasındaki süreklilik

Yaratılış sırasında Tanrı'nın etkinliği ve daha sonra dünyanın seyri arasındaki *süreklilik* en belirgin biçimde Eyüb'de görülür. Yeryüzünün ve Karanın oluşması öyküsünün hemen arkasından (XXXVIII, 4-11) Tanrı doğadaki gündelik işlerini hatırlatır: Her sabah şafağı söktüren O'dur (12 ve devamı), gün ışığını ve gece karanlığını gerekli yerlere, istediği düzene göre dağıtır (19 ve devamı), yağmuru, karı, doluyu, kırağıyı ve donu, fırtınayı ve rüzgârları düzenler (22-30 ve 34-38) gökteki yıldızların hareketlerini düzenler (31 ve devamı) ve gündelik beslenmelerini ve üremelerini insandan beklemeleri mümkün olmayan bütün vahşi hayvanlarla ilgilenir (39 ve devamı).

Doğanın işleyişinde Tanrı'nın bu gündelik elinin anlatılmasında bile bu doğanın oluşmasıyla ve dolayısıyla kozmogoniyle doğrudan, hatta özellikle ilişkili bir yığın unsur vardır. Sözgelimi Tanrı Işık ve Karanlığın "nerede olduklarını biliyorsa" (XXXVIII, 19 ve devamı) bunun nedeni bunları ilk başta O'nun ayırmış olması (ayrıca bkz. Tekvin, I, 4) ve her birinin

---

[1] Latin *Septante* ve *Vulgate*'lerinin Yunanca versiyonuna göre Yehova, *Yehova geleneği metni*'nde de birinci çoğul şahısla konuşmuştur: Hayvanları yaratmaya karar verdiği sırada (Tekvin, II, 18). Bu durum belki bazı derlemecilerden ya da yazıcılardan kaynaklanmıştır (I, 26).

yerini O'nun belirlemiş olmasıdır. Yağmuru yağması gereken yerin üstüne kadar götüren harklar (XXXVIII, 25) ilk Kaosun düzenlenmesinin ilk sonuçları olan muazzam "kubbe üstü suları deposu"ndan beslenirler (Tekvin, I, 7). Ve Tanrı bu muazzam "kar ve dolu depoları"nı o zaman oluşturmuştur (XXXVIII, 22) ve gerektiğinde bu depolardan su alır. Hayvanlarla ilgili çok uzun bölümde daha çok bunların özgünlükleri, yaşamları, şaşırtıcı ya da beklenmedik alışkanlıkları üstünde durulmuştur: İbis ya da horozun meteorolojik "zekâsı" (XXXVIII, 36), devekuşunun aptallığı (XXXIX, 13 ve devamı), yaban eşeğinin vahşi bağımsızlık eğilimi (5 ve devamı), mandanın bağımsız karakteri (9 ve devamı), atın coşkusu ve olağanüstü cesareti (19 ve devamı), yırtıcıların çok özel ve vahşi içgüdüleri (26 ve devamı)... bütün bunlar Tanrı'mn yaratılış sırasında bu hayvanların prototipleri bağlamında bilgelik dolu ve karmaşık belirli bir planıyla ilişkilendirilmedikçe anlaşılması mümkün olmayan şeylerdir. İki "dev", Behemot ve Leviathan'ın betimlenmesinin (XL, 15 ve devamı) eksenini oluşturan da bunların olağanüstü yapıları ya da bir başka deyişle yaratılışlarıdır. Bunlarla ilgili olarak söylenen her şeyin amacı yaratıcılarının yaratıcılığı, bilgeliği ve gücü karşısında şaşkınlık ve hayranlık uyandırmaktır.

Eyüb'ün söyleminden daha kısa ve daha farklı olan Mezmur CIV Evrenin oluşumu ve gündelik Yönetimi arasındaki aynı süreklilik durumunu gösterir: Karanın ve Denizin oluşması (5-9) tarlaların, bahçelerin ırmaklarla ve yağmurlarla sulanmasıyla (10-13) ve sürekli yinelenen sonucuyla, besleyici bitkilerin bollaşmasıyla (14 ve devamı) ilişkilendirilir. Ve böyle sürüp gider bu düzen.

Olayların *Yehova geleneği metni*'nde ve *Din adamları belgesi*'nde bu kadar açık seçik biçimde anlatılmamış olmasının nedeni bizim bunları sonuç bağlamında ayrı olarak aktarma-

mızdır: kozmogonik sunumlarının sadece hazırlamış olduğu ve Tanrı'nın müdahale ve etkinliğinin her an görüldüğü daha sonraki öykü. Sözgelimi *Yehova geleneği metni*'nde İyiyi Kötüyü ayırt etme ağacından yeme yasağı (Tekvin II, 16 ve devamı) İnsanın ilk itaatsizliğinin öyküsünün başlangıcıdır ve bütün ötekilerin kaynağını oluşturan bu ilk itaatsizlik Tanrı'yı eserini yeniden almak, düzeltmek ya da kurtarmak amacıyla sürekli müdahaleye zorlayacaktır.

Tanrısal etkinliğin bütünlüğü içinde yaratılış

Sonuç olarak, kutsal kitap teolojisinde *Kozmogoni* kesinlikle ve sadece ilk eylem, *Tarihin* aktörlerinin yerli yerine oturtulmasıdır ve her şeyden sorumlu olan tek ve aynı Yöneticidir. Her örneği yaratırken onun ve soyunu sürdürecek olanların da rollerini belirlemiştir kesinlikle ve aynı Yöneticinin ebedi etki ve gözetimiyle herkes kendi rolünü oynayacaktır.

Eyüb anlatısında yönetici deniz konusunda yapmış olduklarını her şeye uygulamıştır: Deniz kaostan çıkar çıkmaz ve kendi başına varlığını sürdürürken ona aşamayacağı "sınırlarını" ve değişmez "yasa"sını empoze etmiştir (Eyüb, XXXVIII, 8-11; ayrıca bkz. Mezmur CIV, 9). İÖ VII. yüzyılın sonunda Yeremya'da (XXXIII, 25) okuduklarımız da bunlarla eşdeğerdir:

Gündüzü ve geceyi ben yaratmadım mı?
Yerin göğün kanunlarını ben yapmadım mı?

Ve daha sonra kesinlikle Sürgünden sonra Mezmur CXLVIII'de:

5 *Bütün bu varlıklar Yehova'nın adını yüceltsinler!*

Bir düzen kurdu ve onlar yaratıldılar;
6 *Onları yerleştirdi yerlerine;*
Onlara asla çiğnememeleri gereken
kanunlar koydu!

Daha sonra II. yüzyılda Vaiz'de:

XVI 26 *Tanrı ilk başta eserlerini yarattığında,*
Onları yaratır yaratmaz
dağılımlarını da yaptı

27 *Değişmez bir düzen verdi onlara:*
Kökenlerinden daha sonra
çoğalmalarına kadar,
28 *Ne açlık ne de yorgunluk bilirler*
Ve sürekli işlerini yaparlar.
29 *Hiçbir zaman çatışmazlar,*
Tanrı'nın emirlerine hiçbir zaman
karşı gelmezler...

Ayrıca Kutsal Kitap'ta yaratılış da her şeyden bağımsız ve ayrı, özel bir eylemdir, bir kez olmuştur ve yinelenmesi mümkün değildir. Bir "başlangıç'tan başka bir şey değildir (Tekvin, I, 1 ve bkz. Vaiz, XVI, 26; ayrıca bkz. Meseller, VIII, 23): Buna göre aynı Tanrı tarafından yönlendirilen Dünyanın seyri başka homojen anlar da içerir. Böylece sözgelimi Tufan (Tekvin, VI, 5-IX, 7) özellikle *Din adamları belgesi*'yle açık seçik biçimde dünyanın yeni bir Yaratılışı olarak sunulmuştur: Her şeyin yeniden başlamasıyla ilgili tanrısal irade (VI, 7); "kubbenin üstündeki" sularla "kubbenin altındaki" suların karışmasıyla (VII, 11) su kaosuna dönüş; "üstteki" ve "alttaki" suların yeni-

den ayrılması (VIII, 2), sonra suların ve karaların ayrılması (VIII, 3 ve devamı); bütün hayvanların cins cins yeniden dünyaya gelmeleri (VIII, 15-19); yeni bir doğurganlık ve çoğalma emri ve birbirlerini beslemeleri için yaratıkların karşılıklı yeni dağılımı (XI, 1 ve devamı). Olayların gelişmesinde Tanrı'nın bazı mucizevi "müdahaleleri", doğa düzeninde yaptığı ani değişiklikler aynı zamanda onun yaratıcı etkinliğini de anımsatır. Sözgelimi İşaya'da (XLI) Tanrı büyük Sürgünden dönenlere Filistin topraklarına girmeden önce çölden geçerlerken bazı sözler verir:

18 *Çıplak tepelerde ırmaklar açacağım*
Ve vadilerin ortasında kaynaklar bulacağım
Çölü göllere dönüştüreceğim,
Kurumuş toprakları pınarlara.
19 *Çölde sedir ağaçları ekeceğim,*
Akasyalar, mersin ağacı, zeytin ağacı;
Bozkırda servileri, çınarları, şimşirleri
Aynı yere dikeceğim...

Ya da Babil'i görülmemiş bir felaketle, kozmik bir altüst oluşla yıkma tehdidinde bulunur (İşaya, XIII):

10 *Gökler ve yıldızları ışık vermeyecekler*
Güneş doğar doğmaz kararacak,
Ay parlak ışığını vermeyecek...[1]

---

[1] Bu parça aslında İşaya'dan da "İkinci İşaya"dan da gelmemiştir, Sürgün'ün sonuna doğru yazmış olması gereken bir yazarın parçasıdır.

Evrendeki etkinliklerin kökenleriyle ilgili böyle bir teolojik öğretinin karakteristikleri ve tutarlılığı ve sonuç olarak varlığı kozmogonik alanda İsrail dininin temel aksiyomunu, mutlak tekranrıcılığı yansıtması olgusuyla ilişkilidir.

Benden önce hiçbir Tanrı yoktu,
Benden sonra da olmayacak!
Ben, Ben (yalnız) Yehova'yım...
Ben (yalnız) Tanrı'yım.
Ben Tanrı'yım, ezelden beri!

Bu bildiri (İşaya, XLIII, 10-13) İsrail'in en büyük yazarlarından birinden gelmiştir bize: Geleneksel olarak yapıtları peygamber İşaya'nın (VIII. yüzyılın ikinci yarısı) yapıtlarına bağlanan ve bu nedenle ve hayatı üstüne daha fazla şey bilinmediğinden uzmanların kendisine "İkinci İşaya" dedikleri bir yazardır bu. Sürgünün sonunu anlatmak amacıyla VI. yüzyıl ortalarında yazmıştır. Ama onun yazılarında çok güçlü bir şekilde dile getirilen tektanrıcılık düşüncesi ondan eskidir aslında. Bu düşünce İsrail dininin kurucusu Musa'nın düşüncesinde bulunuyordu potansiyel olarak hiç kuşkusuz ve ilk biçimlenmesi birinci binyılın başına denk düşer. Gördüğümüz gibi *Yehova geleneği metni*'nde taslağı yer almıştır: tek ve biricik yaratıcı Tanrı'dır, tek ve biricik Yehova.

Daha sonra ve özellikle büyük Peygamberler olgusuyla tektanrıcılık düşüncesi daha bir belirginleşecek ve güçlenecek, saflaşacak, mükemmelleşecek, nihayet *aşkınlığa,* yani radikal ayrıma, Tanrı'nın ve Evrenin bütünüyle farklılığına ulaşarak kaçınılmaz sonucuna varacaktır. Böylelikle esas unsurlarıyla ta-

mamlanmış olan Kutsal Kitap kozmogonik teolojisi Yehova döneminden başlayarak mükemmelleşmiş ve derinleşmiştir.

Yaradanın kişiliği

Sözgelimi yaratıcı Tanrı'nın kişiliğinden oluşan sunumu Sürgünden önceki öyküyle ve *Din adamları belgesi*'yle karşılaştıralım. *Yehova geleneği*'nde Yaratıcı *bir* bahçenin *bir* köşesiyle, *bir* ırmakla –çok büyük de olabilir bu ırmak!– biraz Çiftlik kiracısı gibi gördüğü bir erkekle, her türden bir hayvanla, bir kadınla ilgileniyordu... örgütlenmesinde insanın da bayağı bir payının bulunduğunun hissedildiği (bkz. Tekvin, II, 4b-5, *Yehova geleneği metni*'nin başı) bir kozmosun mütevazı başlangıç dönemleri. *Din adamları belgesi*'nde aynı Yaratıcı sadece evrensel gerçeklerle karşı karşıyadır: Su, Toprak, Gökyüzü, Işık, Karanlıklar, Yıldızlar, botanik ve zooloji türleri, insan ırkı. Ve eserini tamamladığında esas olarak Evrenin gelişmesinin artık özellikle bireylerin sayısı ve artışı sorunu olduğu görülür (Tekvin, I, 22 ve 28).

Mezmur CIX, ışıklı imajlarıyla Evrenin Mimarının ihtişamını ve mükemmelliğini ön plana çıkarır. Ama Kutsal Kitap'ın tümünde biricik ve yaratıcı Tanrı'nın mutlak aşkınlığı duygusunun en yüksek ve en güçlü ifadesini oluşturan, özellikle bağlamı içine oturtulduğunda Tanrı'nın Eyüb'deki çifte söylemidir. Burada Tanrı'nın söz almasının nedeni masum olmasına rağmen O'nun yüzünden niçin acı çektiğini *bilmek* isteyen Eyüb'ün sorularına cevap vermektir; Tanrı'nın sadece günahkâra kötü muamele etmesi ve sadece dürüst ve doğru insanı ödüllendirmesi gerektiğini söyleyen üç dostunun sınırlı teoremlerine cevap vermek; insanların bu iddialarını yok etmek için. Tartışmaz: Evrenin oluşmasında ve seyrinde biricik, taklit edilmesi mümkün olmayan, mükemmel ve anlaşılmayan yapıtının çeşitli

özelliklerini hatırlatmakla yetinir. Hiç kuşkusuz bunu açıklamak zahmete değer; bu eser onu bütün Kozmos'un hatta kendi şaheserinin, insan zekâsının çok çok üstüne çıkarır ve insanın O'nun karşısında benimseyebileceği tek tavır kalır: Radikal cehaletini, bu yüceliği kesinlikle anlayamayacağını itiraf etmesi, O'nun iradesine hayran olma ve teslim olma.

Yaratıcı etkinlik biçimi

Aynı aşkınlık duygusu Kutsal Kitap'ta Kozmogoninin bir başka verisini de mükemmelleştirmiştir: Tanrı'nın yaratıcı eyleminin tasarlandığı özel biçim. *Yehova geleneği metni*'nde yazar kullandığı terimlerin figüratif karakterini korur gibi görünse de oldukça maddi ve antropomorfiktir. Tanrı burada Kendisi çaba harcar: Kuyucu gibi "toprağın altından su çıkarır"; bahçıvan gibi "bir ağaç bahçesi" düzenler; "çamura biçim vererek" çömlek yapar, insanın, daha sonra da arkadaşlarının bedenlerini yapar; sonra bu heykellerin "burunlarına yaşam soluğu üfler" ve onları "canlı varlıklar" haline getirir.

İnsan etkinliğinden alınan bu imajlar daha sonra yazılan kutsal kitaplarda bile yer alır ve bunlarda ayrıca şiirsel karakterleri de yansır çoğu zaman: Tanrı dünyanın "boyutlarını hesapladığında" ve bu amaçla mimarlar ve duvarcı ustaları gibi bir "ip çektiğinde" (Mezmur CIV, 5; Eyüb XXXVIII, 4-6) aynı şekilde denizleri kapılarla kapadığında ya da "bulutlarla giydirdiğinde" ve "sislerle puslarla sardığında" (Eyüb, agy., 8 ve devamı) ya da gökleri bir Bedevinin "çadırı" gibi açtığında (Mezmur CIV, 2) bu eğretilemeleri gerçek kabul etmemek gerekir. *Din adamları belgesi*'nin bu tür ifadelerden açık seçik biçimde kaçınmaya özen göstermesi çok anlamlıdır. Bu metinde Tanrı hiç *eylemez* neredeyse: sadece *konuşur* ve her şey anında gerçekleşir, ortaya çıkar, her şey anlatılan bu düzene göre "ya-

ratılır".[1] Bu "etkili kutsal söz"[2] düşüncesinin kökeni –Mezopotamya? Mısır?– ne olursa olsun kesin olan şudur: *Din adamları belgesi*'nde kozmogoniye uygulanmasının nedeni Evrenin Yaratıcısı'nın aşkınlığını belirginleştirmek, Etkinliğini daha bir uhrevileştirmektir.

İsrail Yaratıcı ve Yaratımını daha fazla yüceltme anlamında daha da ileri gidecektir; bir anlamda henüz maddi olan sözün ötesine geçerek zihinsel "düzlemde" somutlaştırdığı (Eyüb, XXXVIII, 2) kavrama ve muazzam, şaşmaz, hayranlık uyandıran ilahi düşüncelere kadar gidecektir ve bütün bunlara *Bilgelik* denecektir. Büyük olasılıkla VI. yüzyıldan sonraki Meseller kitabının bir bölümünden alınmış olan Kutsal Kitap'ın en son kozmogonik bölümlerinden birinde Tanrı'nın eserinden daha önce var olan bu doğaüstü Bilgelik Yaradanın bütün etkinliğini yönlendiren son güç gibi sunulur bize.

VIII 22 *Yehova bütün eserlerinden önce beni yarattı*
Yarattığı her şeyden önce
23 *Ezelden beri ben varım,*
İlk önce, Dünyanın kökeninden önce:
24 *Daha Enginler yokken, doğmuştum ben,*

---

[1] *Din adamları belgesi*'nde burada *bara* fiili kullanılmıştır: Tanrı'nın özellikle yaratıcı ve kesinlikle bir insan etkinliğini anlatmak için kullanılmış olmayan etkinliği.

[2] Dile getirirken dile getirdiği gerçekleşen "etkili söz"e başvurma eski Mezopotamya'da sadece "Büyü" dünyasında (çok yoğun!) görülür; Marduk'un gücünü kanıtlamak amacıyla bir emirle bir yıldızı gösterdiği, sonra kaybettiği *Enuma Eliş*'teki bir bölüme rağmen (tablet IV: 20 ve devamı; bkz. *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, s. 625) Kökenler mitolojisinde kullanıldığına dair kesin bir tanıklık yoktur elimizde. Buna karşılık eski Mısır ilahiyatçıları çok belirgin biçimde bu yaratılış formülasyonunu benimsemişlerdir: *Sources orientales*, I. *La Naissance du Monde* (s.9), s.40.

Daha kaynaklar, pınarlar yokken;
25 *Dağlar dikilmeden önce*
Tepelerden önce ben doğmuştum!
26 *O daha yeryüzünü, kırları yapmamıştı,*
Dünyanın tozları bile yoktu ben varken
27 *Gökleri yaptığında ben oradaydım*
Enginliklerde bir çember çizdiğinde;
28 *Yukarıda bulutları yaydığında*
Enginlerin kaynaklarını taşırdığında;
29 *Denizin sınırlarını belirlediğinde,*
Suları çizgiyi asla aşmayacak olan;
Ve Dünyanın temellerini kurduğunda,
30 *Ben yanındaydım ve hiç ayrılmamıştım…*

GİZLİ MİTOLOJİK KOZMOGONİLER

İÖ en geç XI-VIII. yüzyıllarda Yaratılış "teoloji"lerini oluşturan İsrail düşünürleri kendi çağlarında ve dünyalarında daha önceki ya da kendilerinin dışındaki geleneklerden gelen kozmogonik anlayış tercihlerine çoğu zaman mantalitelerinin ve dinsel ideolojilerinin kesin damgasını vurmuşlardır.

Ayrıca biliyoruz ki eski Yakındoğu'da İsrail'den ve Yehova dininden çok önce Dünyanın ve İnsanın kökenleri üstüne sorular sorulmuş ve bunlara cevaplar verilmeye çalışılmıştır ve bu bağlamda her halk ve her dönem kendi dinsel anlayışına

bağlı kalmıştır. Böylece çok sayıda kozmogonik[1] "sistem" doğmuştur ve bunların her biri yandaşlarının gözünde kendini, yukarıda anlatılan Yehova'ya inananların gözündeki Kutsal Kitap "sistemi" kadar, az ya da çok kabul ettirmiştir. Bütün bu kozmogoniler *mitolojik* özellikler taşırlar, yani bir düşünceye göre geliştirilmişlerdir ve bu düşünce henüz saf fikirlerle tanışmadığından ve formel mantıklar oluşturmayı öğrenmediğinden imgelerle ve imgeleme zincirlenmeleriyle etkin oluyor, gerçek bir verinin denetimli ve nesnel genetiğinden çok bu bağlamda doğrulama için yeterli olan ve az çok fanteziyle tasarlanan olaylar dizisini araştırıyordu. Mezopotomya uygarlığı gibi uygarlıklarla taşman, eski Yakındoğu'da önemli ve yaygın olan ya da sadece İsrail'in komşuları tarafından geliştirilen bu "sistemler"in bazıları İsrail'de biliniyordu. Ve Kutsal Kitap'ın kozmogonik metinlerini sadece ona özgü olan teolojiyi saf dışı ederek incelersek eski inançların kalıntıları olarak ya da Yehova'nın dinine özgü düşüncelerin gereci olarak bu mitolojik kozmogonilerin izlerini buluruz yeniden.

Yehova geleneği metni

Gerçek anlamda kozmogoni

Yehova geleneği metni'nde evrenin kökenlerinin anlatıldığı bir dizi "hesaplanmış hayal"in esası şudur: Önce işlenmemiş, hiçbir bitkinin olmadığı bir toprak; *sonra* aynı toprak önce ot veriyor... yabani ("çalılık") ve yararlanılabilir ("yeşillik"), son-

---

[1] Mezopotamya kozmogonik "sistemleri" konusunda bir fikir edinmek için sözgelimi VII. bölüme (s. 279-328) başvurulabilir: "Les mythes cosmogoniques mineures" (J. Bottero), *Mythes et rites de Babylone*, Paris, Champion, 1985; ayrıca *Lorsque les dieux faisaient l'homme*'un XII. bölümüne "Genèses, théogonies, cosmogonies et anthropogonies", s. 470-525'e de başvurulabilir.

ra meyve ağaçları (Tekvin, II, 5 ve 8). Bir durumdan ötekine geçiş bâkir toprağa eklenmiş iki yeni unsurun etkisine bağlıdır: Toprağı verimli duruma getiren su ve toprağı işlenecek duruma getiren ve işleyen insan (agy., 5-7).

Bu kozmogoninin gelişmesini yönlendirdiği sanılan temel "imaj" kuyular aracılığıyla ("topraktan fışkıran su") ve insanların müdahalesiyle *işlenen çöl*'dür. Bu büyük olasılıkla çölün açma ve sulama çalışmalarına teslim olduğunu görmeye alışmış insanların düşüncesidir. Filistin özellikle steplerin ve işlenen toprakların birlikte olduğu ve iç içe geçtiği güney ve doğu bölgeleriyle denizin –anlamlı bir suskunluk!– hiçbir rol oynamadığı (adı geçmez, Yehova'nın Tekvin'de [II, 19 ve devamı] biçimlendirdiği hayvanlar listesinde de adı geçmez) bu tür bir kozmogonik mitin vatanı olabilir. Hatta doğuya doğru ağaç ekili bahçe (orada) (*agy*., 8 ve devamı) yani aslında çölün ortası toprağın sulanması amacıyla "yerden fışkıran su"yuyla bir tür vahaysa mit yazarları belki de eski göçebeler ya da yarı göçebelerdi.

Ama ilk bahçenin yeri "(orada) doğuya doğru" farklı bir anlam taşıyabilir ve Suriye-Arap çölünü değil, Mezopotamya'nın ötesini belirtebilir. Aden'in durumunun anlatıldığı Tekvin bölümü (II, 10-14) bu yorumu doğrular. Burada her şey çok açık seçik değildir ama ilk iki ırmak, *Pişon ve Gihon*[1] bilinmeseler de Dicle ve Fırat'ın kesinlikleri su götürmez. Bu durumda bu biçimde taslaklandırılan "coğrafya" Aden'in Mezopotamya'yı sınırlayan iki ırmağın kaynağında, yani bu ülkenin kuzeyindeki dağlık bölgede olduğu farz edilirse[2] tanınabilir;

---

1 Düşsel anlamlar: Birincisi "sıçrayan", ikincisi "fışkıran".

2 Büyük olasılıkla Mezopotamya kökenli bir Kenan geleneğine göre (bkz. A. Caquot'nun yazısının 179. sayfası, "La naissance du monde selon Canaan" *Sources orientales*, I, La Naissance du monde içinde, s. 175-184) tanrıların önderi El "iki Uçurumun dibinde, iki ırmağın kesiştiği yerdedir." İki "kozmik ırmak", evreni ve dünyayı kuşatan iki su kütlesinin "ortak bir kaynağı" vardır buna göre: Kavuştukları bir nokta. Ve tanrıların başı hiç kuşkusuz maiyetiyle birlikte oradadır.

öte yandan *Pişon ve Gihon* merkezi Mezopotamya olan yeri kuşatan muazzam bir akarsuyun iki kolu gibidirler.[1] Bu taslak ve kesinlikle mitolojik "coğrafya"nın Mezopotomya'yla bazı bağları vardır, çünkü bu bölgede yaşayanlar bizim çok iyi bildiğimiz gibi ülkelerini Dünyanın merkezi gibi görüyorlardı; yeryüzünün Suyla (tuzlu su tabii ki, ırmakların tatlı suyu değil!) sularla kuşatılmış olduğunu düşünüyorlardı ve uzak kuzey bölgesinin yüksek dağlarının bazı yerlerinin büyük Tanrıların mekânları olduğunu düşünüyorlardı.

Uzun zamandan beri dikkat çeken nokta söz konusu bölümün (Tekvin, II, 10-14) metnin geri kalan bölümü zarar görmeden çıkarılmış olabileceği ve dolayısıyla da bir ayrıntı özelliği taşıdığıdır. Bu hipotez doğruysa *Yehova geleneği* kozmogonisinde iki farklı gelenek bulunduğu izlenimi ediniyoruz: Birisi dünyanın kökenleri üstüne muhtemelen Filistin geleneği; öbürü bu kökenlerin coğrafi değerlendirmesi ve evrensel Okyanusla çevrili bir ada olarak dünyanın kozmolojik anlayışı üstüne Mezopotamya geleneği: Ayrıca bu gerçek anlamda Mezopotamya kozmogonisini hatırlatabilecek bir özelliktir ki bu özelliğiyle *Yehova geleneği metni*'nde yer almaz.

Antropogoni ve zoogoni

Aynı *Yehova geleneği* içinde antropogonik ve zoogonik mitlerin kökeni o kadar açık değildir. İnsan ve hayvanlar Tanrı tarafından "kilden yapılmıştır" ve daha sonra da Yaradanın "burunlarına üflediği Yaşam soluğu"yla can bulmuşlardır

---

[1] *Havila* Güney Arabistan'dır ve *Kuş* da büyük olasılıkla Kafkasya bölgesidir (başka bir Kuş da Etyopya bölgesidir). Dolayısıyla Pişon ve Gihon yeryüzünün iki bölgesi gibi tasarlanan bu yerleri sınırlayan denizler olabilir. Yeryüzü bütünüyle suyla kuşatılmış olduğundan her biri adanın bir yarısını sınırlayan iki denizin kavuştukları bir nokta vardır. "Mit" yazarlarının iki büyük ırmağı Dicle ve Fırat da oradan çıkar.

(Tekvin, II, 7 ve 19). Çömlekçilik ve heykelcilik sanatına bu mitolojik çağrının Mezopotomya efsanesiyle bağlantıları vardır;[1] ama bu örnek bağlamındaki gibi özellikle kilin birçok gündelik aletin hammaddesi olduğu bir ülkede ve dönemde çalışan bir seramikçi gören birinin aklına da kolaylıkla gelebilecek bir şeydir bu. Buna karşılık "bütün canlıların annesi", ilk kadının yaratılışının hareket noktası olarak muamma gibi bir "kaburga"nın seçilmesi (Tekvin, III, 20) uzun zamandan beri belirtildiği biçimde "kaburga" ve "yaşam" arasında Sumer dilindeki yarım uyak dikkate alındığında açıklanabilir belki: Bu sözcükler *til* ya da *ti* diye telaffuz edilir ve aynı "ideogram"la yazılırlar. Dolayısıyla burada da bir Mezopotamya hatırlatması olabilir. Bununla birlikte biz Mezopotamya'da bildiğim kadarıyla bu eşadlılığa dayanan antropogonik ya da antropogonik olmayan mit bulamadık.

Aynı şekilde bu ülkede ya da eski Yakındoğu'nun başka bir ülkesinde insanların ve hayvanların yaratılışını *Yehova geleneği*'yle aynı biçimde gören bir öyküye rastlamadık: Öncelikle bir çeşit "Tanrı'nın çiftlik kiracısı" gibi yaratılan Erkek -tek başına yaşayan birey: "Çalışmak ve Bahçeye bakmak için" (Tekvin, II, 7 ve 15); sonra Erkeğe "uygun bir yoldaş" bulmak için çeşitli hayvanlar (agy., 18 ve devamı); ve söz konusu yoldaşın tam bir uygunluk içinde olması arayışının sonunda Tanrı'yı bu yoldaşı Kadın biçiminde, Erkeğin bedeninden yaratmaya götürmesi.

Bu mitin bazı özelliklerinin Mezopotamya antropogonisinin bazı yerlerinde karşılıkları vardır ve buna göre insan "tanrılara hizmet etmek için" ve "yaratılışı tamama erdirmek için"

---

[1] Sözgelimi *Büyük bilgenin şiiri*; burada insan protipi kilden üretilmiş, bir Tanrı'nın kanıyla sulanmıştır.

yaratılmıştır.[1] Ama benzerlikler çok az karakteristiktir belki: Bugün için *Yehova geleneği* antropogonisi ve zoogonisinde Mezopotamya mitlerinin belli belirsiz anılarına rastlanabilir ancak.

Ayrıca Yaratılışın mitolojisinin bütünü için aynı değerlendirmeyi yapmak gerekir:[2] özellikle daha sonra eklenen bölüm (II, 10-14) oldukça özgün ve büyük olasılıkla yerli özellikler taşıyan ve Mezopotamya'ya sadece dağınık ve belirsiz bazı verileriyle bağımlı bir metin gibi görünür.

Sürgün sonrası kozmogoniler

Sürgünden sonra işler değişir. Şiirsel yaratmanın mitolojik imgelemle yan yana gelebileceği ve onun yerini alabileceği Mezmur CIV'ün ve Eyüb'deki Yehova söyleminin sunumlarını çok yakından analiz etmeksizin, özellikle *Din adamları belgesi* (özellikle ve kesinlikle kozmogonik) üstünde durmak daha yararlı olacaktır.

Kronolojik çerçeve

Bu metinde öncelikle Yaratılışın kronolojik çerçevesinden uzaklaşalım: Tanrı'nın şaheserini yedi günde tamamlaması. Bu kesinlikle İsrail'de düşünülmüş olan bir özelliktir. Yehova dininin temel ilkelerinden biri gerçekten de haftalık zaman ritmini öngörüyordu: Altı gün çalışma ve yedinci gün dinlenme ve ibadet (sözgelimi bkz. Çıkış, XX, 8-10). Mitin yazarı bu zorunluluğu ona daha mutlak ve bir anlamda daha

---

1 Bkz. J. Bottero, *La Religion babylonienne*, Paris, Presses Universitaires de France, 1952, s. 86 ve devamı; ve özellikle "Les mythes cosmogoniques mineurs"

2 *Din adamları belgesi*'nin tersine *Yehova geleneği* kozmogonisi Kutsal Kitap'tan ayrı gibidir. Bununla birlikte İşaya, XLI, 18-19 gibi bazı bölümlerin az çok ondan esinlenmiş olduğu söylenebilir.

evrensel bir değer kazandırmak için bizzat Tanrı'nın tavrına dayandırmak istemiştir. İşte bu nedenle yaratıcı çalışmayı dağıtmıştır ki bu çalışma aslında sekiz temel an içerir: Altı gün ve yedinci gün "Tanrı"nın dinlenmesi". Düşünce *Din adamları belgesi*'nden daha eskidir. *Elohim geleneği metni*'nde bulunur: Çıkış, XX, II:

Yehova göğü, yeri, denizi ve içindeki her şeyi altı günde yarattı, ama yedinci günde dinlendi. Yehova işte bunun için yedinci günü kutsadı ve mübarek bir gün kıldı.

Kozmogoni

Bu yapay çerçeve bir kez ayrıldıktan sonra *Yehova geleneği metni*'nden daha düzenli olan *Din adamları belgesi*'nin kozmogoni, zoogoni ve antropogonisi bu metinde çok daha farklı biçimde sunulur.

Hareket noktası artık verimli hale getirilecek çöl değil, muazzam bir kaostur ve bu kaos önce düzene sokulacak, daha sonra da donatılacaktır. Ve bu kaos topraktan değil, sudan oluşmuştur. Tekvin'de (I, 2) "Issız ve boş toprak" gerçek anlamda ancak daha sonra ortaya çıkacak (9-10) "toprak" olarak anlaşılmaz: "Kuru alan" ama "Evrenin alanı" ve bu Evrende tek eleman sonsuz ve karanlık sulu enginliktir, üstünde Rüzgâr, "Tanrının soluğu" eser: Varlığının işareti ve Gücünün enstrümanı. Aynı "Toprak"tan söz ederken Mezmur CIV de aynı Kaos'a gönderme yapar:

6 *Ona enginlikleri giysi gibi giydirdin,*
Ve sular dağların üstünde duruyordu...

Ve daha önce gördüğümüz gibi Tufan, yeniden başlayan Yaratılış da su Kaosuna bir dönüşle başlar.[1]

Her şeyde düzenin vazgeçilmez koşulu ışık olunca (Tekvin, I, 3 ve devamı) bu Enginlerden, ilk baştaki bu karışık sulardan çıkacaktır her şey. İlk hareket tabii ki "Suların ayrılması"dır ("üst sular" ve "alt sular"); arada bir kubbe vardır ve aralarındaki boşluğu oluşturur ki bu da bizim evrenimizdir (agy., 6 ve devamı). Kubbede "alt sular" arasında yeni bir ayrım olur: Artık belirli bir yerde (Deniz) duran su elemanı ve gerçek anlamda Karayı oluşturan kuru eleman.

Böylece Evrenin üçlü çerçevesi oluşur: Gökyüzü, Yeryüzü ve Deniz. Geriye bu alanların her birini doldurmak kalır. Öncelikle bitki örtüsü (agy., 11 ve devamı) daha çok Yeryüzünün tamamlanması ve eksiksiz hale gelmesidir. Evrenin üç alanı daha sonraki dönemde dolar: Gökyüzünde yıldızlar (14 ve devamı), Denizde deniz hayvanları (20 ve devamı), nihayet Karada kara hayvanları (24 ve devamı), sonra bütün yaratılışın kralları ve buradaki Tanrı'nın temsilcileri (26 ve devamı).

Bu kozmogoninin mitolojik karakteri

Bu, evrenin görünüşte mantıksal ya da en azından belli, düzenli bir görünümünü veren bir süreklilik tir. Bununla birlikte hiçbir tartışmaya yer bırakmayacak şekilde mitolojik düzlemde yer alır. Sözgelimi yıldızları gökyüzündeki bir topluluk gibi tasarlamak tam bir "düş"tür; bu dünyanın canlı türlerini bütünüyle fantezist ölçütlere göre, bitkileri yeryüzünün kürkü ve deniz hayvanlarını –balıkları ve kuşları!– yeryüzündeki hay-

---

[1] Sözgelimi aziz Petrus'un II. Mektup'unun yazarı *"bir zamanlar suyun ortasında ve suyun etkisiyle Tanrı'nın düzeninde oluşan bir göğü ve yeri bilmiyormuş gibi yapan alaycılar"*dan söz ederken İS birinci yüzyılın sonunda ya da ikinci yüzyılın başında düşündüğü, Yaratılıştan önceki aynı evrensel su elemanıdır.

vanlardan –dörtayaklılar ve sürüngenler– çok farklı kökenli hayvanlar olarak sınıflandırmak...

Dahası. Evrenin esas alanlarındaki eski dağılıma gidilirse tümüyle yüzeysel ve düşsel bir *kozmoloji* tasarlanır. Evrenin muazzam sulu bir uzamdan oluştuğu kabul edilir ("Üst sular ve alt sular") ve bu uzamın içindeki güçlü bir kubbe (Gökyüzü) Dünyanın çerçevesini şekillendirir (ayrıca bkz. agy.). Dünyanın bir bölümü kuru (Kara), bir bölümü suludur (Deniz). Kutsal Kitap'ın bu betimlemeyle kesinlikle uyuşan öteki bölümleri doğrular bunu.

Sözgelimi Meseller VIII, 27'ye ve Eyüb XXVI, 10'a göre dünya yuvarlaktır, çünkü gök kubbe –dağların sütunlarıyla desteklenen– alt suların "Enginliğin yüzeyindeki" bir çemberini keser. Dolayısıyla yeryüzü alt sulara dalmıştır ve "kaideler"in üstünde durur orada (bkz. Eyüb XXXVIII, 6 ve Mezmur CIV, 5). Ayrıca Eyüb'deki söylemin başı (XXXVIII, 4-11; ayrıca bkz. Mezmur CIV, 5-9) ayrıntılı biçimde incelendiğinde her şey sanki Deniz, Karayı tehdit ediyormuş ve her yandan istila ediyormuş gibi olup biter: Kıyılar, Tanrı'nın dalgaların kibirini kırmak için koyduğu "engeller" sürekli bir hat oluşturur ve Kara, Denizin ortasındaki bir ada gibi düşünülür.

Daha gerilere, Evrenin dağılımının ötesine, Yaratılışın başlangıcına, Kaos-Uçuruma ve ilk düzenlenmesine kadar gidelim. *Din adamları belgesi*'nde bu Kaos-Uçurum hiçbir engelle ve dirençle karşılaşmadan oluşmuştur: Tanrı bir düzen istediğini söyler ve Enginlerden oluşan kütle Kubbenin ortaya çıkmasıyla ikiye bölünür (Tekvin, I, 6 ve devamı). Ama Mezmur CIV, 7, evrendeki suları gerileten Tanrı'nın "azarlamaları" ve "gürlemeleri"yle Tanrı ve Enginlik arasında bir tür mücadele gibidir. Eyüb'de (XXXVIII, 8-10) bir "engel, bir kilit ve kanatlar"la durdurulması gereken dalgaların öfkeli "patlaması"nın anlat-

mak istediği de Yaradan ve Deniz arasındaki bir çatışmadır; sonunda Tanrı galip biri gibi mağluba Yasasını dikte eder:

Buraya kadar geleceksin, daha ileri değil!
Dalgalarının kibiri burada kırılacak!

Ve Kutsal Kitap'ın sürgün sonrası kitaplarına dağılmış bölümler: İkinci İşaya, Eyüb ve Mezmurlar ve biçimsel olarak kozmogonik bağlamlar arasında daha belirgin bazı özellikler;

9 *Kalk! Kalk! Güçlen,*
Yehova'nın kolu!
Eskisi gibi ayağa kalk!
Eski çağlardaki gibi!
Rahab'ı parçalayan sen değil misin?
Canavarı yaralayan?
10 *Denizin sularını kurutan sen değil misin?*
Enginlerin sularını?..
(İşaya, LI)

10 *Suların Yüzüne bir Çember çizdi,*
Aydınlığın ve Karanlıkların civarına kadar!
11 *Göğün sütunları titriyordu,*
Tehdidinden korkarak
12 *Bütün gücüyle yardı Denizi:*
Zekâsıyla Rahab'ı yere serdi!
13 *Soluğu gökleri parlattı,*
Eli kıvrılan Yılanı deldi!..
(Eyüb, XXVI)

13 *Gücünle kuvvetinle denizi bölen sensin,*
Suların üstündeki ejderhanın başını
ezen!
14 *Leviathan'ın başlarını parçalayan sensin,*
Onu denizlere yem ettin!
15 *Pınarları, selleri sen fışkırttın,*
Kurumayan ırmakları kuruttun!
16 *Gündüz senindir Gece de senin!*
Işığı ve güneşi sen hazır ettin!
17 *Yeryüzünün bütün sınırlarını sen çizdin!*
Yazı da kışı da sen yaptın!..
(Mezmur LXXIV)

10 *Denizin gururuna sen hükmettin!*
Azgın dalgaları sen dindirdin!
11 *Rahab'ı bir ceset gibi çiğneyen sensin*
Ve Düşmanlarını dayanılmaz kolunla
dağıttın!
12 *Gök senin, Yeryüzü de senin:*
Dünya ve dünyadaki her şeyi sen
yarattın!..
(Mezmur LXXXIX)

Bu metinler Evrenin kökenlerine Yaratıcı ile Sular kütlesinin müthiş gücü arasında amansız bir mücadeleyi koyarlar kesinlikle: Enginler. Enginler çeşitli gizemli adlar taşıyan muazzam bir canavarla birleştirilmiş görünür: Rahab, Leviathan, Ejderha (*Tannim*), Kıvrılmış yılan.[1] Hatta aynı zamanda iki cana-

[1] *Rahab* "Kargaşa", "Fırtına" demektir. *Leviathan* ve *Tannim* ya da *Tannin*'in etimolojik anlamı çok kesin değildir. Her halükarda Tannin başka bazı bölümlerde bir tür sürüngen

varın olduğu da söylenebilir: Deniz ve Rahab (Mezmur LXXXIX ve Eyüb, XXVI), Ejderha ve Leviathan (Mezmur LXXIV), Rahab ve Ejderha (İşaya, LI)... bunların eşdeğerleri açık ve kesindir: Birincisi için Deniz ve ikincisi için de Enginler. Yehova metninin ikinci bölümünde, Eyüb'de Leviathan (bkz. yukarıda) ve "Hayvan" anlamına gelen Behemot adlarıyla yer alanlar aynı korkunç varlıklardır. Şairin fantezisi tanıdığı zooloji evreninin tümünde kendisine en etkileyici gelen iki hayvanın özelliklerini anlatmak için taklide başvurmak zorunda bırakır kendisini: Behemot için hipopotam ve Leviathan için de timsah. Ama daha önce aktardığımız metinler dikkate alınırsa tercihini yönlendiren kaçınılmaz bir biçimde Yehova'nın yenilgiye uğrattığı iki büyük Devin anısıdır: Onlara Dünyadan ve insanlardan daha fazla hâkim olması (birinci söylev: XXXVIII-XXXIX) Yüceliğinin ve Aşkınlığının en güçlü kanıtıdır sanki. İki canavarı düşman değil, Yehova'nın yaratıkları yaparak daha da yüceltir onları. Ve İÖ I. binyıl sonuna ait bir Yahudi yapıtı olan ve üslubu ve ideolojisiyle Kutsal Kitap'a çok yakın olan ama kutsal kitaplar içinde kabul edilmeyen psödepigraflar içinde yer alan Ezra'nın IV. kitabında açık seçik biçimde buluruz bunu:

VI (47) *Beşinci günde (Yaratılışın), Dünyanın Yedinci bölgesine emir verdin; (verdiğin Emirle) Sular (alt) burada toplanmıştı; hayvanlar, kuşlar, balıklar üreyecekti.* (48) *Ve öyle oldu: İnsanların senin mucizelerini anlatmaları için sessiz ve cansız Su ilahi Emre göre bu hayvanları üretti.* (49) *Sen o zaman iki canlı varlığı ayrı bir yere koydun: Bunlardan biri Behemot öbürü Leviathan'dır.*

(50) *Birini öbüründen ayırdın: Çünkü suların toplanmış olduğu Dünyanın yedinci bölgesi onların (hepsini) içinde barındıramazdı.* (51) *Behemot'a oturması için (Yaradılışın) üçüncü gü-*

("Ejderhanın yaygın çevirisi") anlamına da gelir. Sözcüğün ilk anlamı buysa ve "kıvrılmış yılan" sözcüğü de dikkate alındığında ilk mitsel ucubeler hiç kuşkusuz Mezopotamya'da yılan ve ejderha biçiminde hayal edilmişlerdir.

nünde kuruyan dünyanın altı bölümünden birini verdin: Bin dağın bulunduğu bölge.[1] (52) *Leviathan'a (oturması için) dünyanın yedinci bölgesini verdin, suların bulunduğu bölgeyi (Deniz). İstediğin zaman istediklerinin beslenmeleri için ayırdın buraları.*

Tekvin'deki (I) yaratılış öyküsünün bir tür yoğunlaştırılmış tekrarından alınan bu parça[2] Tekvin'in bir bölümünü daha iyi anlamamıza yardımcı oluyor: Tanrı deniz hayvanlarını yaratırken "Ejderhalar"dan (21) başlıyor işe (önemli canavarlardan birinin adı Tannin'in çoğulu Tanninim). Dolayısıyla Eyüb gibi (ayrıca bkz. Mezmur CIV, 26) *Din adamları belgesi* başka metinlerin dünyanın yaratılışı sırasında Tanrı'nın yendiği hasımları olarak gösterdiği Canavarları basit yaratıklara dönüştürmüştü.

Bu mitolojinin kökeni

Din adamları belgesi Kozmogonisinin (ve onunla paralellik gösteren öteki bazı metinlerin) örtük bazı özelliklerinin açık seçik biçimde mitolojik karakteri yadsınmaz olsa da böyle bir mitolojinin kökeninin neresi olduğu konusunda hiçbir tereddüde yer yoktur: Mezopotamya. Sadece Tekvin I'deki Evrenin *yerleşim düzeni*'nin bu ülke literatüründe kesin bir dengi yoktur ve dolayısıyla daha fazla bilgi olmayınca İsrail düşünürlerine mal edilebilir bunlar.

Ama evrenin bölgelerinin düzenlenmesi aracılığıyla düşünülen *Kozmoloji* esas itibariyle Mezopotamya bilgelerinin İsrail'in var oluşundan ve düşünmeye ve yazmaya başlamasından çok önce anlatmış olduklarının aynısıdır.

Ve özellikle Dünyanın *Yaratılışının ilk metni* ünlü "Babil

[1] Eyüb'de (XL, 20) farklı bir ifade.
[2] Ayrıca bkz. başka bir "psödepigraf": Hanok kitabı, LX, 7-9.

Yaratılış Destanı" *Enuma Eliş*'te[1] ele alınmıştır. Aynı şekilde uygun biçimde karşılaştırılan ve incelenen sürgün sonrası kutsal metinler yaratılışı Yaratıcı Tanrı (Mezopotamya'da Marduk; İsrail'de Yehova) ve iki dev kütlenin karıştığı muazzam sulu Kaos arasındaki müthiş bir mücadeleyle başlatırlar. Bunlar Mezopotamya'da kozmik Okyanus ya da Deniz Tiamat ve kara Okyanusu ya da yeraltı tatlı su örtüsü olan *Apsu*'dur. İsrail'de adlandırmalar farklıdır ve ayrıca daha önce gördüğümüz gibi geleneklere göre değişir; iki su kütlesinden birinin adı birçok kez "Enginler" diye geçer ve İbranice'ye yaygın çevirisi *Tehom*'dur ki bu da belki her halükârda dil açısından *Tiamat*'ın aynısı olan bir özel addır; *Apsu* sözcüğü İbranice *Afsey-Erec*, "Dünyanın uçları"na (Tesniye, XXXIII, 17 vb) denk düşse de dünyanın sınırlarına işaret eder ve dolayısıyla dünyayı çevreleyen bu kara Okyanusu'nun kıyılarını gösterir. *Din adamları belgesi*'ne göre su kitlesinin "üst sular"a ve "alt sular"a ayrılması *Tiamat*'ın iki bölüme ayrılmasına işaret eder: Gökyüzü ve Yeryüzü. Ve İşaya (II, 9) ve Eyüb'de (XXVI, 12) yaratıcı Tanrı'nın kozmik canavarı yenmesinin bir işareti olarak "delip geçmek, yarmak" sözcüğünün tercih edilmesi Babil destanının somut bir verisine gönderme yapar; burada "Tiamat'ın cesedi" (ayrıca bkz. Mezmur LXXXIX, 11'deki "Rahab'ın cesedi") Marduk tarafından ikiye ayrılmıştır (tablet IV: 135 ve devamı).[2]

Bu karşılaştırmayı bütün ayrıntılarıyla daha ileri noktalara taşımanın bir anlamı yoktur: Üstünde durduğumuz noktalar açıklayıcıdır. En azından esas özellikleriyle kozmogonik mitolojisi *Din adamları belgesi*'ne, İşaya, Eyüb ve Mezmurlar'a ör-

---

[1] Bu şiirin son eksiksiz çevirisi *Lorsque les dieux faisaient l'homme* adlı yapıtın XIV. bölümünde ("La glorification de *Marduk*") bulunur. Ayrıntılı yorum için bkz. J. BOTTERO, *Mythes et rites de Babylone* (Paris, Champion, 1985), s.113-162).

[2] Ayrıca bkz. Eyüb'ün kitabı, dize XL, 19) Ancak tahrif edilmiş ve anlaşılması zor bir metindir bu.

nek oluşturan Babil destanı İÖ ikinci binyılın son çeyreğinde kaleme alınmış görünmektedir. Buna karşılık yukarıda anılan kutsal kitap metinlerinin tümü İsrail büyük sürgününden sonradır. Dolayısıyla bunların nereden alındıklarını saptamak zor değildir.

Doğrudan doğruya mı alınmıştır bunlar? Ya da Mezopotamya mitleri Babil'den İsrail'e kesinlikle ara istasyonlarla mı yayılmıştır ve yayılırken de her aşamada iyice belirginleşip oturmuş mudur? Bu soruya cevap vermek kolay değildir. Sözgelimi ikinci binyılın ortasında Gılgamış destanı ya da kehanet ve astroloji metinlerinin çiviyazılarında okunduğu ve bazılarının Suriye, Küçük Asya, Mısır gibi ülkelerin dillerine çevrildiği düşünülürse Filistin'deki Mezopotamya mitlerinin doğrudan doğruya tanınabilmesi olanağından kuşkulanmak mümkün değildir. Öte yandan *a priori* olarak dolaylı bir aktarım olasılığından da söz edilebilir. Bu bağlamda özellikle bilebildiğimiz kadarıyla kozmogonik mitleri açıkça Kutsal Kitap'ta da görülen Mezopotamya özellikleri taşıyan Suriye ve Fenike düşünülebilir: Sözgelimi Baal'in denizle mücadelesi ve yaratıcı Tanrı'nın "kozmik Irmağın iki kolunun kesiştiği yerde" oturması.

Bununla birlikte dikkat edilmesi gereken bir nokta da şudur: Babil kozmogonik mitolojisini en belirgin biçimde yansıtan kutsal metinlerin tümü *Sürgünden sonra* yazılmıştır; buna karşılık daha önceki dönemden kalmış olan tek metin olan *Yehova geleneği* mitsel kozmogonisinde Dünyanın Yaratılışı çok farklı bir biçimde sunulmuştur: Esası neredeyse kesin biçimde yerli kaynaklı olan bir tema ve Mezopotamya'ya özgü alıntıların ya çok sınırlı ("Aden coğrafyası") ya da bulanık ve belirsiz olması ve her halükârda bunların kesinlikle *Enuma Eliş*'e özgü bir mitolojiyi yansıtmamaları. Bu koşullarda şöyle bir düşünce çıkabiliyor ortaya: İsrail'de Sürgün'den önce az tanınan ya da iyi tanınmayan –en azından bizim elimizdeki belgelere göre– Mezo-

potamya kozmogonisi orada ilk kez tanınmıştır ya da çok beğenilmiştir ve düşünürler tarafından Mezopotamya'da da onunla doğrudan ilişki kurulduğunda belli ölçüde adapte edilmiştir.

MİTOLOJİ VE TEOLOJİ

Böylece mitoloji ve teoloji tarihçi için İsrail'de kozmogonik düşüncenin peş peşe gelen iki evresi gibidir. Dolayısıyla aralarında, tanımlanması gereken belli bir süreklilik ve kesinti bulunur.

Süreklilik çok kesindir, çünkü İsrail teolojik sisteminde, *Yehova geleneği metni*'nde, *Din adamları belgesi*'nde ve Dünyanın ve İnsanın kökeniyle ilgili bütün öteki bölümlerde mitleri yeniden bulduk ve bugün biliyoruz ki bunlar çok farklı düşünce sistemleri içinde işlenmişlerdir.

Dolayısıyla İsrail düşünürleri Yehova dinine yabancı "düşünülmüş tüm imgeleri" kendi kozmogonileri içinde tutmuşlar ve bu kozmogoniye dahil etmişlerdir.

Bu kalıntılardan bazıları özellikle Kutsal Kitap yazarlarının şiir damarını beslemeye yaramıştır: Özellikle İkinci İşaya, Eyüb ve Mezmur yazarları. Ama şairler çoğu zaman folklora,yani boş inançlara ve ortak inançlara başvururlar. Bu büyük düşünürlere göre sadece eğretileme olan bir şeyin halkın gözünde daha mutlak bir değere sahip olması kesinlikle mümkündür. Bu bağlamda Kutsal Kitap'ın daha sonraki tarihi aydınlatır bizi: İnananların özellikle başta jeoloji ve antropoloji olmak üzere genetik bilimlerimizin başladığı ve ilk gelişmelerini gösterdiği dönemde Kutsal Kitap'a geçen savaşları ve mücadeleleri hatırlanacak olur-

sa Yehova'nın eski müminleri için mitlerin ve kozmolojik imgelemlerin önemi değerlendirilir: Bunların kendileri için yaklaşık iki bin yıl sonra ve hatta günümüzde sadece sıradan insanlar için değil çok önemli düşünürler içinde de ifade ettiği değer.[1]

Hatta Kutsal Kitap yazarları için bile yazılı belgelerden gelen kozmogonik "imajlar" kadar bunların aktardıkları "dinsel fikirler"e de bağlı olup olmadıkları sorusu sorulabilir. Sözgelimi şu sorunun cevabını kim verebilir: *Yehova geleneği metni*'nin yazarı Tanrısıyla ilgili olarak çok yüce şeyler düşünmesine rağmen, insanın ve hayvanların "biçimlendirilmesi" gibi bizim için sadece eğretilemeler olabilecek verilerin en azından bulanık ve karışık bir biçimde gerçek olduklarını düşünmüyor muydu?

Kutsal Kitap yazarlarının kendilerinin benimsemiş oldukları mitolojik sisteme bağımlılıklarının daha ileri gittiği ve özellikle "dinsel fikirler" alanına ulaştığı durumlar vardır. Böylelikle en azından Kutsal Kitap'ın kendisinde o zamandan beri geliştirilen gerçek anlamda *ex nihilo* Yaratılış kavramı görülmüyor henüz.[2] Tanrı muazzam bir kaos örgütlüyor, onu dönüştürüyor, nüfuslandırıyor, ama bu Kaos "başta" vardı ve Tanrı'nın onun yaratıcısı olduğu, onu daha önceki mutlak bir boşluktan çıkardığı hiçbir yerde kesin biçimde ifade edilmemiştir.[3] Oysa burada varlıkların *mutlak kökeni*'nin değil, sadece *oluş*'un düşünüldüğü Mezopotamya mitolojisinde kozmogonik problemin durumunun bir sonucu söz konusudur.

---

1 Sözgelimi bkz. A. Houtin'in yapıtları: *La Question biblique chez les catholiques de France au XIX. siècle*, Paris, 1902, A.Picard ve *La Question biblique au XX. siècle*, Paris, 1906, E. Nourry.

2 *Ex nihilo* yaratılıştan söz eden ilk kutsal metin II. Makabiler kitabıdır: "*Rica ediyorum çocuğum gözlerini gökyüzüne ve yere çevir, oralarda bulunan her şeyi düşün ve kabul et ki Tanrı bunları kesinlikle daha önce var olan bir şeyden yaratmadı; ve insan soyu böyle oldu*". (VII, 28). Ama bu "apokrif" Helenistik dönemde Yunanca yazılmıştır ve burada Yunan düşünce ve sorunsalının etkileri kaçınılmaz biçimde görülür.

3 Tekvin'de (II, 4b) "yapmak" fiili çok bulanıktır ve kesin sonuçlar çıkarılamaz.

Bununla birlikte olayın bir istisna olduğunu ve kozmogoninin ana fikirleri alanında İsrail teolojisiyle daha önceki mitlerin yansıttıkları teoloji arasındaki *kesintinin* çok daha belirgin olduğunu kabul etmek gerekir.

Bunların mücadelesi *Yehova geleneği metni*'nde hiç kuşkusuz daha belirgindir ve bunun nedeni hiç kuşkusuz onların esas alanlarındaki örtük mitleri tanımamamız ve esas çizgileri içinde kalan İsrail "sistemi"nin henüz bütünüyle gelişmemiş olmasıdır. Ama sözgelimi *Enuma Eliş*'e göre kozmogoninin Babil versiyonu ve *Din adamları belgesi* versiyonu ve öteki sürgün sonrası Kutsal Kitap metinleri arasında benzerlikler değil farklılıklar araştırılırsa İsrail teolojisinin zaferi çarpıcıdır.

Enuma Eliş ve öteki Mezopotamya kozmogonileri metinleri, *ut littera sonat* çoktanrıcılığın ve insanbiçimciliğin damgasını taşır: Kutsal savaşlar ve kıskançlıklar, korku, açgözlülük, bencillik, vahşet, insanların bütün kötülüklerinin, içlerinde dünyanın kökeninin tanrıları da olan tanrıların kararlarının kesin nedenleri olması... ama çok daha ilginç ve düşündürücü olanı kozmogoninin teogoniyle başlaması, *Tanrıların gelişmesinin Evrenin gelişmesi içinde yer alması* ve bütün Tanrıların Kozmosun bir parçasını oluşturmalarıdır.

Bütün bu özellikler Kutsal Kitap'ta elenmiştir: Kutsal Kitap'ta Yaradan sadece Tanrı'dır; Dünyanın "hammaddesi"ni oluşturan vazgeçilmez Tanrılar tanrısallıklarını yitirdiler ve sadece devlikleri ve canavarlıkları kaldı; Demiurgos'un kusurları yoktur artık: Mükemmel ve adildir ve Evreni yaratma ihtiyacını ne kıskançlıktan ne de gereklilikten duymuştur; Eyüb, İkinci İşaya ve Mezmurlar onun Kaos'un büyük Canavarına karşı "mücadelesi"nden izler taşısa da *Din adamları belgesi*'nde yok edilmiştir o, "tinselci" tanrısal eylem sadece "etkili söz"ü devreye sokar ve hatta "ilk başta" nesnel bir Kaos bırakır, üçleme-

sini yaptığı yüce varlıkları basit varlıklara dönüştürür (sözgelimi Eyüb ve Mezmur CIV) ve özellikle *Yaradan kozmosun bir parçası değildir artık*, evrime tabi değildir, evrim artık Kozmosun işidir: Var olan her şeyi kendi yasaları içine alan tek *bir evren* yoktur artık, *yok edilemeyen iki dünya* vardır: Yaradan ve Yaratık.

Öyle sanıyorum ki burada öngörülemeyen bir dönüşüm ve İsrail kozmogonik sisteminin zirvesi söz konusudur. Kutsal Kitap'ta tamamlanmamıştır bu hiç kuşkusuz; Kutsal Kitap bu bağlamda sonuç olarak sadece hareket noktasını ve sezgiye dayanan temel vizyonu getirmiştir. Ama nesnel içeriği konusunda ne düşünürsek düşünelim metafizik alanda insan düşüncesinin en büyük keşiflerinden biri, dinsel alanda da olağanüstü bir derinlik oluğunu kabul etmemiz gerekir.

Tekvin'de (II, 25-III) "İlk Günah" Öyküsü

Hıristiyanlık için Kurtuluşun en önemli dogmasının temeli olan bu öykü üstüne iki binyıldan beri çok fazla mürekkep, hatta kan akıtılmıştır. Sadece ve sadece tarih düzleminde nasıl değerlendirmek gerekiyor onu? -Dinsel tarih düzleminde, yani kendi özel dünyasında... "Din her şeye rağmen ekonominin bir yüzünden başka bir şey değildir" diyenlere çok rastladım... bunların yapması gereken bir an önce bu kitabı kapatıp kendilerini hemen ekonomi incelemelerine adamalarıdır.

BAĞLAM

İsrail'in Kenanlıların ülkesine yerleşinceye kadar eski tarihi Kutsal Kitap'ın Çıkış dediğimiz bölümünde anlatıldığı şekliyle yedi büyük bölüme ayrılır:

a) Dünyanın yaratılışından İsrail'in kurulmasına: Tekvin I-XI

b) İsrail'in kuruluşundan Mısır'daki yaşamına: Tekvin XII-son

c) İsrail halkının oluşumu: Çıkış

d) Kurucu şart: Levililer

e) Sina'dan çıkış, Filistin'in fethi: Sayılar

f) Fetihten önce Musa'nın son dersleri ve ölümü: Tesniye

g) Fetih: Yeşu

"İlk günah" bölümü bu büyük yapıtın ilk bölümüdür: Tekvin, I-IX.

Çıkışın geri kalan bölümü de, on bir bölüm de tek bir yazarın kaleminden çıkmamıştır. İlk başta bağımsız olan iki "kutsal öykü"nün iç içe geçmesiyle oluşmuştur bunlar ve son Kutsal Kitap derlemecileri bunları bütün haline getirmek için dindarca bir gayret ve çalışmayla bütünleştirmişlerdir. İS ikinci yüzyılda apolojist Tatianos *Dia Tessaron Euangelion* adlı yapıtında dört İncil metnini kaynaştırmıştır. Jeolojik tabakaların kompozisyonu ve karakteristik fosilleri gibi bu metinlerin her biri dili, üslubu, ilgi alanları ve ideolojisiyle tanınır. Biri çok yakın bir döneme aittir: Sürgün dönemi ya da hemen sürgünden sonraki dönem bir başka deyişle İÖ V. yüzyıla doğru. Burada din adamlarının ağırlıklarını hissettirdikleri sanılmaktadır: Dolayısıyla elde yazarlar üstüne daha fazla bilgi olmadığından *Din adamları belgesi* deniyor bu yazılara. Daha az bilimsel olduğu söylenebilecek, daha katı, daha safça kaleme alınmış, ama belki daha otantik dinsel bilgiler içeren öbür metin bu *Din adamları belgesi*'nden üç ya da dört yüzyıl önce kaleme alınmıştır ve *Yehova geleneği metni* diye bilinir.

Tekvin'in II. ve III. bölümleri Dünyanın ve insanların yaratılışını, İlk Çiftin mutluluklarını ve mutsuzluklarını anlatır ve *Yehova geleneği metni*'ne giriş niteliğindedir. Arkasından Kabil ve Habil öyküsü (IV) ve Tufan'ın nedenleri (VI, 1-8) gelir; bu Felaketin bir bölümünün aktarılması (VI, 9 ve devamı, *Din adamları belgesi*'nden alıntılarla karışmıştır; Tufan'ın sonu (VIII, 8-12 ve 20-22); Sam'ın günahının öyküsü (IX, 18-27); Nuh'un kavmiyle ilgili ayrıntılı bir bölüm (X, 8-30, *Din adamları belgesi*'nden alıntılarla) ve Babil kulesi öyküsü (XI, 1-9). Daha sonra İbrahim'le birlikte (XI, 28-32; XII; I-4a) yapıtın ikinci bölümü başlar.

Anlatının devamı okunduğunda yazarın olayları kesinlikle ön plana çıkarmak istediği bir ana fikir çevresinde oluşturmak istediği hemen anlaşılacaktır. Her epizot, sonucu genellikle sefil bir durum olan kötü bir eylemden, yanlış bir tavırdan söz eder. Kabil kardeşini öldürür ve lanetlenir, dışlanır ve acımasız bir sürgüne mahkûm edilir. Lamek ise zavallı, kaba saba biri gibi tanıtılır. Daha sonra insanlık kötüleşir: "*Kötülükler ve inatçı sapkınlıklar*" ve sonuç Tufan. Tufan geçer ve unutulur, daha sonra Nuh'un oğlu Sam babasına karşı büyük bir saygısızlık yapar, lanetlenir, reddedilir ve köleliğe mahkûm edilir. Sonunda gitgide büyüklük kompleksine kapılan insanlar işi "*göğe kadar erecek bir kule*" inşa etme arzusuna kadar götürürler ve birdenbire farklı dilleri konuşmaya başlayınca artık anlaşamazlar birbirleriyle... sonuçta kötüye gidiş ve düş kırıklıkları artar zamanla: Önce bireysel olan (Kabil ve Lamek) bu olumsuzlar açık seçik biçimde kolektif olurlar ve insan soyuna ve artık anlaşmaları mümkün olmayan bütün halklara yayılırlar, dolayısıyla herkes birbiriyle çatışmaya, birbirini öldürmeye hazır hale gelir. Sonuçta –*Yehova geleneği metni*'nin gelmek istediği nokta– Tanrı kendisi için "*ayrı bir halk*" yaratma hazırlıkları içine girer... İsrail'in ilk Babası (İbrahim) gibi kusursuz bir halk.

Din adamları belgesi'yle karşılaştırıldığında *Yehova geleneği* metni daha özgündür. *Din adamları belgesi* özellikle sıralamalar, sınıflandırmalar, kronolojiler, şaşmaz sekanslar üstünde yoğunlaşır ve adeta parmağınızla dokunursunuz bunlara, sözgelimi V. ve XI. Kataloglar ve devamı Yaradanın Eserini tam olarak günlere bölmenin (I-II, 4a: bkz. üstte) ötesinde insanların Felaketiyle ilgili olarak çok daha az kaygılıdır ve bu Felaket İsrail'in seçilmesi (olabildiğince uzak bir geçmişte yer alması istenen bir seçim) sonucunu getirecektir: Tufandan sonra Tanrı Nuh'la ahit yapar (XI, I-17) ve hatta daha önce yarattığı ilk insanlarla ahit yapar (I, 28-30). Böyle bir açıklık ve duruluk karşısında çok farklı bir düzlemdeki *Yehova geleneği metni* farklılıkları çok çarpıcı biçimde yansıtır: Bütün bunların bir sonucu olan kötülüğümüze ve sefil durumumuza olan derin inanç. Bu geleneğe göre insanlığın ilkel gösterişi her şeyden önce insanlar arasında Kötülük eğiliminin arttığını gösterir: "Ahlâksal" Kötülük ve Mutsuzluk... ikisi bir arada.

Okurken bunları unutmamak gerekir.

"İLK GÜNAH" ÖYKÜSÜ METNİ

İbrani kutsal metinlerinde yer aldığı şekliyle "orijinal"inden olabildiğince doğru olarak çevrilmiş metni sunuyoruz. Yaradılışın daha önce verdiğimiz Yehovacı tarihinin devamıdır bu.

İlk çiftin ilk durumu	(25) *her ikisi de çıplaktı, Adam ve karısı; ama kesinlikle hiç utanmıyorlardı.*

Yılan kadını baştan çıkardı

III (1) *Ama Yehova'nın yarattığı bütün*
vahşi hayvanların en kurnazı olan yılan
Kadına dedi: "Yehova'nın emri mi?
Bahçedeki hiçbir ağacın meyvesini
yemeyecek misiniz?" (2) *Ve kadın*
Yılana cevap verdi: "Bahçedeki bütün
ağaçların meyvelerini yiyebiliriz;
(3) *Elohim sadece Bahçenin ortasındaki*
Ağacın meyvesiyle ilgili bir şey söyledi:
Ondan yemeyeceksiniz!
Ona dokunmayacaksınız!
Ölürsünüz yoksa!" (4) *Ve Yılan*
kadına cevap verdi: "Hayır, hayır!
kesinlikle ölmezsiniz yerseniz!
(5) *Sadece Elohim biliyor ki o*
meyvelerden yerseniz, gözleriniz
açılacak ve Elohim gibi olacaksınız,
İyiyi Kötüden ayırabileceksiniz!"

Kadın

(6) *Ve bu ağacın meyvesinin hoş ve*
iştah çekici olduğunu gören
dayanamıyor ve bu meyvenin yararlı
olacağına inanan kadın, daha zeki
olmak için meyveleri kopardı ve yedi;
yanındaki erkeğine de verdi ve o da
yedi.

Günahın sonuçları

(7) *Ve ikisinin de gözleri açıldı ve*
çıplak olduklarını fark ettiler:
İncir yapraklarıyla örtündüler.
(8) *Yehova-Elohim'in*
ayak seslerini işittiler o sırada;

serinlikte bahçede dolaşıyordu ve
erkekle kadını bahçedeki ağaçların
arkasına gizlendiler. (9) *Ama Yehova-*
Elohim Erkeğe seslendi: "Neredesin?"
dedi. (10) *Erkek cevap verdi:*
"Bahçede ayak seslerini işittim ve
korktum, çünkü çıplaktım.
Gizlendim!" (11) *"Peki ama sana*
çıplak olduğunu kim söyledi?
Yasak meyveyi mi yedin yoksa?"
(12) *Ve Erkek cevap verdi: "O*
Meyveyi bana senin yanıma verdiğin
kadın yedirdi!"(13)*Yehova-Elohim*
o zaman kadına dedi: "Ne yaptın sen?"
Kadın cevap verdi:
"Yılan kandırdı beni, ben de yedim!"

Ceza

(14) *Ve Yehova-Elohim yılana dedi:*
"Mademki bunu yaptın:
Bütün hayvanlardan ve vahşi
hayvanlardan daha lanetlisin! Karnının
üstünde yürüyeceksin Ve toprak
yiyeceksin Bütün hayatın boyunca!
(15) *Ve seninle kadın arasına*
Senin züriyetin ve onun züriyeti arasına
Düşmanlık koyuyorum:
O senin başını hedef alacak
Sen onun topuğunu!"
(16) *Sonra kadına dedi:*
"Zahmetini ve gebeliğini çoğaltacağım:
Acı içinde doğuracaksın!

Erkeğine arzu duyacaksın

Ama o sana zorbaca hâkim olacak!"

(17) *Sonra erkeğe dedi: "Mademki kadınına uydun ve sana yeme! dediğim meyveyi yedin, dünya senin yüzünden lanetli oldu: Bu meyveyi büyük zorluklar ve zahmetler çekerek yiyebileceksin ancak, bütün hayatın boyunca.* (18) *Toprak sana sadece diken ve çalı verecek Ve sen sadece ot yiyeceksin.* (19) *Ekmeğini alnının teriyle yiyebileceksin*

Toprağa dönünceye kadar

Çünkü sen topraktan geldin!

Evet topraksın ve gene toprak olacaksın!" (20) *Ve Adam o zaman karısının adını Havva koydu: Çünkü o bütün İnsanların anasıdır (Haw)!* (21) *Ve Yehova-Elohim Erkeğe ve karısına deri giysiler yaptı ve giydirdi onları.*

Aden bahçesinden kovulan ilk çift

(22) *Yehova-Elohim o zaman düşündü: "Ve işte Adam Bizden biri gibi oldu, İyiyi ve Kötüyü ayırıyor artık. Daha ileri gitmesin, Hayat Ağacı'ndan almasın ve yemesin ve ebediyen yaşamasın!"* (23) *Ve onu Aden bahçesinden kovdu, içinden çıkarttığı toprağı işlemeye gönderdi.* (24) *Ve Erkeği kovunca Aden bahçesinin doğusuna*

Kerubileri yerleştirdi ve Hayat
Ağacının yolunu korumak için
Her tarafa dönen Kılıcın alevini
koydu...

Din adamları belgesi'nin ilk bölümü II, 4'ün ilk yarısıyla biter: "*Yaratıldıklarında gökteki ve yerdeki kuşakların durumu buydu*" (Bu belgede çok sık görülen klişe: "kuşakların" "kronik" ve "takvim bağlamında" oldukça uyumlu göründükleri her sıralama ya da kronolojik tabloda (sözgelimi Tekvin, V, I; VI, 9; X, I; XI, 10, 27 vb)". Bu bağlamda Kutsal Kitap derlemecilerinin elinde *Yehova geleneği metni*'ni dili, vokabüleri (sözgelimi "yaratmak" yerine İbranice âçâ [yapmak] fiili kullanılmıştır, buna karşılık *Din adamları belgesi*'nde bârâ sözcüğü tercih edilmiştir) canlı ve çapıcı üslubu, insanbiçimci tavrı (insan ve aile olarak), Tanrı'yı sahneye çıkarmasıyla dikkat çeken bir metin olmuştur.

Din adamları belgesi Yaratılış üstünde yoğunlaşır: *Yehova geleneği metni* ise ikili bir öyküyle gelişir: Yaratılış ve "Cennet"... insanın ilk eğlencelerinin tiyatrosu. Yaratılışın iki öyküsünün ne kadar farklı olduğunu yukarıda gördük. Ama metin ve akışı iyice incelendiğinde bu epizotun *Yehova geleneği'ne* göre ne kadar ikincil kaldığı hemen anlaşılır. *Yehova geleneği, Din adamları belgesi*'ne göre farklıdır ve Evrenle sadece Evren olarak ilgilenmez kesinlikle: Gökyüzü ve Yeryüzü, Işık ve Karanlık, Deniz (hiç yoktur) ve Yıldızlar, tüm Canlı varlıklar bir bütün olarak ele alınmıştır bu metinde. Üstünde durduğu tek şey kesinlikle ilk İnsan Çifti'dir: Hatta insanları bu çiftin tamamlanması amacıyla yarattırmıştır ve Yaradan sonunda ancak Kadını yaratarak gerçekleştirir bu işi. Ve birbirini tamamlayan bu iki varlığı Kozmosun bir parçası gibi görmez kesinlikle ve onların bu özelliklerini ön plana çıkarmaz, onları oldukları gibi

ve bize daha sonra tanıtmak istediği özel bir dramın aktörleri gibi görür. *Yehova geleneği* açısından Yaratılış öyküsünün varlık nedeni neredeyse sadece "Cennet" öyküsünün iki başoyuncusunu yaratmaktır.

Din adamları belgesi'nin en küçük bir anıştırmada bulunmadığı ve *Yehova geleneği*'nin de Yaratılış öyküsüne kattığı ve karıştırdığı bu öykü ilk başta bağımsızdı çok büyük olasılıkla. Bunun nedeni sadece "olayın" (burada, bir ağacın meyvelerine dokunma yasağı) ana temasının mutlaka İlk İnsan'a uygulanabilir olması değildir: Aynı olay gene Kutsal Kitap'ta sözgelimi Eyüb'ün öyküsünde de görülür. Bu bağlamda özellikle bir başka neden daha vardır: İki öykü arasında, birleştirilmiş olsalardı ya da birbirlerine bağlı olarak oluşturulmuş olsalardı kesinlikle açıklanamayacak olan bazı uyuşmazlıklar söz konusudur. Yaratılış olgusuna göre, çok büyük olasılıkla Erkek şimdi ve eskiden olduğu gibi yaratılmıştır: Çalışmaya yargılı; ve kadın da doğası gereği acı içinde doğuracaktır (*Din adamları belgesi*'nde bu tür gerçeklerden hiç söz edilmez); ama "Cennet" öyküsü bunları ilahi bir cezanın sonucu olan daha sonraki olgular gibi sunacaktır: Aynı şekilde bu öykü başka hayvanların, hatta başka insanların varlığını da gerektiriyordu: İşte bu nedenle (II, 15) İnsan Tanrı'nın Bahçesi'ne "onu koruması amacıyla" yerleştirilmiştir; ama Yaratılışla bütünleşme o şekilde gerçekleşmiştir ki hayvanların yaratılması (*ve daha da çok* öteki insanların) sonuç olarak Bahçeye yerleşme durumuyla ilişkilidir. Bu durumda bölüm II, 15 anlaşılmaz olmuştur: Bahçe kime karşı korunacaktır?

Yehova geleneği'nin Yaratılış öyküsüne bilinçli olarak "Cennet" öyküsünü eklemesinin nedeni bu öyküyü çok önemli bulmasıdır. Bu epizotta anlatılanlar yukarıdaki metni okuyan her okuyucunun kafasındadır. Ama otantik anlamı, yazarının vermek istediği anlam nedir?

Bunu kavrayabilme şansını yakayalabilmek için özellikle yukarıda özetlenen *Yehova geleneği metni*'ni incelemek gerekir. Bu konuyla ilgili düşüncelerde İbrahim'e kadar insanların kararsızlıklarına egemen olan özellikle öncelikle sapkınlıklarının ve bunların getirdiği bir süreç olsa da göze çarpan şudur: Başlangıçta (II, 4b-III) esas amaçları bu uğursuz Kötülük eğiliminin hareket noktasının ve gelişmesinin altını çizmek ve erkeğin tarihin ilk dönemlerinden başlayarak nasıl kötülüğe ve dolayısıyla mutsuzluğa adandığını belirtmekti. İşte bu nedenle *Yehova geleneği* "İlk Günah" öyküsünü Kökenler öyküsüyle birleştirmiştir.

Gerçekten de insanın durumu (III'ün sonu) nasıl gösteriliyor bize? İnsan daha o zaman bile "*İyiyi ve Kötüyü bilmektedir*". Yani İyi'den sonra Kötüyü de bilmektedir. Yaratıcısının elinden çıktığında sadece İyi'yi tanıyordu: Yaradan eserini yaratırken İsrail dininin en önemli ilkesini aktaran *Din adamları belgesi*'nin belirttiği gibi bu eserin "*bütün*" içeriği "*iyiydi*", "*her şey*" "*iyi bir şey*"di! (I, 4, 8, 10, 12, 18, 21, 25) ve de: "*her şey mükemmeldi*"! (31) Ama eski Sami dillerinde "bilgi" sözcüğü, bizdeki gibi kesinlikle zihnin bütünüyle nesnel bir işlemini belirtmez: Bu bağlamda yürek de karışmıştır işe ve yürek hem nesnesiyle işbirliği içindedir hem de gücünü gösterir ona. Dolayısıyla insan için "Kötülüğü tanımak" kendisinde bulduğu ve kötülük yapmaya sevk eden kötü içgüdüler konusunda bilinçlenmektir; yaşlarına göre çok ileri durumdaki çocuklar bağlamında "kötülük eğilimi" dediğimiz şeye sahip olmaktır ve bu sadece kötülük yapabilmek değil, kötü davranışlara zaafı olmak ve böyle bir eğilimi olmaktır. Dolayısıyla insan kendisini kolay-

ca teslim edebileceği bu karmaşık ve kötü itkileri kazanmıştır. Bu nedenle bu uygunsuz, şoke eden ve Sami geleneğinde, özellikle İsrail'de her zaman yasaklanmış olan şeyden, çıplaklıktan "korkar": Kendisini utanca ve kötülüğe götüren bir şey gibi görür onu...

Öte yandan mutsuzdur: Yaşamının en olağan işleri gibi, acılardan ve sıkıntılardan ayrı düşünülmesi mümkün olmayan beslenmek ve üremek gibi eylemler ve işte kendisini yüreğinin götürdüğü kişinin zorbaca davrandığı Kadın (eşinin basit bir "mülkü" olarak görüldüğü bir ülkede) ve hem kadının hem erkeğin Ölünceye kadar kesinlikle zor bir yaşama mahkûm olmaları. *Yehova geleneği metni*'nin geri kalan bölümü okunduğunda anlaşılacağı gibi ve herkesin kendiliğinden bilebileceği gibi ilk ana babamızın bu portresi bütün soyun portresidir; onlar bizim prototiplerimizdir, onların kaderi bizim kaderimizi programlar ve hepimiz doğar doğmaz onların beddualarını ve kolayca kötülük yapma eğilimlerini almaya başlarız.

Metnin yazarı gibi özellikle dindar ve keskin zekâlı biri için böylesi zor bir tespit kaçınılmaz biçimde bir soru sordurduyordu: İnsan nasıl gelmişti oraya? Baştan beri orada mıydı, yoksa orada mı *yaratılmıştı*? Yaratıldıysa eğer kim yaratmıştı?

Hemen oracıkta yaratılmış olmasını Yehova'ya inanan hiç kimse kabul edemez. Her şeyi "*iyi, mükemmel*" kusursuz bir şekilde yaratmamış olsaydı Tanrı, Tanrı olamazdı. Kusursuz doğan erkeğin sapkın durumu ve talihsizliğe adanmış olması kendiliğinden olmuş bir olaydı o halde. *Yehova geleneği*'nin "ilk günah" epizotuyla bize anlatmak istediği budur: İnsan nasıl alegorik bir eylemle, ölçüsüzce, iddialı bir kaderini kabul etmeme arzusuyla, "*Tanrı'nın bir eşi olmak*" amacıyla (Tanrısal ve insani olan arasında "çok kesin bir mesafe" olmasını isteyen yaşlı bir Sami'nin gözünde özellikle bağışlanması mümkün ol-

mayan bir aşırılık)[1] ilk masumiyetini yitirmiştir, kötü içgüdülerle donanmıştır ve böyle ağır bir teslimiyet içinde olmuştur ve doğasındaki bu ilk sapmanın cezası olarak zor ve acılı bir yaşam içine girmiştir. *Yehova geleneği metni*'nin başında, Yaratılış öyküsünün "İlk günah" aksiliğiyle birlikte bulunmasının nedeni, bize kusursuz ve lekesiz bir doğuş durumundan (II'nin başı) her zaman bizim olan kötü ve talihsiz bir duruma (III'ün sonu ve öykünün geri kalan bölümü) bu geçişin açıklanmasıdır.

BU ÖYKÜNÜN İÇERİĞİ

Bir başka deyişle: Hangi gerçeklik düzeyinde yer alır bu öykü? *Ut jacet* bakıldığında bize anlatılan *olgularla*, bize aktarılan *olaylarla* ilgili olduğuna göre, uzun süre anlatıldığı gibi ve birçoklarının belki bugün de düşündükleri gibi bu öyküyü gerçekten gerçek olaylara dayanan *tarihsel* bir öykü gibi mi görmek gerekir?

Derin ve çok eskilere giden bir araştırma gerekir bunun için.

Öncelikle biraz ciddi bir şekilde düşünüldüğünde *Yehova geleneği metni*'nin Yaratılış ve de "İlk günah" metninin *tarihsel* hiçbir yanı olmadığı kesinlikle anlaşılır. *Tarihsel* olması için, tarihin *olmazsa olmaz* koşulları dikkate alındığında yazarının doğrudan ya da dolaylı tanıklıklara başvurması, anlattığı olgu-

---

1 "İlk günah"ın cinsel yaşam ve yasaklarıyla ilgili olup olmadığı çok sorulmuştur: Son derece tuhaf bir sorudur bu! Bu konuda bkz. "*Le premier couple*" s. 38-41, *L'Histoire* (Ocak 1984).

ların verilerini aktarması gerekirdi. Oysa unutmayalım ki bu olaylar insanlığın kökenleri döneminde geçen olaylardır. Antropologların bugün kesinlikle ırkımızın minimal yaşı olarak gördükleri milyon yılla birlikte uzun süre yapıldığı gibi bize ulaşmış olan bir "ilk gelenek"e gülmeden başvurmak için sadece halüsinasyonlu ve aklı başından gitmiş olanlarda rastlanabilecek bir gözüpeklik ve saflık gerekir.

Kutsal Kitap'ın bu çok eski bölümleriyle ilgili olarak "popüler tarih"ten de söz edilmiş, ancak bu tür ya da bilgi doğru bir şekilde tanımlanmamış, bu bağlamda bunların ayrıntı depremlerinden kalmış bir tür otantik veriler oldukları kabul edilmiştir. Bu bir kaçış yolundan başka bir şey değildir. Böyle bir "popüler tarih"in pek açık olmayan bir tavırla ya da ılımlı bir tavırla *tarih* olduğu kabul edilmesi gerekirse anlattığı olayların belirlenmesi ve olumlanması sorununun çözümlenmesi de gerekir.

Tekvin II-III'ü anımsayalım; ne pahasına olursa olsun tarihsel gerçekliğinin başka bir doğrulaması olan görülmüş ve çok uzun süre etkili olmuştur: Yazarının insani tanıklıklar olmadığından tanrısal bir "vahiy"den yararlandığı söylenir. Böyle bir yararlanmanın, normal hatta kaçınılmaz bir biçimde dünyayı ve olayları belli bir biçimde görme durumu vardır: Bunun karakter sorunu olduğu söylenebilir. Böyle bir kaynağa sofuların kendilerine özgü inanç ve saflık karışımıyla başvurmaları daha inandırıcıdır. Ama nesnel olmak isteyen, ayaklarını yere basarak bilmek ve öğrenmek isteyen biri sağlam bir gerekçeyle başvuramaz bu yola.

Dolayısıyla Yaratılış ve "Cennet" öyküsü konusunda her türlü tarihsellikten vazgeçmek ve başka bir yerde aramak gerekir onu. Eski hocalarımdan biri sık sık, insan dışarı çıkmadıkça kendi evini tanıyamaz, derdi. Dolayısıyla bir an dışarı çıkalım ve Kutsal Kitap'ın doğal yerine ve ortamına, antik Yakındoğu'ya

gidelim, eski Mezopotamya'nın muazzam dinsel literatürüne bir göz atalım. Dünyanın ve insanların kökenleri çok ünlü uzun anlatısından alınmış dizelere bakalım *(Büyük bilgenin şiiri*, I, 204 ve devamı):[1]

O zaman tanrı Enki ağzını açtı
Ve Büyük Tanrılara seslendi:
"Bir tanrı kurban edilecek...
Ve etini kanını
Tanrıça Nintu toprağa karıştıracak:
Tanrı ve insan böyle birleşecek
Toprakta bir araya gelecek (insan protitipi)*..."*

Ve devamında da bu olayın nasıl gerçekleştiği, insan soyunun doğuşuna nasıl götürdüğü anlatılır.

Bağlam ve üslüba göre olgu –burada insanın yaratılışı– tarih biçiminde sergilenmiştir ama dünyada hiç kimsenin bunu gerçekten tarihsel bir anlatı gibi düşünmesi mümkün olamaz. Sözcüğü sözcüğüne anlatının ötesinde daha çok derin ve başka türden bir eğitim söz konusudur burada; okunması gerektiği gibi okunursa kolayca anlaşılır; yazarı burada bize sefil ve yıpranmış, "toprak" bedenimize rağmen her şeyi açık seçik biçimde anlatıyor: Kökümüz bizi oluşturan maddeden üstündür ve "kutsal"dır: Bu öykü tarih değildir, bir *mit*'tir.

Bir mit, insanların kökenlerini, varoluş nedenlerini, evrenimizin ve ırkımızın kaderlerini her taraftan kuşatan önemli muammalar halindeki olguları düşündüklerinde her zaman sordukları önemli sorulara cevap vermek için yaratılmış bir mittir. Bana bir fırtınanın ne olduğu sorulursa havadaki rutubetten,

[1] Bölümün tamamı için bkz. *Lorsque les dieux faisaient l'homme*, s. 537.

bulutlardan, bulutlarının bir bölümünün hızla yükselmesinden, elektrik ve yağmur suyuyla yüklü olmalarından ve başka bazı soyutlamalardan söz ederim... Perulu bir yerli ise aynı soruya şöyle cevap verecektir: Fırtına dev adamdır, bacakları bedeninden uzundur, yüzü uzun ve kurudur, kulakları vampirlerin kulaklarına benzer. Gök gürültüsü bir yerden başka bir yere koşarken ayaklarının çıkardığı sestir. Fırtına, o boa yılanı avlarken çıkar... o boa yılanıyla beslenir ve yılanbalığı der ona. O sırada dev adımlar atar ve bu nedenle gök gürültüsü duyulur her yanda..." (De Wavrin, *Moeurs et coutumes des Indiens de l'Amérique du Sud*, s. 615, not). Anlatıcı ya da anlatanlar bu kadar titizce tasvir edilen söz konusu devi görmüşler midir? Tabii ki hayır! Asla varlığından *haberdar olmamışlardır*, hareketlerini de gözlemlememişlerdir: Bütün bunları *çıkarsıyorlar*, *tümdengelim yoluyla buluyorlar*. Çünkü ellerinde insandan başka dayanacakları hiçbir bilgi olmadığından herhangi bir yerde ve herhangi bir zamanda patlayan Fırtınanın insan tarafından çıkarıldığına inanırlar kesinlikle. Ve bunun ne kadar büyük ve etkileyici bir olay olduğunu görünce de bir "dev"i kesinlikle kendi ölçüleri içinde değerlendirmek zorunda kalırlar. Ve böyle gider bu. Dolayısıyla da "tahmini değerlendirmeler"le kendi hikâyelerini çözmek istedikleri problemin özel verileri üstüne inşa ederler... kendi masallarını uydururken onları vermek istedikleri ahlâk derslerine göre ayarlayan masalcılar gibi.

Dolayısıyla bir mit, en azından doğduğunda nedensiz bir anlatı, sadece eğlendirmeye, sanata, büyülemeye yönelik katıksız bir fantezi değildir: Bir sorunun cevabıdır, bir problemin çözümüdür, her zaman bir *açıklamadır* -sonuçta felsefeden, "bilmek isteyen" zihnimizin çalışması ve dünyayla ve kendimizle ilgili önemli sorulara cevap vermek anlaşılıyorsa "felsefe"ye bağlı bir şeydir, çünkü bunları formüle etmek ve cevaplamak için kesinlikle "bilim" yörüngesine oturmayız biz. Bu mit ve

felsefe yakınlığı öylesine zorlayıcı ve engelleyicidir ki Yunanlıların geliştirdikleri şekliyle dünyamızın ilk felsefesi kesinlikle ve doğrudan doğruya mitolojilerinden gelmiştir. Örneği İÖ VIII. yüzyılda Hesiodos'unki olan mitolojik teogonilerinde sadece daha sonraki bütün Yunan filozoflarını meşgul edecek büyük sorunlar ve esas sorunsal değil, her birinin kendi cevabını vereceği genel anlayış da bulunur: Evrenin bütüncül birliği: ilahi ve insani; olayların ilkesinin biricikliği; gelişmenin temel önemi, mutlak köken asla düşünülmemiştir... ilk Yunan filozofları da her biri kendi sisteminde evrensel ve soyut bir değer vermeye başlar göründükleri gerçek anlamda mitsel özellikleri korumuşlardır: Thales'in suyu, Anaksimandros'un Kaos'u, Anaksimenes'in Havası, Empedokles'in Sevgi ve Nefreti... ve Platon diyalektik açıklamaları çok zor ya da yetersiz bulduğunda mitlerden yardım isteme yoluna gidecekir.

Eğer –zihinde etkin olan ve onun parçasını oluşturan derin ayrılıkları ve farklı düzlemleri gizlemeden– mit ve "felsefeyi" ısrarla yaklaştırmak istiyorsam bunun nedeni örtüşmelerinin bu bağlamda mit gerçeğiyle ne kadar ilişkili olduğunu anlamak ya da daha doğrusu bu gerçeği hangi bilgi düzeyinde aramak gerektiğini anlamaktır.

Tarih değildir bu alan, bu biliniyor: Mit kesinlikle bir tanığın anlatısı ya da aktarımı değildir; amacı kesinlikle olduğu gibi saptanan bir olayı öğretmek ya da doğrulamak değildir. Dolayısıyla mit gerçeğini bize mantıkdışı bir biçimde aktardığı olguların değerlendirmesinde arayamayız... bu olgular sadece kaydedilmiştir. Müthiş boa yılanını avlayarak ürkütücü bir Fırtına çıkaran bir dev adam olmamıştır hiçbir zaman; ve hiçbir zaman insanın üretilmesi sorununu çözen kutsal kanı toprakla karıştırarak çözen bir tanrılar konseyi olmamıştır. Dolayısıyla mit aracılığıyla anlatılan olaylar dizisi mantıkçıların dediği gibi mit gerçeğinde içkin olan bir şey değildir: Bu gerçek başka bir yerdedir.

Yazarlarının düşüncesine göre mitin amacı dokunulabilir, görülebilir, haraketli olanı maddileştirmek ve donatmaktır, sezgileri, sanıları, fikirleri, cansız ve kavramsal olan şeyleri heyecan verici bir şekilde anlatmak, bize aktarmaktır: Soyut olarak değil, düşsel olarak. *Saptama* değil *açıklama*'dır bu bağlamda söz konusu olan. Anlattığı masalla durum ya da sanılar esinler bize, çeşitli durumlar oluşur ve biz tanıma, bilme arzumuzu doyurmak için yeterince gerekçe buluruz bu bağlamda. Platon'un dediği gibi (*Timaios*, 29d) "gerçeğe uygun bir anlatı"dan başka bir şey değildir söz konusu olan. *Büyük bilgenin şiiri*'nin yazarı insanda dünyevi ve ölümlü bir bedenin dışında yüce ve belli ölçüde doğayı aşan bir şey olduğuna inandığı için toprakla karışmış tanrının kanı hikâyesini uydurmuştu. *Ut littera sonat*, bir anlatıdır bu; ama aslında *bir açıklamanın gereci*'dir. Soyut ve bilimsel düşünceye ulaşamamış olan ve sadece düşlerinin gücüne teslim olan, kuşkularını aydınlatmak için somut, bireyselleşmiş ve kurgusal veriler dışında bir şeyden yararlanamayan mit yazarları yukarıda örneklerini verdiğimiz gibi kendi problemlerinin özel verilerine uyarladıkları düşsel durumları hesaplamak ve inşa etmek ve böylelikle belirsizlikleri daha iyi aydınlatmak için bunlardan yararlandılar. Onlar gerçek bir tarihsel olayı anlatan biri gibi anlattıkları öyküyü görmüş olduklarını ya da birinden duymuş olduklarını iddia etmezler kesinlikle: Sadece, anlattıkları ya da anlattıklarına yakın bir öykü olmasa sorulan sorunun cevapsız kalacağını düşünürler.

Benim "çıkarsama" ve "felsefe"den söz etmemin ve bunları tanıklık ve tarihin karşısına koymamın nedeni budur işte. Bir mit gerçeği bu düzlemde düşünülür: Anlatılan olay ve olguların bize söylendiği gibi iyi sunulup sunulmadığı değil, durumlar ya da sahneler aracılığıyla maddileştirilen ve bizim düş gücümüze gönderilen *idea*'nın sorulan soruyu yeterince açıklayıp açıklamadığıdır söz konusu olan. Tarih düzleminde insanın yaratılı-

şıyla ilgili Babil mitinin en küçük bir gerçekliği yoktur; ama "felsefi olarak" doğrudur, çünkü süslediği ve aktardığı sezgi doğrudur –en azından yazarlarına ve okuyanlarına göre– ve öteki canlılarla karşılaştırıldığında insan kendisinde gerçekten doğal olarak bir üstünlük, bir yücelik bulur ve bu özellikleriyle hayal edilen tanrılara yaklaşmış olur.

Her türlü tarihselliği zorunlu olarak dışlanan, mitten yararlanma olgusunun evrensel olduğu, uygun kavramlar bulunamadığından çok zor ve evrensel soruları cevaplayabilmek için elde "tahmini değerlendirmeler"den başka bir şeyin bulunmadığı bir dönemde ve kültür ortamında yazılmış olan "ilk günah" öykümüze dönecek olursak, burada karşımızda bu mitlerden birinin bulunduğu kesindir.

Dolayısıyla *Yehova geleneği metni*'nin başında gördüğümüz gibi insanların kötü ve talihsiz durumunun İlk İnsan çiftininTanrısına çok arkaik bir itaatsizlikle açıklanması mitolojiktir: Yani yazarın bütün dikkati "tözsel" de olsa otantikliğini ve inandırıcılığını kanıtlaması gereken öykünün kendisinde ve unsurlarında olmadığı gibi, olaylara bakış, öğreti, öykünün aktardığı *düşünce*'de de değildir. Bu açıklama tarihsel düzlemde bir açıklama değildir, sözgelimi bir savaşın anlatılması değildir... öncesinde ekonomik, ideolojik, politik olayların bulunduğu ve daha sonra bu olaylar nedeniyle patlayan bir savaş söz konusu değildir burada. Her türlü deney ve saptama kaygısının dışında sadece mantıklı bir düşüncenin işlevi söz konusu olduğundan "metafizik" düzlemde bir anlatı olduğu söylenebilir. Biz daha çok *dinsel* düzlemde bir anlatıdan söz edeceğiz bu bağlamda: Çünkü öncelikle bizim dünyamıza can verdiği kabul edilen bir dünyaya sesleniyor -yukarıda sözü geçen savaş, çok farklı nedenlere başvurarak açıklanıyor bir anlamda: Tanrısal olanın üstünlüğünün, önceliğinin unutulması ya da küçümsenmesi, çok özelleştirilmiş çıkarların önüne geçmesi gereken insanlararası

dayanışma, bu dünyanın nimetlerinden vazgeçme ya da günahların bağışlanması...

Dolayısıyla "İlk günah" öyküsünde anlatılan *Yehova geleneği*'nin kesin dinsel inancı şudur: İnsanlar neyse oysalar, bizim eskiden beri tanıdığımız gibiyseler, kötülüğe eğilimli, sıkıntılar içindeyseler, bu bütünüyle kendilerinin suçudur ve burada Yaradanın iradesi ya da daha sonra böyle bir duruma yol açan koşullar söz konusu değildir; böyle bir günahın her şeyden önce *kibirli bir itaatsizlikle ilişkili olması, insanın doğal koşullarını* aşma isteğinin ölçüsüzlüğü ve bunların aslında kurulu düzene karşı her türlü isyanın kökenlerini oluşturmaları ve her türlü Kötülüğün nedeni olan aynı günahın soyumuzun kökenlerine kadar gitmesi: Yaratılışına kadar değil tabii ki, çünkü insan Yaratıcısının elinden mükemmel ve kusursuz, sağlıklı ve mutlu çıkmıştır kesinlikle, ama bu günah öylesine yaygın, hepimizde öylesine kök salmış ve içimize işlemiş görünüyor ki soyumuzun ilk temsilcilerine mal etmemiz gerekir onu. Çünkü bu *Yehova geleneği* anlatısında tartışma götürmez bir gerçek söz konusudur: Dramın aktörleri kesinlikle Tanrı'nın yarattığı İlk insan çifti'dir... prototiplerimiz, ilk atalarımız.

Dolayısıyla *Yehova geleneği*, doğamızın zayıflıkları ve kötülüklerimizin kökenleri konusunda kendi yorumunu bize anlaşılmaz soyut ve teorik ifadelerden çok mitolojik havası içinde ve "hesaplı *değerlendirmeler*"le *gördüğü* ve *hissettiği gibi* yansıtmak için Yaratılış mitine "Cennet" ve İlk günah mitini eklemiştir.

Bu mit onun mudur, yoksa bir yerden mi almıştır onu? Bilemiyoruz. Eleştirinin öykünün aktarıcısından çıkarmış olduğu ve bu metinde tartışılması sıkıntı verebilecek bazı problemler, *Yehova geleneği*'nin burada daha önceki bir öyküyü kendi görüşlerine uygun hale getirerek kullandığı izlenimini vermekte-

dir -Eyüb'ün yazarının kendi görüşlerine uyarlamak amacıyla kendi zamanındaki bir masalı arayıp bulmaya çalışması gibi. En azından kesin olan şu ki bugüne kadar henüz hiç kimse, eski Mezopotamya'nın tükenmez mitolojik hazinesinde bile *Yehova geleneği*'nin ya da öncüllerinin en azından esinlenmiş olabilecekleri bir mitin ya da benzer bir öykünün[1] kesin izini bulamamıştır -sözgelimi *Din adamları belgesi*'nin başında yazarların Babil kozmogonilerinden yararlanmaları gibi… bu tür bir izin kesinlikle bulunamayacağı söylenemez; ama biz şimdilik kabul etmek zorundayız ki başka bir yerden alınmış olsun ya da olmasın *Yehova geleneği metni*'ne belli bir özgünlük tanımak gerekir; dünyanın ve Yaratılışın kökenleri versiyonu bağlamında.

Acaba "tarihsel" anlamda gerçek olduğuna inandığı için mi almıştır? Birçok kez sorulmuş olan bu soru bana son derece anlamsız geliyor. Çünkü öncelikle kimsenin kesin bir cevap vermesi mümkün değil. Ama özellikle de cevabın sonuç olarak hiçbir yararı olmayacaktır. *Yehova geleneği metni*, kendi özel yakınlığı ne olursa olsun bu öyküyü burada öyküsel içeriğinden çok anlatım gücü dolayısıyla aktarır. Bütün mitler için söz konusudur bu.

Metnin başında yer almasının nedeni onu kendi "tarih felsefesi"yle bütünüyle ve zahmetsizce çakıştırabilmesidir. Çünkü kolayca anlaşılacağı gibi *Yehova geleneği metni*, en azından kitabının başında, görünüşlere rağmen, kendi üslubunda ve kendi anlatım olanaklarıyla bizim "tarih felsefesi" ya da daha kesin olarak "tarih ilahiyatçısı" diyebileceğimiz bir "kronik" değildir kesinlikle: Akıp giden geçmişin gerçek ayrıntılarından çok din-

[1] Bu konuda bazı yazarlar *Légende d'Adapa ya da Epopée de la Création*'un (VI, 11-34) antropogonik bölümünden söz etmişlerdir ama hiçbir geçerliliği yoktur bunun. Bkz. *Recherches et documents du centre Thomas More (Le Péché en Mésopotamie ancienne)* "Les présumés parallèles mésopotamiens du "Péché originel" biblique, s.10-16, sayı 43 (s.1-16).

sel planda çok özel ve önemli dönemleri, yörüngesini, sıradan insanın ya da dindar olmayan birinin veya İsrail'in Tanrısını tanımayan birinin anlayamayacağı, ama Yehova'ya inanan birinin ve kesin zekâlı birinin hareket halindeki varlıkların, kuklaların arkasında kolayca kavrayabileceği yönlendirici, doğaüstü büyük güçleri arar.

Halkının dinsel tarihinin ilk yaratıcısı olan *Yehova geleneği metni* dönemin İsrail'inin en güçlü beyinlerinin verebileceklerinin kesinlikle en iyisini vermiştir: Yehova'ya derin inanç. Mutlak ve saf tektanrıcılıktan çok önce tek *Tanrıları* olarak tanıyorlardı onu; ona kozmik bir rol mal ediyorlardı: Doğanın ve insanların Yaradanı olarak tanıyorlardı Onu; bunların da ötesinde Onun Mükemmelliğine öyle bir anlam veriyorlardı ki Onun bu dünyadaki Kötülüğün ilk kaynağı olabileceğine inanmayı reddediyorlardı. "Fizik" kötülükler: Yaşamımızda şu ya da bu sıklıkta görülen sıkıntıları ve acıları o vermişti insanlara kesinlikle. Ama insanların dünyaya gelir gelmez başlarına gelen "manevi" Kötülüğün cezasını *sadece kendileri, kendiliklerinden* istemişlerdi. Çok daha sonra Vaiz kitabında okunacağı gibi: "*Ve ben sonunda şu düşünceye vardım: Tanrı insanları doğru yarattı ama onlar her türlü sapkınlığı aradılar!*" (VII, 29). Oysa adaleti bir anlamda bu sapkınlığı cezalandırmak zorunda olmasaydı Yehova Yehova olamazdı.

"İlk günah" öyküsü açık seçik biçimde gösteriyor durumu: *Yehova geleneği metni*'nde Tanrı'ya olan inanç ve hayranlık dile getirilirken bazı şeyler de ilk kez düşünülmüş ve anlaşılmıştı: Tarih bizim de her gün çevremizde şu ya da biçimde kanlı, vahşi ve dayanılmaz örneklerini gördüğümüz olaylarla doluydu ve bu demektir ki kendi mutsuzluklarının tek sorumlusu insandır. Bunu bilmesi gerekirdi, biliyor; dolayısıyla böylesine zararlı yanlışlıklar yapmaması gerekirdi ama sürekli bu yanlışlıklara düşüyor, sürükli talihsizlik ve umutsuzluk içinde yaşıyor... san-

ki doğası çok eskiden kalma, soyaçekimle ilgili bir tembellik içinde ve sürekli kötülük yapma eğilimi içinde, doğuştan gelen bu güçsüzlüğünün çaresini kendiliğinden bulamıyor gibi. Ve işte bu Bahçe, Yasak meyve, baştan çıkaran Yılan, ayartılan ve Erkeğini de kendisine uyduran Kadının *Yehova geleneği*'yle ortaya çıkarılan ve bize aktarılan gerçek öyküsü. Onunla hemfikir olmayacak biri var mıdır?

Vaiz ve Kötülük Problemi

İSRAİL'DE KÖTÜLÜK PROBLEMİ

Vaiz karanlık ve anlaşılması zor bir kitaptır, İbrani kutsal kitaplarının en muammalı metnidir belki. Yahudiler eskiden beri şu duygu ve düşünceler içindeydiler: "*Bilgeler Vaizin kitabını saklamak istiyorlardı, çünkü sözlerinde çelişki vardı.*"

Bununla birlikte modern okuyucu genellikle fazla önem vermez buna. Çünkü yapıtın leitmotiv'i olan "her şey boş!" sözlerinin hüzünlendirici etkisiyle metne evrensel bir karamsarlığın karışık duygularının arkasından bakar ve bununla yetinir. Ayrıca inançlı biriyse "kutsal kitaplar"ı, özellikle tarihsel olmayanları bir şaşmaz özdeyişler kitabı gibi görür ve bunların her birinden çok büyük manevi bir haz duyar, ama bütünü hiçbir biçimde ilgi çekmez. Ancak her kitap bütün olarak bir anlam taşıdığından, *bütün olarak* anlamı içerdiği cümlelerin anlamların-

dan çok daha önemlidir çünkü yazarının gerçek ve kesin mesajını ancak o verebilir bize. Ve burada da bu mesaj çok önemlidir çünkü sanıyorum ki din psikolojisi ve dinler tarihi alanında herkesin önemini çok iyi bildiği Kötülük problemiyle ilgilidir.

Bunu iyi anlamak için her şeyden önce bu sorunun İsraillilerin başına nasıl geldiği ve onlar arasında yarattığı tepkiler konusunda bir düşünceye sahip olmak gerekir. Bir tarihtir bu, uzun bir tarih ve herhangi bir gelişme gibi ancak başından hareketle doğru düzgün izlenebilir. Her şeyin ayrıntılarda ve nüanslarda yattığı tarihte şemalaştırmak her zaman çok riskli olduğundan kısa bir özetini veriyoruz bu tarihin.

Din adamlarına göre Kötülük entelektüel düzlemde iki farklı soru getirebilir gündeme. Birincisi oldukça basittir: *Kökeni nedir?* İkincisi ise zor ve korkutucudur: *Kötülüğün varlığıyla Tanrı'nın varlığı nasıl uzlaştırılacaktır?*

İsrailliler önce sadece birinci soruyu sordular ve onlara göre kesin cevap Tekvin'den (II, 4b-III) gelmiştir: "Fizik" bir Kötülük:

Ekmeğini alnının teriyle yiyebileceksin...
Toprağa dönünceye kadar
(III, 19)

Acı içinde doğuracaksın,
Erkeğine arzu duyacaksın
Ama o sana zorbaca hâkim olacak!
(III, 16)

Ve "manevi" Kötülük: bütün bu kötü içgüdüler -ve uzantıları- cümlede çok çarpıcı biçimde aktarılmıştır:

Ve ikisinin de gözleri açıldı ve

Çıplak olduklarını fark ettiler

(III, 7)

Her ikisi de ilahi bir ceza aracılığıyla insan doğasında bütün bu kötülüklerin çıktığı dengesizliği yaratan ilk insanın günahıyla açıklanıyor. Bilindiği gibi bu düşünce Hıristiyan ideolojisinin bir parçasıdır.

Ama ikinci sorunun, dehşet verici sorunun cevabı yok: Tanrı niçin Kötülüğü istemiş ya da izin vermiştir buna?

İsrailliler bu soruyu bütün yoğunluğu içinde ancak yüzyıllar sonra sorabilmişlerdir. Bunun nedeni öncelikle bu sorunun sadece bir yüzünü (ödül ve ceza) gördüler ve sadece Tanrı'nın doğru bir insanın mutsuz ve dinsiz birinin de mutlu olabilmesini nasıl isteyebileceği sorusunu sordular.

Gerçekten de Tesniye'de derlenmiş olan peygamberlerin öğretisi İsrail'in dinsel ideolojisine Yehova'nın mutlak adaleti inancını getirmişti ve özellikle de hak edenlerin ödüllendirilmesi bağlamında... Amos, Hoşea, İşaya'dan sonra İlahi adaleti ve dolayısıyla Tanrı'nın kendisini yadsımadan şaşmaz sonuçları mutluluk ya da mutsuzluk dikkate alınmadan kutsallığı ya da dine isyanı anlayabilmek mümkün değildi.

Bu ilke *bu haliyle* İsrail *halkı* için Peygamberler tarafından ve Tesniyede formüle edilmişti ve o dönemde Yehova'yla yapılan Ahit'in ve getirdiği dinin konusunu oluşturuyordu doğrudan doğruya. Ama Sürgünden sonra halk aynı halk olmadığından İsrail dini kolektiflikten bireyselliğe geçmişti.

Bundan sonra artık "Babalarımız koruk yediler ama çocukların dişleri kamaştı" demeyeceksiniz!" Herkes kendi günahıyla ölecek! (Yeremya, XXXI, 29 ve Hezekiel, XVIII, 2-4)

Toplumsal düzlemden kişisel düzleme böylesine önemli bir geçiş ahlâk ve kader arasındaki ilişkiler sorununu çok büyük ölçüde etkileyecektir. Halk söz konusu olduğunda Tanrı'nm bu halkı itaat ettiği takdirde kesinlikle mutlu edeceği, tersi durumda ise mutsuz edeceği konusunda ciddi bir sorun yoktu. Çünkü bir halkın geleceği vardır ve bu vaatlerin tutulması konusunda her zaman umut beslenebilir. Ama bir birey çabuk ölür. Ve bilindiği gibi o çağın İsraillilerine göre ölüm her şeyin sonuydu: Geriye sadece nefes kalıyordu: İnsanın hayatı olan uçup gidici ve gölgeli soluk kopya; bu kopya insana verilen tanrısal "Soluk"la geçen candan ve güçten mahrum olduğunda yerin altına, Şeol'e sadece donuk, duyarlığını yitirmiş ve özellikle negatif bir varlık götürürdü. Bu koşullarda doğruları ödüllendiren ve dinsizleri cezalandıran ilahi adalet kısa yaşamları süresince etkili oldu.

Zorluklar burada başlıyordu. Çünkü bizim çağımızda olduğu gibi o çağda da hiç kimse ciddi bir biçimde ahlâksal ve dinsel değer ve kader arasında sürekli ve mutlak bir koşutluk kuramazdı; inançsızların, dinsizlerin ve sefihlerin kaderi kimi zaman ve hatta kesinlikle çoğu zaman onurlu ve dindar insanlarınkinden daha imrenilir bir kader olabiliyordu. Sürgünden sonraki kutsal kitap literatüründen Mezmurlar, Meseller ve özellikle kehanet yazılarından bu konuyla ilgili birçok tartışma kalmıştır. Sürekli biçimde ortaya çıkan tez zamanın ilahiyatçılarının tezidir; bunlar inatla geleneksel denklemi savunuyorlardı: mutluluk=dindarlık (ve tersi); mutsuzluk=dinsizlik (ve tersi). Ve sözgelimi İsa döneminde Juhanna'dan (IX, 2) bir soru:

Efendimiz, onun kör doğması için kim günah işledi, kendisi mi, ana babası mı?

Bu teoremin çarpıcılığı konusunda çok önemlidir bu sözler...

Olayı en açık seçik biçimde gören Eyüb'ün kitabının yazarıdır ve bu niteliğiyle çok büyük bir din düşünürü olarak kabul edilmeyi hak etmiştir. Yapıtında tipik bir durumdan, çok bilinen bir öyküden, doğru ve mükemmel (Tanrı böyle nitelemiştir onu) ancak mutsuz olan bir insanın öyküsünden hareket eder. Bu durumu hasta ve üç dostuna tartıştırır. Tutucu düşüncelerin temsilcileri olan dostları Eyüb'ün çöküşününü yoldan çıkmış olmasına bağlarlar, oysa masum olduğunu bilen talihsiz adam Tanrı'ya haykırır ve açıklama bekler ondan. İnsanlar arasındaki bütün tartışmalar gibi bu ateşli, şiddetli ve farklı olmayan tartışmalardan bir şey çıkmaz. Ama sonunda Tanrı konuşur ve o aydınlatır durumu. Doğrudur, muhteşem ve güçlü bir dille, dünyanın Yaratıcısı ve Yöneticisi olarak eserinin çok genel bir görünümünü vermekle yetinmiştir. Ama bundan basit ve müthiş bir gerçek çıkar: O, Evrenin Sahibi insanların düşüncelerinin o kadar üstündedir ki O'nun karşısında ve *ne yaparsa yapsın* susmaktan ve hayran olmaktan başka yapacak bir şey yoktur: Hatta ve özellikle kimse bir şey anlayamasa da kesinlikle hayranlık uyandırır.

Eyüb'ün yazarı aslında Platon'dan bir yüzyıl öncedir ve bütünüyle dinsel sezgisiyle, insanın kesinlikle mutlak düzensizliğinden Tanrı'nın mutlak aşkınlığına giden bir düzen kurmuştur: "Benim anladığım bir Tanrı'ya ihtiyacım yok!" Çağdaşları onu anlamaktan çok uzaktır: Metninin bugünkü basımları büyük olasılıkla dinsel ve sınırlı düşüncelerle yeniden gözden geçirilerek düzenlenmiştir. Ama buna rağmen İsrail dinsel çizgisinde onların ve onun sordukları sorunun başka bir dinsel "cevabı" yoktur. Ve şuna kesinlikle inanıyorum ki Vaiz'in yazarının bu düşünceyi yinelerken amacı onu sadece kader ve acı problemine değil, aynı zamanda bütün yoğunluğuyla Kötülük problemine de uygulamaktı ve böylelikle İsrail'de soru soran ve cevap veren ilk kişi olmuştur.

Bu açıdan değerlendirmek amacıyla yapıtını okumadan önce onu olabildiğince tanıtmak ve anlaşılır kılmaya çalışmak gerekir.

Eline rastgele bir cilt alan ve *rail, sport, week-end* ve benzeri İngilizce sözcükler gören bir okuyucu kendisine ne söylenirse söylensin böyle bir metnin sözgelimi XVII. yüzyıldan gelmiş olabileceğine inanmaz. Vaiz'in dilinde çok sayıda Aramca sözcük vardır. Oysa Yakındoğu'da ancak İS 500'lere doğru Arami dile gelişme göstermeye başlamış ve doğuda Akkad dilininin, batıda da İbranice'nin yerini almıştır. Bu ölçüt tek ve en önemli ölçüt olmamakla birlikte Vaiz'in Sürgün sonrası dönemden çok önce, en azından Eyüb'den iki yüz yıl sonra yazılmış olduğunu söylemek için yeterli bir nedendir: İÖ 250'ye doğru ve belki de daha erken bir dönem.

Bu metnin Süleyman'a mal edilmiş göründüğü bir gerçektir: *Kudüs'te kral olan Davud'un oğlu Vaizin sözleri* (I, 1); ama daha ayrıntılı bakıldığında nasıl *Phaidon* ya da *Timaios* Sokrates'in metinleri değilse bu metin de Süleyman'a ait değildir. Yazar burada "Vaiz" dediği Süleyman'a söyletmiştir düşüncelerini, tıpkı Platon'un Sokrates'e söyletmesi gibi: Süleyman "önder, bilge kişi, üstat, hoca" gibi bir şeydir. Çünkü Süleyman o dönemde yazarımızın amaçları için çok uygun bir kişilikti. Aslında pek ilginç olmayan bu kişiyi efsane büyük kralların ve ölümlü mutluların örnek insanı ve bilgelerin bilgesi yapmıştı. Yazarımızın yaşam ve evrenle ilgili düşüncelerini böyle bir insan dile getiriyor. Böylesine deneyimli ve güçlü bir otorite dışında başka kim söz edebilirdi bu konudan? Ayrıca yazar za-

man zaman “*diyordu vaiz*” gibi bir ifadeyle kendi varlığını gösterirken yazınsal kurgunun altını çizmeye de özen gösteriyordu (I, 2; VII, 27; XII, 8; ayrıca bkz. XII, 9 ve devamı).

Ama kendisiyle ilgili başka ayrıntı vermiyor ve kim olduğunu kesinlikle hiçbir zaman bilemeyeceğiz.

Bununla birlikte kitabını okuduğumuzda öncelikle düşüncelerinde çok ilginç bir bulanıklık olduğunu göreceğiz, çünkü cümlelerinin düzensizliği basit bir okumayla bile açık seçik biçimde görülecektir. Bu yapıtın en büyük sorunu budur ve daha önce belirttiğimiz gibi Yahudilerin kendileri de şaşırıyorlardı bu “çelişkiler”e.

Özellikle IV. bölümden başlayarak düşüncelerde sürekli ve şaşırtıcı sıçramalar görülüyor. Sözgelimi oluşan güçlerle ilgili olarak acı düşünceler arasında (IV, 13-16 ve V, 7) bize Mabeddeki tavır ve davranış konusunda öğüt verilmesinin anlamı nedir? İlahi güç üstüne metafizik bir atılım sırasında (IV, 10-13 ve VII, 13) şöyle bir uyarının anlamı nedir?: *İyi bir ad hoş kokulu yağdan iyidir.* Olsa olsa bir *özdeyişler* dizisi düşünülebilir (kutsal kitaplar ya da Vaiz kitabı gibi). Ama her kopukluktan sonra ipin ucu yakalanıyor... aynı sözcükler, aynı sözdizimi ve aynı düşünceler; dolayısıyla burada her şeye rağmen tek bir amaç ve tutarlı bir metin olduğundan söz edilebilir... sadece kesintilere uğrar bu metin ve ilginç olan şu ki bu kesintiler çoğu zaman dizelerle (klasik İbrani özdeyişleri gibi) oluşturulur, oysa kitabın geri kalan bölümü genellikle düzyazıyla kaleme alınmıştır.

Öteki önemli sorun: Dört ya da beş bölüm (düzyazı) kitabın en açık seçik ifadeleriyle ve özellikle de ödüllendiren ve cezalandıran ilahi adalet noktasında kesinlikle çelişirler. Yazar hak etme ve yazgı arasındaki ilişkiye karşı ısrarla ve sık sık direnir. Kitabında aşağıdaki gibi bir ifadenin bulunmasının ne anlamı olabilir:

Tanrı hikmeti, bilgiyi ve mutluluğu iyi insana verir; günah işleyene ise mükemmel bulduğu insanın yararına biriktirme, toplama, yığma zahmetini verir!

(II, 26a)

Böylesine umutsuz bir durumdan çıkmanın doğru bir tarih yönteminde tek bir yolu vardır ki o da metnin elden geçirilmiş olduğunu varsaymaktır: Yorumlanmış ve düzeltilmiş. Eleştirmenlerin çok bilinen başka bir yığın örneklerinin bulunduğu (özellikle Eyüb'de) Kutsal Kitap gibi esası anonim ve elyazması olan bir literatürde böyle bir işlem şaşırtıcı değildir. Bunu, Yahudi kutsal kitaplarına alınmak için belki üç yüzyıl kadar beklemiş olan[1] ve böylece resmi bir metin özelliği kazanarak bu tür işlemlerden korunan Vaiz metninde görmek hiç şaşırtıcı değildir.

Dolayısıyla öyle sanıyorum ki Vaiz metnini sağlıklı bir şekilde okumadan önce tam anlamıyla eleştirel bir süzgeçten geçirmek gerekir. Her türlü süzgeçten geçirmenin sonunda olduğu gibi bunun sonucunda da çok fazla hayale kapılmamak gerekir: Tarihin doğuştan gelen kusuru tahmin, sanı, kestirmedir ve tarihçinin en önemli niteliği de kesinlemelerine karşı belli bir hoşgörülü kuşkuculuktur -yanılgısı gösterilmedikçe de direnmelidir bu kesinlemelere. Dolayısıyla herhangi bir eleştirmenin süzgeçten geçirdiği metin gerçekten eski üstadın yazdığı metin olmadıkça elimi ateşe sokmayacağım. Ama gene de öyle sanıyorum ki bu şekilde ayıklanmış haliyle düşüncelerini bizlere, özellikle ondan çok uzakta yaşayan bizlere daha açık seçik olarak sunma şansına sahiptir.

Sonuç olarak uzun ve titiz çalışmalardan sonra Vaiz'in ya-

---

[1] Vaiz ve Neşideler Neşidesi Yahudi kutsal kitaplarına giren son kitaplardır kesinlikle ve ancak İS I. yüzyılın sonunda gerçekleşmiştir bu.

zarın metninin olası şeklini veriyoruz; daha sonraki açıklamalar ve düzeltmeler notlar halinde gösterilmiştir. Bir kez daha söyleyeyim, her karşı düşünce ve görüş doğru ve sağlam gerekçelere dayanırsa sadece ayrıntılı ve bilimsel bir yorum bütünü düzenleyebilir ki sonuç olarak bu metin de varsayımsal bir metin olur. Ayrıntıları bağlamında sadece bıktırıcı dipnotların doğrulayabileceği çeviri İbranice metne olabildiğince "yakındır" ama maddi ve mekanik olmamaya olabildiğince özen gösterilmiştir: Bir çevirmen Amerika'da ya da başka bir yerde icat edilen elektronik aletlerin kendisine tercih edilmesini istemiyorsa çevirisini kendi dilinde yeniden düşünmek zorundadır.

METİN

Tema	I, 1	*Kudüs'te kral olan Davud'un oğlu Vaizin sözleri*
	2	*Boş boş diyordu Vaiz, boş, boş, her şey boş*
	3	*Çektiği zahmetten kalan nedir insana?*
Doğadaki bütün	4	*Bir kuşak gidiyor, bir kuşak geliyor: Ama dünya değişmiyor.*
devinimlerin hiçbir yere	5	*Güneş doğuyor, güneş batıyor: Sonra ufka doğru gidiyor ve gene doğuyor.*
varamaması	6	*Rüzgâr güneye doğru esiyor, sonra da kuzeye doğru esiyor ve sürekli dönüp duruyor: Ama sonra tekrar sıçramalar yapıyor.*

7 *Bütün ırmaklar denize dökülüyor: Ama deniz dolmuyor; ırmaklar gene de durmadan denizi doldurmaya devam ediyor.*

8 *Bütün konuşmalar yorucudur:*
Ama her şey söylenemiyor.
Göz her şeyi göremiyor, kulak asla her şeyi duyamıyor.

9 *Olan gene olacaktır, yapılan gene yapılacaktır, güneşin altında yeni bir şey yok!*

10 *"İşte yeni bir şey!" dersiniz, ama daha önceki yüzyıllarda olmuş bir şeydir o.*

11 *Ama eski zamanlar hatırlanmaz.*
Zaten daha sonraki gelecekte olup bitenler hatırlanmayacaktır...

"Felsefe"nin boş ve hüzün verici bir şey olması

12 *Ben Vaiz, Kudüs'te İsrail kralı oldum*

13 *Ve bilgelikle kendimi dünyada olup biten her şeyi incelemeye adadım - Tanrı'nın insanların kendilerini adamalarına ses çıkarmadığı nefret bir uğraş...*

14 *Güneşin altında yapılan bütün işleri seyrettim: Hepsi boş ve rüzgârın peşinde koşmak.*

15 *"Eğri olan doğrultulamaz*
Eksik olan sayılamaz!"

16 *Ve ben kendim karar verdim: "Benden önce Kudüs'ün başında olanların hepsini geçtim bilgelikte, ve işte*

yüreğim çok bilgelik ve bilgi tanıdı,
17 *Ve kendimi bilgeliği ve bilgiyi,*
akılsızlığı ve deliliği öğrenmeye
verdim: Ve şimdi anlıyorum ki bütün
bunlar da rüzgârın peşinde koşmaktır!"
18 *Çünkü insan ne kadar bilge olursa o*
kadar dertli olur ve bilgisini artıran
acısını da artırır.

Hünerin kesinlikle aptallıktan daha iyi bir şey olmaması

II, 1 *O zaman düşündüm: "Haydi!*
Seni keyifte deneyeyim! Zevki yaşa!"
Ve bu da boştu.
2 *Gülmek "delilik"tir ve keyif "ne işe*
yarar?" dedim
3 *Bedenimi şaraba alıştırmayı hayal*
etmiştim –yüreğim bilgeliğinden
geri kalmadan!– ve de çılgınlıklar
yapmayı... Âdemoğulları için bu
dünyada her gün aradıkları
mutluluğun ne olduğunu görünceye
kadar.
4 *Yani göz kamaştırıcı işlere dalmıştım;*
kendime evler yapmıştım ve bağlar
dikmiştim;
5 *Bahçeler ve korular yapmıştım,*
her çeşit meyveyi dikmiştim;
6 *bir koruyu sulamak için havuzlar*
yapmıştım;
7 *Köleler ve hizmetçiler edinmiştim;*
evimde doğmuş kölelerim vardı; küçük
ve büyük baş hayvanlarımın sayısı

Kudüs'ü benden önce
yönetenlerinkinden fazlaydı;
8 *Gümüş ve altın biriktirmiştim ve bir*
kraliyet hazinesi vardı, eyaletlerden de
gelmişti; erkek ve kadın şarkıcılarım
vardı ve –Âdemoğullarının zevkidir
bu– prensesim hatta birçok prensesim
vardı...
9 *Yani Kudüs'te benden önce hüküm*
sürenlerin hepsini geçmiştim ve
bilgeliğim bana kalmıştı.
10 *Gözlerimin istediği hiçbir şeyi geri*
çevirmemiştim, gönlüm hiçbir zevkten
geri kalmamıştı ve ruhum bütün
sıkıntılarımdan sonra neşesini
bulmuştu: Ve bütün emeklerimden
payım da bu olmuştu.
11 *Ama o zaman ellerimin yapmış olduğu*
bütün işlere bakmaya başladım, bunun
için çekmiş olduğum bütün zahmetleri
düşündüm ve işte her şeyin boş
olduğunu ve rüzgârın peşinde koşmak
olduğunu ve güneşin altında
hiçbir şeyin kalıcı olmadığını anladım!
12 *Gerçekten de bilgelik, delilik ve*
aptallık üstüne düşünmeye başladım
ve şöyle dedim kendi kendime: "Benim
arkamdan gelecek ve hüküm sürecek
olan ne yapacak(?)"[1]

---

[1] Sözde Süleyman'ın burada ardılından, mahzun ve "çılgın" Rehavam'dan söz ettiği farz ediliyor; bu hükümdar zamanında Kuzey-Güney çatışması başlamıştır.

13 *Ve o zaman anladım ki bilgelik hiç*
kuşkusuz delilikten daha iyidir, tıpkı
aydınlığın karanlıktan daha iyi olması
gibi:
14 *Çünkü "Bilgenin gözleri yerindedir,*
Ama akılsız karanlıkta yürür!"
Ama ben anladım ki her ikisini de
bekleyen kader aynıdır.
15 *Ve sadece kendime şunu söyledim:*
"Beni de deliyi bekleyen akıbet mi
bekliyor yoksa? Peki o zaman bu kadar
bilge olmak ne işime yarıyor?"
Ve bunun da boş olduğunu söyledim
kendi kendime.
16 *Akıllıdan da deliden de bir şey*
kalmıyor geriye: Aradan birkaç gün
geçiyor ve her ikisi de unutuluyor.
Yazık ki bilge kişi de deli gibi ölüyor.
17 *İşte o zaman hayattan nefret ettim,*
çünkü bu dünyada olup biten her şeyin
kötü olduğunu anladım, çünkü her şey
boş ve rüzgârın peşinden koşmak.
18 *Güneşin altında çektiğim bütün*
sıkıntıdan nefret ettim, çünkü bütün bu
sıkıntıların semeresi benden sonra
gelecek olana kalacaktı.
19 *Oysa onun aklı başında biri olup*
olmayacağını kim bilebilir?
Buna rağmen benim çabalarımın
bütün nimeti onun olacak ve benim
bütün bilgeliğimin meyvelerini o

yiyecektir. İşte bunun için de boştur
bütün çabalar!

20 *Ve güneşin altında çektiğim bütün*
sıkıntılardan dolayı yüreğimi
umutsuzlandırmaya çalıştım.

21 *Çünkü sonuç belliydi... bilgisiyle,*
yeteneğiyle, emeğiyle yorulan biri
ve maddi manevi bütün birikimini hiç
çalışmamış birine bırakıyor!
Her şey boş ve kötü!

22 *Gerçekten, bütün bu sıkıntı ve*
zahmetten sonra, çabadan, gayretten
sonra ne kalıyor insana?

23 *Her günü acı, keder; üzüntü içinde*
çalışıyor; geceleri bile bir rahat
görmüyor: Ve bütün bunlar bir hiç
uğruna!

24 *Aslında insan için yemekten içmekten*
ve çabalarının sonunda yüreğini mutlu
etmekten daha büyük bir sevinç yoktur.
Ve inanıyorum ki bütün bunlar
Tanrı'dan geliyor:

25 *Çünkü o olmasa kim yiyip içebilir ve*
mutlu olabilirdi?

26[1]

Yaşamın sonuçları

III, 1 *Bu dünyada her şeyin bir zamanı, bir*
vakti vardır,

---

[1] II, 26a. Düzeltme. *Tanrı bilgeliği, bilgiliyi ve mutluluğu iyi olarak değerlendirdiği insana veriyor. Günahkâr ise sadece bu iyi insan için biriktirecek, istif edecektir. 26b. Bu da boştur ve rüzgârın peşinde koşmaktır.* Büyük olasılıkla belirsiz bir dize.

Birbirini yok eden çelişkili eylemlerden oluşması

2 *Dünyaya gelmenin vakti, ölmenin vakti*
Ekmenin vakti ve ekileni sökmenin vakti
3 *Öldürmenin vakti, şifa vermenin vakti*
Yıkmanın vakti, yapmanın vakti
4 *Ağlamanın vakti ve gülmenin vakti*
Yas tutmanın vakti, oynamanın vakti
5 *Taşları atmanın vakti vardır,*
toplamanın vakti vardır
Kucaklaşmanın vakti vardır,
kucaklaşmadan çekinmenin vakti vardır
6 *Bulmanın vakti vardır, kaybetmenin*
vakti vardır;
Saklamanın vakti vardır, atmanın
vakti vardır;
7 *Yırtmanın vakti vardır, dikmenin*
vakti vardır;
Susmanın vakti vardır, konuşmanın
vakti vardır
8 *Sevmenin vakti vardır, nefret etmenin*
vakti vardır
Savaşın vakti vardır, barışın vakti vardır.
9 *Çalışan, emek verdiği işten ne kazanır?*

Bütün bunların Tanrının mükemmelliğiyle bir ilgisi olmaması

10 *"Tanrı'nın insanların başına verdiği*
uğraşı" düşündüm:
O'nun her işi uygundur ve yücedir;
O, insanların yüreğine bütün evreni
11 *koydu*
ama İnsan Tanrı'nın eserini
hiç anlayamıyor.

Ama insanın çok küçük olması

12 *Anladım ki onlar için hayatta eğlenmekten, neşelenmekten başka bir mutluluk yoktur.*

13 *Eğer insan yiyorsa, içiyorsa ve çabalarının sonunda mutlu olabiliyorsa bu da Tanrı'nın bir bağışıdır.*

14 *Biliyorum ki Tanrı'nın yaptığı her şey ebedidir: Yaptıklarına ekleyecek ve yaptıklarından çıkaracak bir şey yoktur. Tanrı yaptıklarını insanlar korksun diye yapar.*

15 *Olan daha önce olmuştur, olacak olan daha önce olmuştu: Tanrı kaybolmuş olanı arayacaktır.*

16-17[1]

18 *İnsanlarla ilgili olarak dedim ki içimden: "Tanrı onları kendinden uzak tutmak istiyor ve aslında hayvanlara benzediklerini göstermek istiyor onlara!"*

19 *Gerçekten de hayvanların kaderi ve insanların kaderi aynı: Hayvanlar da ölüyor, insanlar da; hepsinin tek bir yaşam soluğu var, insanlar hayvanlardan hiç üstün değil ve hepsi boş.*

20 *Hepsi aynı yere gidiyorlar, hepsi topraktan geldi, toprağa gidecek.*

21 *İnsanların Yaşam soluğunun yukarı (ölüme) hayvanlarınkinin aşağı,*

---

[1] III, 16-17 büyük olasılıkla yeri değişmiştir; IV, 1 ve devamı.

toprağa doğru gittiğini kim biliyor?

22 *Ve anladım ki insan için işinden aldığı mutluluktan başkası yoktur: Onun payına düşen budur. Ve kendisinden sonra olacakları görmesi için kimse onu geri getiremeyecek.*

İnsanların kötülüğü üstüne

IV, 1 *Ve sonra bu dünyada yapılan bütün baskılara baktım.*
Baskı altındakilerin gözyaşlarını gördüm, teselli veren yok onlara.
İşkencecilerinin elleri şiddet dolu ve onlara kimse yediklerini kusturmuyor.

III, 16 *Ve gene bu dünyada gördüm ki hakkın yerinde kötülük var, adaletin yerinde de kötülük var.*

17[1]

IV, 2 *Ve ben sağlardan ve yaşayanlardan çok ölüleri övdüm, çünkü onlar ölü.*

3 *Ve doğmamış ve güneşin altında yapılan kötülükleri görmemiş olanları bunların ikisinden de mutlu kabul ettim.*

4 *Anladım ki çekilen her zahmet ve harcanan her enerji karşılıklı bir kıskançlıktan başka bir şey değil.*
Bu da boş ve rüzgârın peşinden gitmek.

---

[1] III, 17. Düzeltme. *Kendi kendime dedim: "Tanrı iyiyi ve kötüyü yargılayacak, çünkü her işin, her eylemin (değerlendirme, yargı) bir zamanı var."*

5-6[1]

7 *Bu dünyada başka bir boşluğu daha gördüm:*

8 *Bir adam var, eşi yok, oğlu yok, kardeşi yok ve sürekli zahmet çekiyor ve gözü hiç doymuyor.*

Peki ama kimin için yorulacağım ve mutluluktan mahrum edeceğim kendimi?

Gene bir boşluk ve boş çalışma!

9-12[2]

13 *Bir kral yaşlıysa ama aptalsa ve öğüt almayı kabul etmiyorsa, yerine yoksul ama bilge bir insanın geçmesi doğru olur,*

14 *Hapishaneden hüküm sürmek için mi çıkmıştı ve öteki tahttayken o yoksul mu doğmuştu.*[3]

15 *Bu dünyada hareket eden bütün canlı varlıkları ötekinin yerine hüküm süren*

---

[1] IV, 5. Yorum. *Akılsız kollarını kavuşturur ama kendi etini yer...*
6 Yorum ya da bulanık (?) dize. *İki dolu avuç ve çalışma ve boş yorgunluk olacağına dolu bir el ve huzur olsun.*

[2] IV, 9-12. Yorum.
9 İki kişi yaşamak tek başına yaşamaktan iyidir, çünkü o zaman insan çabalarından daha iyi yararlanır.
10 Düşerlerse biri ötekini kaldırır; ama kendisini kaldıracak biri olmaksızın yaşamayı seçmiş olanın vay başına gelenler!
11 Birlikte yatıldığında sıcaklık hissedilir ama yalnız yatan sıcaklığı hissedemez.
12 Yalnız olana kolayca boyun eğdirilir ama iki kişi saldırgana direnir, çünkü "İki kat yapılan bir ipi koparmak kolay değildir".

[3] Burada büyük olasılıkla yazarın ve ilk okuyucuların bildikleri, ama bize hiçbir tanıklığın kalmadığı gerçek bir olay söz konusudur.

bu gençle birlikte gördüm.
16 *İlk gelenler çok kalabalıktı.*
Ama onların soyundan gelenler bu yüzden hiç mutlu olmadılar kesinlikle...
Bu da boşluktu ve rüzgârın peşinden koşmaktı.

17-V, 1-8[1]

Zenginliği taşımanın zorluğu, belirsizliği ve kaybetmenin korkunç bir şey olması

9 *Parayı seven paraya doymaz hiç.*
Zenginliği seven hiç yararlanamaz ondan.
İşte bir boşluk daha!
10 *mal çok olunca yiyenler de çoğalır ve zengin bütün bunları*
seyretmekten başka ne zevk bir şey duyabilir?

---

[1] IV, 17-V, 8. Açıklamalar.

BİRİNCİ GRUP: IV, 17-V, 6.

17 Tanrı'nın evine girdiğinde hareketlerine dikkat et: İtaatkâr bir halde onun huzuruna çıkmak kötülükten başka bir şey yapmayan aptalların kurbanlarından iyidir.

V, 1 Tanrı'nın karşısında aceleci olma, içinden de telaş etme: Tanrı gökte sen yerdesin, dolayısıyla kısa konuş.

2 Çünkü çok fazla coşan, heyecanlanan uyanıkken düş görür ve çok konuşan aptaldır

3 Tanrı'ya bir adak adadığında sözünü geciktirmeden yerine getir. Akılsızlar hiçbir lütfa mazhar olmazlar: Sözünü tut.

4 Hiç söz vermemek sözünü yerine getirmemekten çok daha iyidir.

5 Tanrı'nın karşısında "sadece bir dalgınlık bu!" diyerek kendini suçlu duruma düşürecek bir şey söyleme. Niçin Tanrı'nın gazaba gelmesini ve saygınlığını yitirmeyi istiyorsun?

6a V, 2'nin tekrarı.

6b O zaman Tanrı'dan kork.

İKİNCİ GRUP: V, 7-8.

7 Eğer ülkede talihsize baskı yapıldığını ve hukukun ve adaletin çiğnendiğini görüyorsan şaşırma: Efendinin üstünde onu denetleyen bir başkası var ve onların üstünde daha yüksek biri var.

8 Bir ülkede bütün bunların yerine gerekli olan mümbit topraklarda bir kraldır.

Sonuçta gereksiz olması

11 *Az da yese çok da yese çalışanın uykusu tatlıdır; ama zenginin tokluğu uyumasına izin vermez.*

12 *Bu dünyada kötü bir bela var ki onu gördüm: Bir servetin sahibi tarafından kendi zararına saklanması.*

13 *Bu servet kötü bir işle yok olup gider. Bir çocuk sahibi olur bu zengin ve sonra bakar ki elinde bir şey kalmamış.*

14 *Ana karnından nasıl çıkılmışsa öyle gidilecektir, gelindiği gibi çırılçıplak, kazanılan hiçbir şey götürülmeyecektir oraya.*

15 *İşte büyük bir bela: Geldiğimiz gibi gideceğiz. Rüzgâr için kendimizi bu kadar tükettikten konra ne kazandı insan,*

16 *Bütün yaşamını gölgede ve yasta, kederde, tasada, sıkıntıda ve acıda geçirdikten sonra?*

17 *Aslında ben anladım ki en iyisi yemek, içmek ve Tanrı'nın verdiği hayatın her gününde her şeyin keyfini iyice sürmektir: Çünkü bizim payımıza düşen budur.*

18 *Evet, Tanrı'nın zenginlik ve mal verdiği, bunları yemek, bunlardan pay almak için, emeğiyle sevinmek için kendisine güç verdiği insan -bu Tanrı vergisidir.*

19 *Çünkü böylelikle hiç değilse yaşamı çok*

fazla düşünmez, ama Tanrı onu
yüreğinin sevinciyle eğlendirir...
VI, 1 *Ben bu dünyada başka bir bela daha*
gördüm, insanların başına her zaman
gelen bir bela:
2 *Bir insan ki Tanrı ona bütün*
zenginlikleri, hazineleri ve şanı şöhreti
vermiş olsun, hiçbir şeyi eksik olmasın,
istediği her şeye sahip olabilsin; ama
Tanrı bunların keyfini sürmeyi nasip
etmemiş olsun ona ve bütün bu
nimetlerden başka biri yararlansın.
İşte korkunç bir boşluk ve bela!
3 *Çünkü bir insan yüz çocuk sahibi olsa*
ve çok uzun yıllar yaşasa, günlerini
saymak bile mümkün olmasa, yüreği
mutluluğa hiç doymasa, sonunda
mezarı bile olmamışsa
ben derim ki düşürülmüş çocuk ondan
daha mutludur.
4 *Bu dünyaya hiç gelmiyor ve mezarının*
bulunduğu karanlıklara gidiyor o:
5 *Ama güneşi hiç görmemiş olsa da ve hiç*
tanımamış olsa da, hiç değilse daha
huzurlu olmuştur öbürüne göre!
6 *Hiç mutlu olmadan iki kere bin yıl*
yaşayan da doğmamış çocuk da aynı
yerde buluşmuyor mu sonunda?

7-9[1]

Tanrının şaşmaz ve mükemmel gücüne yeni bir referans

10 *Ne olmuşsa onun adı çoktan*
konmuştur ve neler
olduğunu bilen biri vardı ve insan
kendisinden daha güçlü
olanla çekişmez...

11 *Sözleri çoğaltmak boşluğu artırmaktan*
başka bir işe yaramaz: Ne yararı
var bunun?

12 *İnsan için mutluluğun ne olduğunu*
bilen var mıdır? Bir gölge gibi boşluk
içinde geçip giden bütün günleri
içinde? İnsana bu dünyada daha sonra
olup bitecekleri kim söyleyebilir?

VII, 1-12[2]

13 *Tanrı'nın eserine bak: Onun eğrilttiğini*
kim doğrultabilir?

---

[1] VI, 7 Yorum. *İnsanın bütün çabası ve gayreti ağzı içindir, ama arzuları gene tatmin olmaz.*

8-9 Bulanık dizeler. *8 Akıllının akılsıza üstünlüğü nerededir?Ve insanlara nasıl davracağını bilen bir yoksul ne kazanır?*

9 Gözlerin görmesi arzunun devinimlerinden iyidir. Bu da boştur ve rüzgârın peşinden koşmaktır. (9 belki de otantik olan 7'nin bir yorumudur!)

[2] VII, 1-12. Yorumlar.

BİRİNCİ GRUP: 1-6b.

1 İyi bir ad hoş kokulu yağdan iyidir ve ölüm günü doğum gününden iyidir.

2 Yas evine gitmek şölen evine gitmekten iyidir, çünkü yas evinde her insanın sonunun ne olduğu görülür ve yaşayanın yüreğine kazınır bu.

3 Keder gülmekten iyidir: Hüzünlü yüzün yüreği mutludur

4 Akıllıların yüreği yas evindedir, akılsızlarınki şölen evinde.

5 Bilgelerin azarını işitmek akılsızların şarkısını dinlemekten iyidir,

6a çünkü akılsızların sesi kazanın altında çalıların çıtırtısı gibidir.

6b (Tekrar ya da bulanık tümce) Bu da boştur.

14 *O zaman, mutlu gününde mutlu ol,*
mutsuz olduğun günde düşün.
Her ikisi de Tanrı'dan gelir... insanın
ileride hiçbir şeye şaşırmaması için.

15 *Boş günlerimde şu durumları tespit*
ettim: Adaletiyle yok olup giden adil,
dinsizliğiyle çok uzun dinsiz.

16 *O zaman çok adil olma ve bilgeliğini*
çok fazla gösterme: Niçin kendini
gülünç duruma düşüresin?

17 *Çok kötü de olma ve çılgınlık yapma:*
Niçin vaktinden önce ölesin?

18-22[1]

23 *Bunların hepsini bilgeliğimle denedim.*
Dedim ki: "Bilge olmak istiyorum!"
Ama benden uzak kaldı o.

24 *Olan şey uzak, uzak ve derindir: Kim*
anlayabilir onu?

İKİNCİ GRUP: 7-12
7 Baskı akıllıyı delirtir ve rüşvet yüreği yok eder.
8 Lafın sonu başından iyidir ve sabır kibire yeğlenmelidir.
9 Darılma konusunda yüreğin tez olmasın: Pişmanlık akılsızların içinde olur.
10 Ve sakın "Niçin eski günler bugünkünden daha iyiydi?" diye sorma. Çünkü akıllı insan kesinlikle böyle bir soru sormaz.
11 Bilgelik miras kadar değerlidir: Güneşi görenler için çok yararlıdır.
12 Çünkü bilgelik de para gibi korur insanı ve bilginin yararı şudur ki ona sahip olanları yaşatır.

[1] 18-22. Yorumlar
18 Birinden elini çekmeden öbürüne bağlanman iyi olur: Tanrı'dan korkan bütün tehlikelerden de uzak olur.
19 Bilgelik bilge insanı kentteki on zenginden daha güçlü yapar.
20 Ülkede iyilikten başka bir şey yapmayan ve günahsız olan tek bir adil insan yoktur.
21 Sana söylenen hiçbir şeye inanma: Uşağının seni lanetlediğini bile bilmeyebilirsin.
22 Ayrıca yüreğin bilir ki sen de birçok kez başkalarını lanetledin.

25 *Ama bilgeliği ve aklı aramaya başlayalı*
beri kötülüğün akılsızlık ve
akılsızlığın da delilik olduğunu
anladım;

26a *ve kadının ölümden acı olduğunu*
söyledim, yüreğinin bir ağ, bir tuzak
olduğunu, kollarının zincirler
olduğunu söyledim.

26b[1]

27 *İşte diyordu Vaiz adım adım aklın*
peşinde koşarken bulduğum budur,

28 *yüreğimin durmadan arayıp da*
bulamadığı: Bin erkekten birinde
buldum ama tek bir kadında
rastlamadım ona!

29 *Ve vardığım sonuç kesinlikle şudur:*
Tanrı insanı dürüst yaratmıştı ama o
her türlü sapkınlığı aramıştı.

VIII, 1-8[2]

Kişinin adaleti ona hiçbir

9 *Bu dünyada olup biten her şeye dikkat*
edince çok şey fark ettim;
insanlar bu zamanda güçlerini sadece

---

[1] 26b. Yorum ya da düzeltme. *Tanrı'ya göre mükemmel olan ondan sağ salim kurtulur ama günahkâr eline düşer onun (o= metinde sözü edilen kadın).*

[2] VIII, 1-8 Yorumlar

BİRİNCİ GRUP: 1-4

1 Bir işi bilge kişi gibi kim çözebilir? Bir insanın bilgeliği yüzünü aydınlatır oysa öfkesi ***yüzünü*** *yamultur.*

2 ***Kralın*** *emrini yerine getir ve Tanrı sevgisi için yap bunu.*

3 ***Onun*** ***huzurundan*** *ayrılmak için acele etme ve kötü bir iş yapma: Çünkü kral istediği* ***her şeyi yapar.***

4 ***Bir kralın*** *sözü çok etkilidir, kim ona "Ne yapıyorsun sen?" diyebilir.*

üstünlük — *insanlara zarar vermek için*
sağlamaz — *kullanıyorlar.*

10 *İşte böyle kötülerin (görkemli bir şekilde) mezarlarına götürüldüklerini gördüm, oysa dürüst yaşayanlar Kutsal Yerden ayrılıyorlar ve Kentte unutulmaya adıyorlardı kendilerini. Bu da boştu!*

11-13[1]

14 *Bu dünyada bir boşluk var: Doğru insanlar var ve onların başına kötü insanların başına gelen şeyler geliyor ve kötü insanlar var ki onların da başına iyi insanların başına gelmesi gereken şeyler geliyor. Bu da boştur diyorum ben.*

15 *Ve ben neşeyi övdüm. Çünkü bu*

İKİNCİ GRUP: 5-8

5 Emri yerine getirenin başına bir şey gelmez. Bilge kişi için her şeyin vakti ve hükmü vardır.

6 Her şeyin bir zamanı ve hükmü vardır. İnsanın yaptığı kötülük bütün ağırlığıyla çöker üstüne.

7 Çünkü olacak olan şeyi bilemez kesinlikle; kim söyleyebilir ki zaten olabilecek olanı ona?

8 Hiçbir ölümlü Yaşam soluğunu etkileyemez, hiçkimse bu Soluğu tutamaz: Ölüm günü üstünde etkili olacak biri de yok: Ve bu Savaşta geri durmak da. O zaman kötülüğü kurtaramayacaktır insanı...

1 11-13Düzeltme.

11 Kötü işler hakkında çok çabuk hüküm verilemediğinden insanların yüreği kötülük yapma arzusuyla doluyor.

12 Günahkâr kötülük yapar ve çok yaşar. Ama ben çok iyi biliyorum ki mutluluk Tanrı'dan korkanların ve ona saygılı olanların olacaktır.

13 Ama dinsiz için asla mutluluk olmayacaktır ve bir gölge gibi, günleri uzamayacaktır, çünkü Tanrı'nın varlığına saygılı olmamıştır.

dünyada insan için yemekten,
içmekten ve mutlu olmaktan daha iyi
bir şey yoktur: Ve çünkü Tanrı'nın
güneş altında ona verdiği yaşamının
bütün günlerinde emeğinden
kendisine kalacak olan budur!

16 *Kendimi bilgeliği öğrenmeye*
adamışken ve bu dünyada olup
bitenleri düşünmeye vermişken gece
gündüz hiç uyku girmiyordu gözüme.

17 *Tanrı'nın yaptığı her işi gözlerimle*
gördüm ve kabul etmek zorunda
kaldım ki güneşin altındaki düzeni
insanın anlaması mümkün değildir.
Anlamaya çalışması boş bir çabadır,
anlayamaz ve bilge kişi bu düzeni
bildiğini iddia etse de anlayamaz.

Mutlak ve kesin başarısızlık

IX, 1 *Ve bütün bunları yüreğime koydum*
anlamak için ve işte aklımın
anlayabilmiş olduğu her şeyi
araştırdım:

Ölümden önce yaşamın mutlak belirsizliği

Doğruların ve bilge kişilerin yaptıkları
işler Tanrı'nın takdirindedir.
Sevgi ya da Nefret? Kimse bilemez.
Ona göre her şey boştur.

2 *Kanıtı da şudur ki herkesin kaderi*
aynıdır: Doğru olanla dinsizin, namuslu
kişiyle kötünün, temiz ve temiz
olmayanın, kurban arz edenle

etmeyenin: Yiğit insanın günahkârdan fazlası yoktur, yemin eden de yemin etmekten korkan da aynı muameleyi görür.

3 *Herkesin kaderinin aynı olması bu dünyadaki bütün işler içinde kötü bir işaret. Ayrıca Âdemoğlunun yüreğinin kötülük yapma isteğiyle dolu olmasının ve her yanda aptallığın kol gezmesinin nedeni de bu -yaşamları boyunca...*
Ve sonra ölüler arasında.

4 *Kim bütün bunların dışında kalabilecektir?*
Oysa yaşayan herkes için umut vardır: "Canlı bir köpek ölü bir aslandan iyidir."

5 *Gerçekten de yaşayanlar öleceklerini biliyorlar. Ama ölüler artık hiçbir şey bilmezler ve kazanacakları bir şey yoktur. Hatıraları da yok olup gitmiştir.*

6 *Ve aşkları da, nefretleri de, arzuları da yoktur artık ve güneşin altında olup biten hiçbir şeyde payları olmayacaktır artık.*

7 *Haydi! Mutluluk içinde ekmeğini ye ve huzur içinde şarabını iç eğer Tanrı yaptığın işi kutsadıysa;*

8 *her zaman bayramlık giysilerin olsun sırtında, kokular sürünmeyi ihmal etme hiçbir zaman;*

9 *sevdiğin kadınla birlikte hayatın tadını*

çıkar, sana bu dünyada bahşedilen bütün günlerde; senin bu yaşamda ve güneşin altında çektiğin bütün zahmet içinde payına düşen budur!

10 *Yapabileceğin her şeyi bütün gücünle yap, çünkü gideceğin ölüler diyarında ne eylem, ne düşünce, ne bilgi, ne de bilgelik olacak...*

Saygınlık ve kader arasındaki orantısızlık

11 *Ve gene anladım ki bu dünyada yarış çevik olanlar için değil, savaş güçlüler için değil, ekmek yetenekliler için değil, zenginlik anlayışlı insanlar için değil, zaman ve mutsuzluk kimseyi gözetmeden aynı darbeyi indiriyor herkese.*

12 *Kimse vaktini bilmiyor, ama ağa takılmış balıklar ve tuzağa düşmüş kuşlar gibi Âdemoğlu da kötü bir zamanda bu akıbeti tadar...*

13 *Bu dünyada bunu da gördüm ve çok üzüldüm.*

14 *İçinde bir avuç insanın yaşadığı küçük bir kent vardı. Güçlü bir kral kuşattı bu kenti ve çok şiddetli saldırılar gerçekleştirdi.*

15 *Ama kentte yoksul bir bilge vardı ve bilgeliğiyle kurtardı kenti. Ama bu yoksul insanı kimse hatırlamadı!*

16 *Ben şu sonucu çıkardım bu olaydan: "Bilgelik güçten iyidir; ama bu yoksul adamın bilgeliği küçümsenmiş ve sözü dinlenmemiş!.."*

17-X, 1-4[1]

5 *Bu dünyada gördüğüm bir başka*
kötülüğe de Hükümdar neden olmuş
görünüyor:

6 *Bir deli yüksek görevlere getirilebiliyor,*
ama yüce ve önemli kişiler en geride
kalabiliyorlar.

7 *At üstünde köleler ve hizmetkârlar gibi*
yaya giden reisler gördüm ben...

8-14a[2]

14b *İnsan başına gelecekleri kesinlikle*

---

[1] IX, 17-X, 4. Açıklamalar.

BİRİNCİ GRUP: IX, 17-18 ve X, 4.

17 Sessizlik içinde delilerin kralının çığlıklarından çok bilgelerin sözleri duyuluyor.

18 Bilgelik savaş aletlerinden iyidir, ama tek bir günah birçok iyiliği yok eder.

X,4 Hükümdarın öfkesi sana yönelirse yerini kesinlikle terk etme: Sükûnet yapılabilecek büyük aptallıklardan korur.

İKİNCİ GRUP: X, 1-3

1 Ölü sinekler ıtriyatçının kokulu yağlarını bozar: Aynı şekilde biraz delilik de çok fazla bilgeliğin değerini düşürür.

2 Bilgenin kalbi sağda, delininki soldadır.

3 Deli yolda yürüse bile aklı yoktur ve herkes "deli o" der.

[2] 8-14a. Açıklamalar.

BİRİNCİ GRUP: 8-11

8 Çukur kazan içine düşebilir, duvar yıkan birini yılan sokabilir.

9 Taşları söken belasını bulabilir, ağaç kesen bir tehlikeyle karşılaşabilir.

10 Eğer demir körlenmişse ve bilenmemişse daha fazla kuvvet harcamak gerekir (ve işi başarmak için bilge olmak yararlıdır (?))

11 Yılan büyü yapılmadığı için sokarsa büyücünün hiçbir yararı yoktur.

İKİNCİ GRUP: 12-14a

12 Bilge kişinin sözleri ona saygınlık kazandırır, ama akılsızın ağzından çıkan sözler saygınlığını yitirmesine yol açar.

13 Ağzına açar açmaz münasebetsizlikler dökülür ve konuşmasının sonu daha beter bir budalalıktır.

14a Ama akılsız hiç durmadan konuşur...

bilemez ve ona gelcekten haber verecek kimse yoktur.

15-XI, 1-4[1]

XI, 5 *Yaşam soluğunun gebe kadının kemiklerine girmek üzere aldığı yol nasıl bilinmezse, her şeye kadir olan Tanrı'nın planını da kimse bilemez.*

6[2]

Son boşluklar: Yaşlılık ve ölüm

7 *Ama ışık da hoştur ve güneşi görmek gözlere iyi gelir!..*

8 *Çok yaşayan günlerini mutluluk içinde geçirsin, ama kötü günlerin de eksik olmayacağını bilsin.*
Olup biten her şey boştur.

---

[1] 15-XI, 4,6.Açıklamalar.

BİRİNCİ GRUP: 15-17 ve 20.

15 Akılsızın işi onu tüketir ve kente nasıl döneceğini bile bilemez.

16 Kralı bir çocuktan başka bir şey olmayan ve reisleri sabah erkenden sofraya oturan ülke, vay haline!

17 Ne mutlu kralı soylu olan ve reisleri gerektiğinde güçlenmek için yiyen ve ziyafet çekme heveslisi olmayan ülkeye!

20 Krala sövme, içinden bile... güçlü olana kendi odandayken bile sövme: Gökyüzündeki kuşlar laflarını ona ulaştırabilir ve kanatları olan senin sözlerini ona taşıyabilir.

İKİNCİ GRUP: 18 ve devamı; XI, 1-4.

18 Tembelliğin olduğu yerde dam çöker; ellerin çalışmadığı yerde evin içine yağmur girer.

19 Ekmek neşelenmek için yapılır; şarap yaşama neşe katar ve para her sorunu çözer.

XI,1 Ekmeğini sulara at: Aradan zaman geçince bulursun onu.

2 Mallarından yedi kişiye hatta sekiz kişiye pay ver: Bu dünyada ne gibi bir kötülük olacağını bilemezsin çünkü.

3 Bulutlar yüklü olduklarında yağmur yağar; ama bir ağaç kuzeyde ya da güneyde düşerse orada kalır.

4 Yeli gözeten ekmez ve bulutlara bakan kesinlikle ekin biçemez.

[2] *Tohumunu sabah erkenden ek ve akşama kadar elin durmasın: Hangisinin sonuç vereceğini bilemezsin, hiçbir işten de sonuç alınmayabilir.*

9a *Gençken mutlu ol çocuk, yeniyetmelik*
günlerinde yüreğin sana zevk versin;
yüreğinin ve gözlerinin arzularının
götürdüğü yere git:

9b[1]

10 *Kederden uzak dur, acıları kendinden*
uzaklaştır, çünkü gençlik ve
körpelik boştur.

XII, 1 *Ve yeniyetmelik çağında, mutsuzluk*
günleri yaklaşmadan önce ve "artık
hiçbir şeyden zevk almıyorum"
diyeceğin yıllar gelmeden önce
Yaradanı hatırla.

2 *Güneş kararmadan, ışık, ay ve yıldızlar*
gizlenmeden ve yağmurdan sonra kara
bulutlar geri dönmeden Yaradanı
hatırla.

3 *Evi bekleyenlerin titredikleri gün*
gelmeden önce; güçlüler eğilmeden,
sayıları azalan değirmenciler işsiz
kalmadan; pencelerden bakanlar yok
olup gitmeden Yaradanı hatırla.

4 *Sokaklara bakan kapılar kapanmadan;*
değirmenin sesi kesilmeden; cıvıldayan
kuş susmadan; şarkılar söyleyenlerin
sesleri kısılmadan Yaradanı hatırla.

5 *İnsan ebediyete göç ederken ağıtçılar*
yollarda dolaşmaya başladıklarında

---

[1] 9b. Düzeltme. *Ama bil ki bunların hepsi için Tanrı seni sorguya çekecektir.*

yükseklerde gezmekten korkulduğu an gelmeden; yollarda dolaşmaktan korkulduğu zaman gelmeden; bademler yok olmadan; çekirge yağlanmadan; gebreotu etkisini yitirmeden[1] *Yaradanı hatırla.*

6 *Gümüş tel kopmadan, altın tas kırılmadan, testi çeşmede parçalanmadan ve kuyuda su dolabı kırılmadan Yaradanı hatırla.*

7 *Toz çıkmış olduğu toprağa geri dönmeden ve Yaşam soluğu Tanrısına kavuşmadan önce Yaradanı hatırla.*

8 *Boş, boş diyordu Vaiz, her şey boş!*

Sondeyiş

9 *Vaiz çok büyük bir bilge olduğundan halka bilgece dersler verdi ve birçok mesel söyledi.*

10 *Vaiz çok değerli sözler bulmaya çalıştı ve gerçeği ifade eden sözleri bir düzen içinde dile getirmeye çalıştı.*

11[2]

12 *Sonuç olarak çocuğum sana şunu söyleyeyim: Kitap yazmanın sonu yoktur ve çok şey öğrenmek bedeni yorar.*

---

[1] Burada yaşlıların fizik çöküntü tablosunu yansıtmak amacıyla yararlanılan imgeler olukça çarpıcıdır: İnsanı "koruyan" ve savunan eller titremeye başlamıştır; beden "bükülür" ve pörsür, kırışır; dişler dökülür ve öğütmez olur; gözler "bulanık görmeye başlar" ve görme güçlerini yitirirler; insan gitgide içine kapanmaya başlar ("sokaklara bakan kapıların kapanması"); baş dönmeleri, düşme korkusuyla tek başına yürüyememe... Ancak "badem", "çekirge", "gebreotu" gibi imgelerin işlevlerini anlamak kesinlikle mümkün değildir.

[2] 11. Açıklama. *Bilgelerin sözleri iğne gibidir ve derlemeleri yaratanlar çivi çakarlar adeta.*

13 *İşte son sözlerim: Her şey iyi anlaşılmıştır, Tanrı'dan kork ve Emirlerini yerine getir. Her insan başarabilir bunu!*

14[1]

[1] 14. Düzeltme. *Çünkü Tanrı iyi olsun, kötü olsun, gizli olan her şeyi yargılayacaktır.*

Bu Kİtabın Anlamı

Bu bağlamda eleştiri çalışmalarının getirebildiği açıklıklara, belirginliklere rağmen henüz kolay anlaşılabilir bir metin yoktur elimizde. Bunun bir Sami'nin ve eski bir Sami'nin yapıtı *olduğunu unutmamak gerekir. Bu insanlar bizim gibi* düşünmüyorlardı. Bizim akıl yürütmelerimiz temel bir düşünce çevresinde gerektiği gibi düzenlenmiş, açık seçik, kesin düşüncelerle ilişkilidir kesinlikle: Önce akla yöneliktir. Onlarınki ise kesinlikle özlü ve kısadır, bağlantı ve orta terim yoktur aralarında ve bunlar bizi her zaman şaşırtmıştır, onların akıl yürütmeleri akıl ve yüreğin kavuştuğu noktaya hedeflenirler: Belli bir tema üstüne müzikal varyasyonları hatırlatırlar. Bunları *görmekten* çok *hissetmeye* razı olursak bize daha az açık seçik ama daha derin bilgiler verirler.

Tedavisi mümkün olmayan biz rasyonalistlere gelince açık seçik bir dile aktarım söz konusu olmadan bu belirsiz ama çok etkileyici akıma teslim olmamız zordur. Bu bizim deney taşımızdır. Bir müziği tasımlara indirgemek son derece risklidir...

Bu nedenle Vaiz'i "açıklamaya" çalışan yorumcuların düşünceleri kesinlikle çok büyük ve kesin farklılıklar gösterir.

Kimileri bu kitabı bir "iyimserlik dua kitabı"na dönüştürmüşlerdir ve bana göre bu tez çok hatalıdır ve bu düzeyde ender rastlanan ve ilginç bir olgu olan edebi değerlendirme bağlamında kusurludur... bize her şeyden önce iyimserlik aşılamak isteyen bir yazar nasıl olur da kitabını böyle bir yaşlılık ve ölüm vizyonuyla sonlandırır?

Bundan kitabın özellikle acımasızca karamsar olduğu sonucu çıkarılabilir mi? Böyle düşünenler vardır ve bunda bir gerçeklik payı da vardır. Kesin olan şu ki bu kitap bütünlüğü içinde keder ve hüzün verir ve eylemi teşvik etmez kesinlikle. Her şeye rağmen İÖ III. (hatta I.) yüzyılda yaşamış olan ve bize "hayatın yaşama zahmetine değmeyeceğini" gösterme zahmetine katlanan bir İsrailliye iyi gözle bakamam. Bu insanlar bizim kadar karmaşık, bizim kadar yaşlı değildiler. Ve özellikle aynı müzikal sesi vermeyen metinler vardır: Vaizin bizi yemeye, içmeye ve yaşamı iyi tarafından görmeye davet ettiği metinler. Çünkü iyi zamanların olduğunu düşünür.

Dolayısıyla bu kötümserlik ve deyim yerindeyse iyimserlik (kötümserliğe açıkça ağır basan ama kesinlikle ondan ayrı olmayan) çatışması bağlamında tartışmanın daha eskilere gidip gitmediğini soruyorum kendime. Bu nedenle yaşlı bilgenin gerçek konumunun bulunmasına yardımcı olabilecek İsrail'de Kötülük problemi üstüne uzun bir irdelemeyle başladım işe.

Sadece kendi içinde iyi ya da kötü olan yaşamı değerlendirmek söz konusu olsaydı, bu kadar sık Tanrı'ya, Yönetim biçimine başvurmaya ve "*Her şeyi yaratan Tanrı'nın planını anlamak mümkün değildir*" gibi bir ifadenin tekrarlanmasına ne gerek vardı?

Bunların hepsini bilgeliğimle denedim, diyor. *Dedim ki: "Bilge olmak istiyorum!" Ama benden uzak kaldı o. Olan şey uzak, uzak ve derindir: Kim anlayabilir onu?* (VII, 23-24)

"*Bunların hepsi*", başka bir yerde açıkladığı gibi "*güneşin altında olup biten her şey*"dir; kendi jargonumuzla söyleyelim biz onu: Doğanın ve tarihin tüm evrimi; Vaiz'in yazarı İsrail'in ilk filozofudur ve üstündeki pozitif ya da negatif Yunan etkisi bu açıdan bakıldığında neredeyse çok kesindir.[1] "*Olanları*" anlamıyorsa eğer, her İyi İsrailli gibi mükemmel, doğru ve iyi bir Tanrı'ya inanıyordur açıkça: Renan tarafından tedavüle çıkarılan kuşkucu bir Vaiz masalı kesinlikle tek bir konu hastalığıdır. Öte yandan bu iyi İsrailli her yanda kötülük görmüştür. Sonuç olarak doğanın ve insanın çabalarının boşluğudur bu; bilgeliğin, becerinin, etkin olmanın, siyasetin, zenginliğin, entelektüel, ahlâksal ve dinsel mükemmelliğin, yaşlılığın aptallığı ve ölüm düşüncesinin uyuşukluğuyla biten yaşamın kendisinin boşluğu ve yararsızlığı! Hiç kuşkusuz iyi zamanlar vardır: Yemek, içmek hoştur, insanın karısıyla hoş vakit geçirmesi, gönlünü eğlendirmesi hoştur; yaşamak ve "güneşi görmek" mutluluk verir (XI, 7). Mesele bundan ibaret olsaydı her şey iyi olacaktı, her şey açık seçik ve anlaşılır olacaktı. Ama Kötülük var ve kötü ve bilinçli bir bakış için kesinlikle baskın çıkan da kötülüktür. Dindar bir düşünce için korkunç olan da budur işte. Vaizin yazarının anlamaya çalıştığı da budur -ve bu konuda başarısızlığını da itiraf eder.

Ama bana göre bu yoldan giden Eyüb'le birleşir.

---

1 Vaiz'in bazı "Helenik spiritüalizm inançları"nı benimsemiş olması konusunda özellikle bkz. I. Levy, "Les croyances égyptiennes, grecques et juives sur la vie d'outre-tombe, *Revue de l'Université de Bruxelles*, no.4, mayıs-haziran-temmuz 1929 içinde (s. 24 ve devamı). Yazar İsrail'de ilk kez *hokma*'ya (bilgelik) geleneksel "pratik" anlamı dışında grek *philosophia*'sına çok yakın spekülatif bir anlam yüklüyor (bkz. sözgelimi I,18 ve özellikle VII, 23 ve devamı). *İnsanların Yaşam soluğunun yukarı (ölüme) hayvanlarınkinin aşağı, toprağa doğru gittiğini kim biliyor* (III, 21) gibi bir ifade "pneum apheis eis aithera"yı (Euripides, fragman 971) ve ölüm havalarında "ruhlar"ın yaşamı üstüne Pythagorasçı ve Stoacı inançları anımsatıyor (bkz. sözgelimi E. Rohde, Psyché, Fransızca bas. 1928. s. 525 ve devamı, not 4).

Tanrı'nın insanların başına verdiği uğraşı düşündüm (III, 10) diyor.

Bilgeliği, "felsefe"yi böyle niteliyor (I, 13; hatta bilim adamlarının kimi zaman özgünlüklerini anımsatmalarının bir aracı olan"*nefret bir uğraş*"tan söz eder biraz ironik bir tavırla).

Ve devâm ediyor: "*O'nun her işi uygundur ve yücedir;*[1] *O, insanların yüreğine bütün evreni koydu ama İnsan Tanrının eserini hiç anlayamıyor... sonunda insanlarla ilgili olarak şunu anladım ki Tanrı onları kendinden uzak tutmak istiyor ve aslında hayvanlara benzediklerini göstermek istiyor onlara!*"

(III, 11 ve 18)

Şairin değil de filozofun daha soğuk, daha kaba denebilecek dilinde kesinlikle Eyüb'ün düşünceleri söz konusudur burada: Her halükârda karşısında tek duygu ve yargının hayranlık ve kabul etme olabileceği Tanrı'nm mutlak aşkınlığı.

Eyüb'ü aşan, bu tür bir hayranlığın ve kabul etmenin doğru insanın acılarından ve sıkıntılarından (metafizik anlayışta ikincil bir sorundur bu) sonra değil, eksiksiz ve ürkütücü evrensel Kötülüklerden sonra ortaya çıkmasıdır.

Mutlak tektanrıcılığın ve tek Yaratıcı ve Evrenin tek sahibi Tanrı'nın kesin mükemmelliğinin ağır bastığı İsrail din düşüncesinde Kötülük problemine Vaiz'inkinden daha uygun ve daha doğru bir cevap bulunamazdı. Ve bir din tarihçisi, eski Yahudi bilgesinin dinine ve öğretisine karşı kişisel olarak ne hissederse hissetsin böyle bir öğretinin, dinsel düşüncenin ve insanların dinsel duygularının zirvelerinden biri olduğunu kolaylıkla kabul edecektir.

---

[1] Burada İbranice sözcük *yafe*'dir ve Yunanca *kalos* sözcüğü gibi iyi yapılmış her şeyi seyretmek zevk verir anlamındadır.

JEAN BOTTÉRO

Tarihte Tanrı Fikrinin Doğuşu

Kutsal Kitapta sadece Tanrının inananlara yönelttiği sözler bulunmaz: Kutsal Kitap aynı zamanda ve öncelikle çok zengin yazılı belgeler derlemesidir; bu belgeler İÖ II. ve özellikle de I. Binyılda yazılmış, derlenmiştir ve eski macerayı bize kadar taşırlar. Bu süreç büyük ölçüde dünya görüşümüzü, değerler hiyerarşimizi, davranış kurallarımızı, mantalitemizi, bilincimizi oluşturan uzun bir tarihsel dönemi kapsar.

Dolayısıyla geçmişin bütün kalıntıları gibi Kutsal Kitap da tarihe bağlıdır. Kutsal Kitap'a bir tarihçinin gözüyle bakmak... Eski Sami dinleri uzmanı Jean Bottéro da bunu amaçlıyor bu kitapta.

Bottéro bu gözle baktığı Kutsal Kitap'ta arkaik, kimi zaman naif, çoğu zaman derin, kafamızı her zaman kurcalayan önemli sorunlarla ilgili düşünceler –nesnelerin var olmasının nedeni, hayatımızın anlamı ve evrensel kötülüğün nedeni– arasında, öncelikle eski İsraillileri Tanrının mutlak tekliği ve mutlak aşkınlığı inancına götüren uzun yolu keşfeder – onların arkalarında bıraktıkları gerçekten yeni ve güçlü tek düşüncedir bu.

ISBN 978-975-8855-68-1

